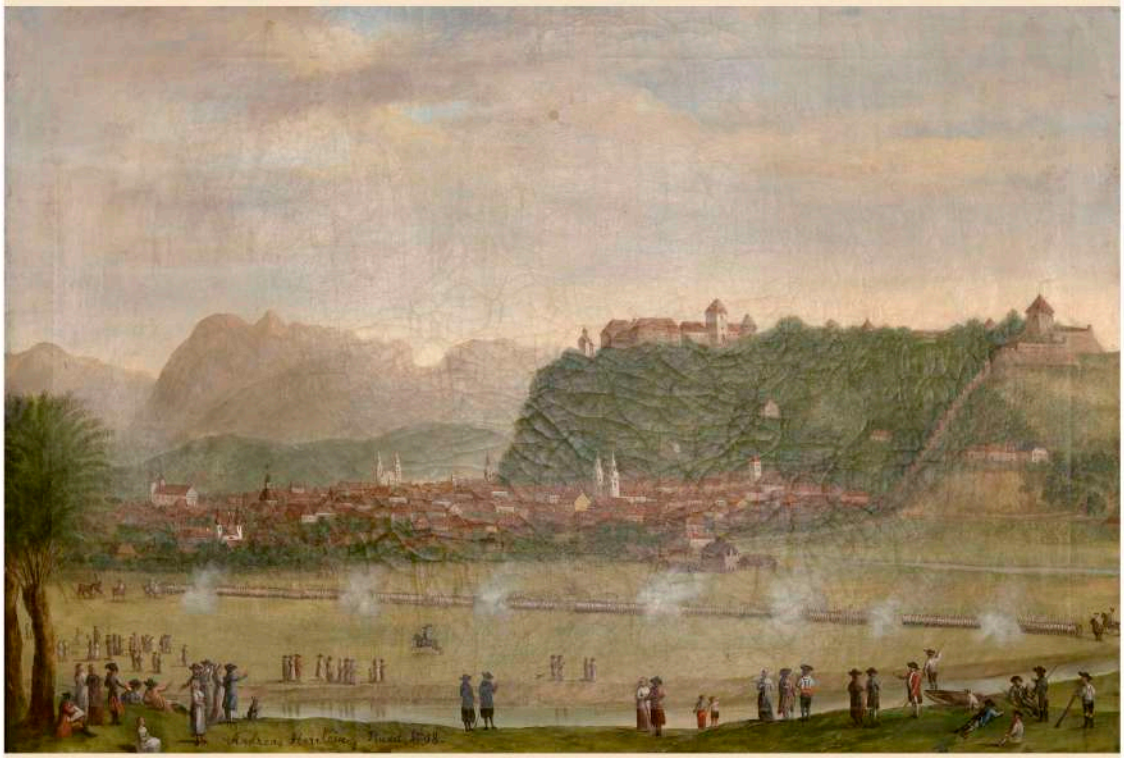
ZVON

2 • 2021

NAJSTAREJŠA SLOVENSKA REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO IN DRUŽBO



UVODNI ESEJ • Miha Pintarič: Dante in Andrej
170 LET MOHORJEVE DRUŽBE • Prijateljstvo med Finžgarjem in Plečnikom
POEZIJA IN PROZA • Peter Raspor • Jennifer Clement • Sándor Halmosi • Darinka Kozinc
LITERATOVA BESEDA • Berta Golob
Z MOHORJEVE KNJIŽNE POLICE • Veliki ljudje za boljši svet
POGOVOR • Igor Grdina
PORTRET • Josip Jurčič
IZ SLOVENSKE KULTURNE DEDIŠČINE • Slikar Andrej Herrlein (1738–1817)
JEZIKOVNA KRIŽPOTJA • Zapisovanje poimenovanj praznikov od a do ž
MUZIKOLOGIJA • Tradicija in avantgarda
ESEJ • Nina Ditmajer • Renato Podbersič ml. • Dušan Brešar
PREDBRANJE • Deseta dežela • Povest o latinščini • Polovica dvojine

UVODNI ESEJ

3 Miha Pintarič: **Dante in Andrej**

170 LET MOHORJEVE DRUŽBE

6 Marijan Rupert: **Prijateljstvo med Finžgarjem in Plečnikom**

POEZIJA

13 Peter Raspor: **Drevo**
16 Jennifer Clement: **Sanje 6**
17 Sándor Halmosi: **Pesmi**

PROZA

20 Darinka Kozinc: **Onkraj …**

LITERATOVA BESEDA

25 Berta Golob: **Nekaj drobirja**

Z MOHORJEVE KNJIŽNE POLICE

27 Matija Remše: **Veliki ljudje za boljši svet**

POGOVOR

32 Igor Grdina: **Jurčič je emancipacijski avtor**

PORTRET

40 Urška Perenič: **Josip Jurčič**

IZ SLOVENSKE KULTURNE DEDIŠČINE

43 Ferdinand Šerbelj: **Slikar Andrej Herrlein (1738–1817), družaben in udomačen Kranjec**

JEZIKOVNA KRIŽPOTJA

46 Nina Novak Kerbler: **Zapisovanje poimenovanj praznikov od a do ž**

TRIDESET LET SLOVENSKE DRŽAVE

50 Janez Suhadolc: **Slovenski parlament**

MUZIKOLOGIJA

53 Primož Kuret: **Tradicija in avantgarda**

ESEJ

57 Nina Ditmajer: **Pesništvo na Štajerskem v 18. stoletju**
62 Renato Podbersič ml.: **Ljubljanski slikar in profesor Franz Johann Globotschnik**
65 Dušan Brešar: **Agneza Zupan in njena dobrodelnost za slepe**

PREDBRANJE

68 Sabina Koželj Horvat: **Deseta dežela**
71 Tore Janson: **Povest o latinščini**
74 Vanda Šega: **Polovica dvojine**

JUBILEJ

77 Tone Smolej: **Jubilej akademika profesorja dr. Janka Kosa**

KNJIŽNE OCENE

79 Aleš Maver / **Andrej Capuder: Pisma iz svinjaka**
80 Kristian Koželj / **Klarisa Jovanović: Telovadec Nikolaj prežene tolovaja**
81 Slavko Pezdir / **Z lepilom na podplatih**

KULTURNI ODMEVI

83 Aleš Čeh: **750 let kasneje**
85 Ifigenija Simonović: **Nekaj kulturnih utrinkov od tu in tam**

ZVON | Najstarejša slovenska revija
za literaturo, kulturo in družbo

2021, številka 2, letnik XXIV

UREDNICA
dr. Cvetka Rezar

ODGOVORNA UREDNICA
dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠKI ODBOR
Andrej Arko
mag. Hanzi Filipič
Mateja Gomboc
dr. Edvard Kovač
dr. Aleš Maver
dr. Matija Ogrin
dr. Renato Podbersič ml.
Matija Remše
Aleš Čeh

OBLIKOVANJE
Sara Pančur

LEKTORIRANJE
dr. Cvetka Rezar

IZDALA IN ZALOŽILA
Društvo Mohorjeva družba in
Celjska Mohorjeva družba, d. o. o.

ZA ZALOŽBO
predsednik Lojze Kozar
in ravnateljica dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠTVO
Prešernova ul. 23, 3000 Celje
T 01 244 36 66
zvon@celjska-mohorjeva.si

MARKETING
Simon Ozvatič
simon@celjska-mohorjeva.si

NAROČNIŠKA SLUŽBA
Lidija Koštomaj
info@celjska-mohorjeva.si
T 03 426 48 00

TISK
Dravski tisk

NAKLADA
500 izvodov

CENA
Posamezna številka
5,40 EUR
Letna naročnina
27 EUR
Letna naročnina za tujino
45 EUR

Izid te revije je sofinancirala Javna agencija za knjigo Republike Slovenije

www.mohorjeva.org

NA NASLOVNICI
Janez Andrej Herrlein, *Pogled na Ljubljano s Tivolija*; hrani Narodni muzej Slovenije

ISSN 1408-645X



Aleš Čeh,
urednik pri Celjski Mohorjevi družbi

Čez tisoč dolgih let

Eno leto kasneje je naš vsakdan manj spremenjen, kot smo si obetali in pričakovali lanskega aprila. Jurčičevih *140 let kasneje* nas pa navdaja z večjim spoštovanjem – tako do tistega, kar je stalo in obstalo, med drugim tudi Mohorjeve družbe, ki je že pred skoraj poldrugim stoletjem prepoznala Jurčičevo pripovedno prelomnost, pa tudi do vsega, ki je prišlo in odšlo, da nam sedaj služi za spomin in opomin na drugačne, a nič manj človeške čase. Po Jurčičevi pokrajini se v *Zvonu* sprehajamo skozi njegov portret, ki ga je pripravila dr. Urška Perenič, pa tudi skozi pogovor z ddr. Igorjem Grdino in nazadnje prvim vpogledom v roman *Deseta dežela*, ki dokazuje, da je Jurčič v slovenski literarni zavesti še živ in aktualen.

Če nas Jurčičevih 140 let navda z globokim spoštovanjem, kaj pa dantejevskih *700 let kasneje*? V tem času se je človeštvo toliko spremenilo, da bi pričakovali, da se v sloviti *Božanski komediji* ne prepoznamo več. A ponovno snidenje s temeljnim epom zahodne književnosti nas prepriča o nasprotnem. Dantejevo alegorično potovanje prepoznamo tudi v svojih čustvih, napakah in trkanju vesti, njegovo vztrajnost v naši želji, da bi potovanje končali drugačni, kot smo ga začeli. Njegovo pot v reviji spremljamo s pomenljivim uvodnim esejem dr. Mihe Pintariča in refleksijo celodnevnih recitacij, s katero smo se nesmrtnemu virtuozu poklonili pri Celjski Mohorjevi družbi.

(Ob)letnice bodo stalne spremljevalke ob prebiranju novega *Zvona*, pa naj gre še za 170 let Mohorjeve družbe ali jubilej literarnega zgodovinarja dr. Janka Kosa. Obeleževanja in počastitve so pomembne, saj nam omogočajo, da reflektiramo svojo preteklost, obenem pa nas dosežki vsega spoštovanja vrednih posameznikov in skupin opogumljajo in tolažijo, da v svet stopamo pogumnejši ter pripravljeni, da tudi mi zanamcem zapustimo nekaj dobrega.

Dr. Miha Pintarič

Dante in Andrej



Foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

Moj prvi stik z zgodbo o Danteju se je zgodil pri petih ali šestih letih. Mama mi je naročila revijo Vseved, *(menda) otroško revijo kričečih barv, ki je podajala bistvene dogodke človeške in splošne zgodovine, od dinozavrov (tedaj brez* Jurassic parka *in neznosnih količin sprenevedanja o možnostih udomačitve teh plazilcev) preko Danteja do modernega raziskovanja vesolja na otroku primeren način. A kakor mi jo je mama naročila in mi jo sproti potrpežljivo razlagala, tako mi jo je nekega dne odpovedala, rekoč, da je zelo slaba za oblikovanje otrokovega umetnostnega okusa. Razumel sem seveda samo na pol ali pa še to ne, vendar nisem preveč protestiral. Toda Dante je bil v celoti »pod streho«, v celoti sem si zapomnil, kdo je bil, kaj je počel in zakaj je pomemben zame in za nas vse.*

Tiste »škodljive« barve so bile pri Danteju zelo nevihtne in bolj temne kot svetle. Vsaj takšne jih imam v spominu. Z vso svojo »škodljivostjo« so dale zgodbi nek globlji pomen, ki je imel na otroško zavest še poseben vpliv. Dober ali slab, je vprašanje, kot tudi, kako to dvoje ločiti in določiti. Temni barvni odtenki v Dantejevi zgodbi so dali tej zelo dinamično noto, kakršna naj bi bila tudi v resnici. Ti odtenki so napovedovali spremembo. Viharni, nevihtni odtenki ponavadi napovedujejo nekaj takšnega, pomislimo na *Odo zahodnemu vetru*. Šlo je za napoved konca neke dobe in začetka druge, ki je bila drugačna od prejšnje. Nihče se pred petdesetimi leti ni spraševal o pristnosti izražanja občutkov za 650 let nazaj, informacija, da je nekoč nekje živel neki Dante, ki je pisal »pesmi«, je povsem zadoščala. Pri petih letih nisem vedel, kaj pomeni beseda »Italijan«. Vedel pa sem, kdo je bil Dante.

V osnovni in srednji šoli se z Dantejem nisva srečevala, kaj šele srečala. To se mi še dandanes zdi nemogoče, a tako je bilo. V osnovni šoli smo se pri pouku iz slovenskega jezika učili – slovenski jezik. Pretežno smo se torej učili slovnice, za književnost je zmanjkovalo časa. Treba je povedati, da smo vsaj slovnico zelo dobro znali, kar pa ima na žalost malo skupnega z Dantejem. V srednji šoli je bilo drugače, a žal ne glede Danteja. Slovenskega jezika smo s šole odnesli približno toliko, kot smo ga tja prinesli, morda celo manj, kar gotovo velja za slovnico. A Dante = 0. Še danes mi ni jasno, kaj je bil pravi razlog za to, ali dejstvo, da je bil pesnik iz »mračnega« srednjega veka (o čemer smo kljub vsemu nekaj malega slišali, če me spomin ne vara) ali pač, da je bil, ne po svoji krivdi, Italijan, moj profesor pa iz primorskega konca in ravno prav star, da je lahko imel Italijane globoko v želodcu.

S študijem se je stanje izboljšalo, kot študent angleščine in francoščine sem marsikaj slišal tudi o Danteju, predvsem pri predavanjih iz francoske književnosti, ki sem jih od drugega semestra prvega letnika naprej poslušal pri profesorju dr. Andreju Capudru, vrhunskem prevajalcu Dantejevega veličastnega dela. Sem ter tja nam je, študentom francoščine, privoščil kakšen

verz v izvirniku, pretežno pa nam je navajal stihe, včasih cele tercine, ki jih je bil sam prevedel. Ker smo o Danteju vedeli približno toliko, kot je mogoče sklepati po prejšnjem odstavku, si je mogoče misliti, kako željno smo pili te citate in profesorjev komentar. Njegovo poznavanje Danteja ni bilo faktografsko, površinsko, temveč »globinsko«, kot si ga ustvari zares velik prevajalec, ki stvari ne prepušča naključju. Po zamenjavi vodnika se je znašel na robu nebes, kjer Paolo in Francesca nista bila daleč: mistična alegorija Beatrice, alegorija Ljubezni, ga je vodila skozi tako imenovano *amoris accensio*, kar pomeni pot in zorenje v ljubezni, vzpon in njena transformacija.

Po Aristotelu je človeška duša razdeljena na tri dele, in sicer na vegetativno dušo, senzitivno ali živalsko ter racionalno. V skladu s tem človek teži k realizaciji treh ciljev, ki so, bi rekli danes, trije cilji integrirane osebnosti na različnih ravneh: koristno, *utile*; prijetno, *delectabile*; pravično-dobro, *honestum*. V tem smislu so bile najvišje vrednote samoohranitev (*salus*), telesna ljubezen (*venus*) in krepostnost (*virtus*). Dantejeva doba se je tudi sicer navduševala nad raznimi »tridelnimi shemami« in razdelitvami. Dante je bil ustvarjen za najvišjo, njegova ljubezen se imenuje *directio voluntatis*, usmeritev volje k Bogu (latinsko izrazoslovje je vzeto iz *De vulgari eloquentia*, Dantejevega traktata o poeziji v ljudskem jeziku in o tem, kakšna naj bi bila njena tematika; manjka še najosnovnejši izraz, ki ustreza koristnemu: *utile*, *salus*, *armorum probitas*). *Directio voluntatis* sicer rase neposredno iz *amoris accensio*, podobno kakor pri trubadurjih (Dante s tem v zvezi omenja Arnauta Daniela in Cina da Pistoia). Dante je bil odtlej marsikomu duhovni vodnik in Andrej Capuder ni bil najmanjši med njimi.

Andrej Capuder, ki so ga nevihtni odtenki tistih dni pred 30 leti vedno bolj odnašali v drugačne vode od pedagoških, morda tedaj še ni slutil, kam ga bo vse to pripeljalo. Ni pa bil čisto nov kot »disident«, saj je v sebi nosil zelo močno težnjo po zgodovinski resnici in po tem, da sam prispeva svoj del k temu, da pride ta resnica na dan. Na veliko in iskreno žalost študentov vseh letnikov in brez političnih razlik, ki so znali ceniti veličino duha, še preden so jo umazali poulični packi, se je Andrej Capuder vse bolj umikal v politiko, ampak, roko na srce, tudi za ta korak je imel vzornika, kakršnega ni imel nihče drug. Danteja, se razume. Treba je bilo le še počakati in videti, ali se je iz Dantejeve politične lekcije kaj naučil. Ko se človek znajde na poziciji moči, ima na voljo toliko moralnega kredita, kolikor mu ga je volja podeljevati posameznikom, ki se v tistem trenutku znajdejo na tak ali drugačen način odvisni od njega. Če si začetnik in ne prefrigan maček, je to težko. V vsakem človeku tedaj vidiš posameznika, in ta se ti smili iz razlogov, ki jih navaja, ti pa ne veš, da je hinavec, ki ti bo ob prvi priložnosti zabodel nož v hrbet. Takšnih vrlih mož je bilo tako v Dantejevi kakor v naši domovini veliko in preveč.

Andrej Capuder se je iz Dantejeve politične lekcije malo naučil. A niti Dante iz svojih izkušenj ni potegnil toliko, da bi te izkušnje njega potegnile, od koder je že bil. A težko je govoriti o Danteju, o katerem nimamo podatkov. Naš sodobnik Andrej Capuder je bil iz drugih časov, pa tudi iz drugačnega testa. Beseda se porodi zato, da gre med ljudi. Ni bil Andrej tiste sorte ljudi, ki znajo biti tiho. Najsi je bilo treba ali ne …

Drugi, po pomembnosti pa verjetno celo prvi Andrejev vodnik skozi življenje, je bil Henri Bergson. Z njim se je prvič srečal na fonetičnem delu strokovnega izpita, ko mu je profesorica Elza Jereb zagotovila, da se tuja (nefrancoska) lastna imena, ki se končajo na samoglasnik z nosnim soglasnikom, v francoščini izgovarjajo brez nazalizacije (npr. Bergson, Mendelssohn). Ker je bil radovedne narave, je šel Andrej Capuder malo pobrskat, kdo naj bi bil Henri Bergson. Navsezadnje je prejel Nobelovo nagrado za književnost, kar je prav gotovo malce čudno, saj ni ustvarjal romanov ali poezije, niti ni bil dramatik, pač pa je pisal filozofske razprave. Slog njegovih razprav je bil brezhiben. Po Bergsonovem mnenju človek s pomočjo intuicije bolje spozna živo bitje v neposrednem stiku z njim kot pa, ko ga (če ga) ima možnost spoznati »objektivno«, denimo s seciranjem. Tedaj lahko vse razstavi, nato pa spet sestavi, vendar bo nekaj vedno manjkalo: življenje. Seciraš namreč lahko kadaver, živega bitja pa ne.

Henri Bergson je bil eden tistih relativno redkih intelektualcev, ki so živeli po svojih prepričanjih, transparentnih in visoko etičnih, na primer v času nacizma, s katerim se je Bergson že ves bolan srečal na začetku vojne, se pravi proti koncu svojega življenja. Brez te izkušnje bi se bil spreobrnil, je dejal, tako pa nisem hotel izdati svojih preganjanih bratov po veri, ki so trpeli pod antisemitsko zakonodajo vichyjske Francije.

Velike Bergsonove teme so bile čas in spomin, trajanje, intuicija … Znamenita je njegova analiza časa s pomočjo nihala. V izvirni obliki je čas enkratna, neponovljiva izkušnja, ki jo Bergson imenuje »trajanje« (*durée*) in jo človek šele *post festum* ujame v družbena pravila igre, jo umeri in razdeli, saj je človeška komunikacija odvisna od tega, s tem pa funkcioniranje družbe. Kar se zgodi na posameznikovi ravni, se zgodi tudi na ravni skupnosti: posameznik potvori svojo prvinsko izkušnjo in si namesto nje prisvoji površinsko, »uporabno«, takšno, ki se z lahkoto prilagaja zunanjemu svetu. Rešena je »komunikacija«, kar ni nepomembno, posameznika pa bodo, ko bo treba, to je, ko se bo spraševal, kdo je in kaj naj s sabo, pospremili v psihiatrično kliniko.

Še tretji od vodnikov Andreja Capudra je bil Soeren Kierkegaard, danski filozof iz 19. stoletja, eksistencialist (tega ne smemo razumeti kot abstraktno formulo in etiketo) in iskalec smisla, podoben v tem Andreju Capudru. Pomembno vlogo pri njegovem navdihu pa je imel še Teilhard de Chardin, francoski znanstvenik-paleontropolog, filozof, geolog, jezuit in teolog, čigar besedila je Andrej Capuder prav tako prevajal v slovenščino. Predvsem sta v tem oziru pomembni dve deli, *Pojav človeka* in *Božje okolje*. V bistvu gre za predstavitev združljivosti evolucije in vere na stopnji, kjer se evolucija začenja zavedati sama sebe. Točka Omega je stanje najvišje zavesti in največje kompleksnosti evolucije, in je njen končni cilj.

Ko so na razgovoru po nekem predavanju Andreja Capudra vprašali, kako si predstavlja življenje onkraj, Kristusovo vstajenje in naše vstajenje, je odgovoril z dvema besedama: »Kozmični Kristus.«

Dante bi se v njem gotovo prepoznal.

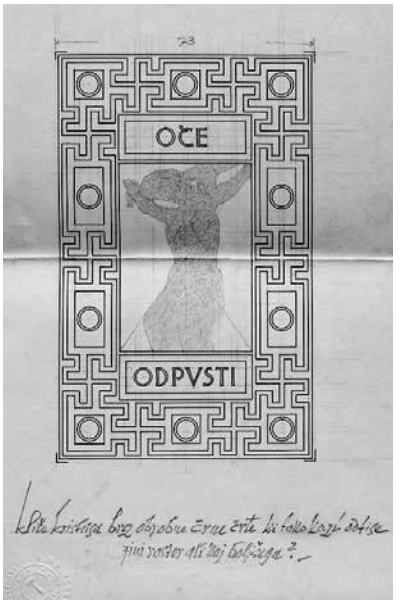
Mag. Marijan Rupert

Prijateljstvo med Finžgarjem in Plečnikom

Etična in estetska zaveza humanizmu

Leto 2021 ni le v znamenju častitljive obletnice Mohorjeve družbe, spominjamo se tudi 150-letnice rojstva enega njenih najzaslužnejših članov in urednikov. Fran Saleški Finžgar je že leta 1907 dobil ponudbo, da bi prevzel tajništvo in uredništvo, vendar se takrat zaradi potrebne selitve v Celovec ni odločil za ta korak. Uredništvo je nastopil v kriznem času ob prestavitvi družbe na Prevalje leta 1922, knjižni program pa je z leti obogatil s številnimi izdajami in zbirkami, nekatere živijo in izhajajo še danes. Svoje publicistično delo je znatno razširil tudi z družinsko revijo Mladika, *ki je prinašala prispevke poljudne vsebine, namenjene širšemu krogu bralcev. Svoje poslanstvo je s sebi lastnim navdušenjem predano opravljal tri desetletja, tudi po letu 1936, ko se je po več kot 42 let dolgih in plodnih letih duhovniške službe umaknil v pokoj.*

Prav gotovo je bil kot oseba najvišjih etičnih kvalitet, ki si nikoli ni pustil vzeti pravice izreči svojega mnenja, ter kot ugleden pisatelj, eden najzgodnejših in najbolj znanih članov Slovenske akademije znanosti in umetnosti, častni meščan itd. tudi najzaslužnejši, da je v času spremembe družbenega sistema po drugi svetovni vojni Mohorjeva ohranila svoj obstoj v slovenski družbi. Svoje življenje, med drugim tudi delo za Mohorjevo družbo, je sistematično opisal v avtobiografiji *Leta mojega popotovanja*, ki je še danes zanimivo in poučno branje za vsakogar, ki želi dobiti vpogled v čas intenzivnih družbenih sprememb slovenskega kulturnega prostora, v prvi vrsti pa je jasno in neposredno ter s skromnostjo orisal svoj notranji, duhovni portret. Ta podoba pa ne bi bila popolna, če ne bi upoštevali njegovega širokega interesnega področja delovanja, ne samo v okviru cerkvene službe, uredniških obveznosti, pisateljevanja … Po zaslugi izjemne socialne karizme je postal ena najbolj upoštevanih in uglednih osebnosti tega časa, priljubljen tako v ožjem krogu, med prijatelji, farani ter tudi v širši slovenski skupnosti. V času njegovega bivanja v Ljubljani je potekalo malo kulturnih dogodkov in slovesnosti, kjer ne bi bil udeležen kot pobudnik, organizator,



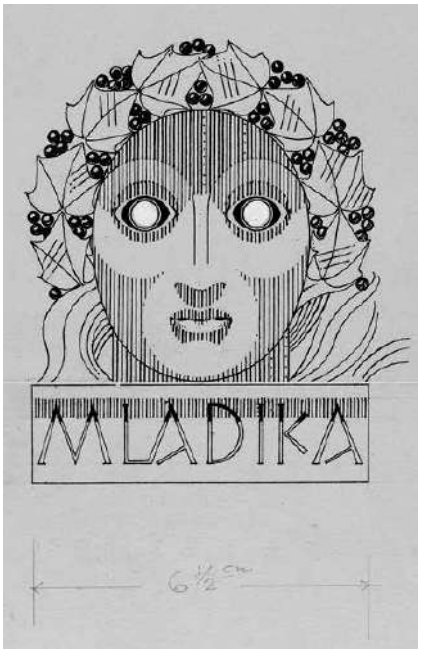
Izvirna risba za Finžgarjevo zlatomašniško podobico s Plečnikovimi opombami za tisk



Plečnikovi osnutki vinjet za revijo *Mladika*

slavnostni govornik ali častni član odbora. Med drugim je prvi nagovoril slovensko javnost ob ustanovitvi radijske postaje in dal pobudo ter organiziral odkup Prešernove domačije. Bil je preprost in dostopen, nikoli ni pozabil svojega kmečkega izvora ter vedno ostal povezan s svojimi domačimi kraji na Gorenjskem. Njegov status bi lahko v naših okvirih primerjali s Tolstojevim življenjem in delovanjem na posestvu v Jasni Poljani, kamor so ga hodile obiskovat množice. Na Zabreški planini nad Breznico si je Finžgar namreč postavil skromno kočo, z željo, da bi v mirnem domačem planinskem okolju dobil navdih za literarno delo – vendar v svoji avtobiografiji opisuje, da je imel v mesecu dni, ki ga je preživel tam na počitnicah, 400 obiskov! Pri njem so se radi ustavljali tako domačini, sorodniki, znanci, prijatelji kot družbe dijakov in študentov, ki so želeli spoznati priljubljenega pisatelja. Prijateljstvo med Plečnikom in Finžgarjem je zato posrečen primer dveh v bistvu nasprotujočih si značajev: če je bil Finžgar v družabnih odnosih izrazito ekstrovertiran in je s svojo močno socialno karizmo vplival na okolico, je bil Plečnik v osebnih stikih zelo zadržan, težko je navezoval stike in živel osamljeno asketsko življenje umetnika, v celoti predan ustvarjanju. Prav zato je bilo njuno srečanje in sosedstvo pomemben dogodek v slovenskem kulturnem prostoru.

Plečnik je prišel v Trnovo leta 1922 na povabilo Univerze v Ljubljani kot profesor novoustanovljenega oddelka za arhitekturo na tehniki. Čeprav je na Dunaju in v Pragi že izvršil precej pomembnih projektov, ki so pritegnili pozornost strokovne javnosti, je bil pri nas relativno neznan. Monografijo o njegovem dotedanjem arhitekturnem opusu je dve leti pred tem v Zagrebu izdal hrvaški umetnostni zgodovinar in občudovalec njegovega dela Kosta Strajnić. Prav Finžgar je bil v Sloveniji tisti, ki je Plečnika seznanil s pomembnimi intelektualci svojega časa, predvsem iz katoliških krogov: najpomembnejši med njimi je bil prav gotovo France Stele, ki je postal glavni propagator Plečnikovega dela. Kot urednik ene najpomembnejših kulturnih revij *Dom in svet* je redno objavljal Plečnikove nove projekte, jih umeščal in interpretiral v duhu novih pristopov v umetnostni zgodovini ter kasneje uredil knjigo *Architectura perennis*, kjer je predstavil izbor najpomembnejših Plečnikovih arhitekturnih načrtov. S tem je postavil trden temelj za nadaljnje preučevanje našega najbolj prepoznavnega arhitekta, ki je šele precej po svoji smrti dobil zasluženo mesto med elitnimi evropskimi ustvarjalci. Plečnik je deset let skrbel za

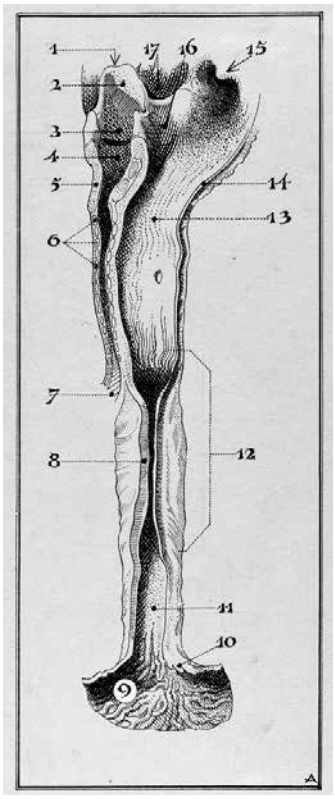


Plečnikova risba za naslovnico *Mladike*

grafično podobo revije *Dom in svet*, pa revije *Čas* ter se medtem seznanil s številnimi sodelavci: Izidorjem Cankarjem, Francetom Koblarjem in drugimi. Že v dunajskem obdobju si je odločno prizadeval za ponoven dvig cerkvene umetnosti. Brez dvoma so Finžgarjeve odlične zveze v slovenskih cerkvenih krogih pripomogle k številnim konkretnim naročilom za sakralno arhitekturo, ki jih je Plečnik izvršil po prihodu v Ljubljano, od cerkva, kapelic pa do nagrobnih spomenikov in liturgičnih predmetov. Pri tem je izredno pomembno dejstvo, da je bil Plečnik tudi sam frančiškanski tretjerednik – prav Frančiškov nauk ter v tem kontekstu pojem *porcijunkule* sta v smislu sodobne duhovne prenove izoblikovala Plečnikovo umetniško poklicanost in smisel njegovega delovanja na področju arhitekture in širšem področju oblikovanja. Plečnik je z vso resnostjo nase prevzel nalogo nove estetske in etične oblikovne paradigme na osnovi svojih jasno začrtanih arhitekturnih imperativov. Zato ne čudi dejstvo, da je nekaj najizrazitejših stvaritev z globoko predanostjo napravil prav za frančiškanski red. Finžgar je to natančno opazil, z izrednim uvidom in tenkočutnostjo mu je v pismu iz leta 1954 videnje njegovega umetniškega pristopa definiral z besedami: »Razodeva zares novo odkritje lepote – združene s preprostostjo sv. Frančiška.«

Poseben, notranji vpogled v prijateljstvo in intenzivno sodelovanje med Finžgarjem in Plečnikom nam omogoča raziskava njune obsežne rokopisne zapuščine in predvsem korespondence, ki se je ohranila v Rokopisni zbirki Narodne in univerzitetne knjižnice in v Plečnikovi hiši. Pisma so izvirni dokumenti življenja, predvsem zaradi dejstva, da so večinoma zasebna pričevanja razmerij med dvema intelektualno in duhovno bližnjima osebama. Čeprav je znano, da sta se celo življenje vikala, pa njuna korespondenca razodeva resnično tople in prisrčne odnose. Ob Plečnikovem jubileju leta 2017 sem se lotil preučevanja njunega dopisovanja in naletel na bogastvo podatkov, ki so v veliki meri razkrili njuno doživljenjsko prijateljstvo ter v kontekstu pričujočega članka pomembno sodelovanje pri uredniškem programu Mohorjeve družbe. Sam seveda nisem noben poznavalec, temveč bolj spoznavalec dela našega velikega arhitekta, zato sem začel iskati študijsko literaturo o Plečnikovem grafičnem oblikovanju ter s presenečenjem ugotovil, da je bilo doslej o tem malo znanega. Šlo je bolj za posamezne omembe na področju oblikovanja knjig, o vzrokih in pobudah pa bolj malo. Znano je sicer, da je Plečnik že na Dunaju občasno sodeloval pri oblikovanju razstav in spremnega materiala, tako za umetniško društvo Secesija, katerega član je postal tudi sam, kot za razstave industrijskega oblikovanja na sejmišču v dunajskem Pratru. To področje Plečnikovega ustvarjalnega dela bi prav gotovo zaslužilo obsežnejšo razjasnitev v okviru njegovega celotnega opusa, saj se umetniške pobude iz njegove arhitekture zrcalijo tudi v drugih zvrsteh.

Za začetek je o tem spregovorila nedavno zaprta razstava Prijateljstvo brez meja v Plečnikovi hiši, v prihodnje pa si prizadevamo Plečnikovo grafično oblikovanje kot sestavni del njegovega umetniškega opusa predstaviti na večji razstavi s spremljajočo znanstveno monografijo ter tudi s knjižno objavo njegove korespondence s Finžgarjem. Prav Finžgar je namreč Plečnika s svojimi prošnjami kot urednik spodbudil k oblikovanju knjig in revij, večinoma Mohorjeve družbe. Pri tem se je treba namreč zavedati, da je Plečnik živel prvenstveno za in v svojem svetu arhitekture, med klasičnimi antičnimi in renesančnimi zgledi, ki jih je v skladu s svojo vizijo in pobudami dunajske arhitekturne šole preoblikoval v sebi lastne, izvirne stvaritve. V pismu Finžgarju je jedrnato zapisal: »Razen dela – vse drugo je nič.« Svoje občasne izlete na področje oblikovanja je zato razumel kot majhne, sprotne in osebne usluge prijatelju in sosedu Finžgarju, ki niso vredne posebne omembe. Kljub temu se moramo pridružiti mnenju dr. Franceta Steleta, ki je v nekrologu ob Plečnikovi smrti zapisal:



Ilustracija za članek brata dr. Janeza Plečnika

> Velik pomen ima Plečnik tudi za razvoj naše tiskane knjige in njene opreme. Tudi Mohorjeva družba je bila te njegove pomoči v obilni meri deležna. Odkar je Finžgar, ki je bil kot trnovski župnik Plečnikov sosed, prevzel uredništvo publikacij, se je kazalo sodelovanje z njim v mnogih primerih. Celi kupi naslovnih strani za Večernice in druge knjige so bili izvršeni v Plečnikovi šoli in značilno spremenili zunanjo podobo mohorskih knjig.

Zato lahko povzamemo, da tudi ta segment knjižnega oblikovanja, čeprav so ga včasih po mojstrovem naročilu naredili njegovi študentje, kaže poglavitne značilnosti njegovega sloga in značaja: disciplino, jasnost, preglednost in preprostost.

Rokopisna zbirka NUK hrani obsežno Finžgarjevo zapuščino, med drugim 126 Plečnikovih pisem, razglednic in krajših sporočil ter mapo njegovih lastnoročnih risb, osnutkov, skic in manjših tiskovin, ki jih je arhitekt, priložene pismom in včasih opremljene s komentarji, pošiljal v vednost in pregled uredniku Finžgarju pred oddajo v tiskarno. Občudujemo lahko Plečnikovo risarsko mojstrstvo, najnazorneje v risbah za prispevke njegovega brata Janeza Plečnika, profesorja na medicinski fakulteti v Ljubljani, ki je na Finžgarjevo pobudo pisal poljudne članke o medicini za družinsko revijo *Mladika*. Gre za minuciozne anatomske upodobitve posameznih delov človeškega telesa, od skeleta do živčnega sistema. V mapi so še predlogi za grafično izvedbo logotipov, vinjete za opremo revij ter nekaj načrtov za manjše arhitekturne projekte – po obliki sicer drobno gradivo, ki pa pomembno dopolnjuje védenje o Plečnikovem raznovrstnem zanimanju na področju oblikovanja.



Plečnikov risarski osnutek za knjižno zbirko Življenje svetnikov

Finžgar je kot že uveljavljen pisatelj po odhodu iz Sore leta 1918 prevzel trnovsko župnijo ob upokojitvi Ivana Vrhovnika, znanega navdušenca za kulturo in domoznanstvo, Gregorčičevega prijatelja ter enega ustanoviteljev Družbe sv. Cirila in Metoda. Prijateljstvo s Plečnikom se je začelo že takoj ob njegovi naselitvi v Trnovem. Čeprav sta bila neposredna soseda, ki med seboj nista želela ograje, sta si dovolj pogosto tudi pisala. V tem času se je Plečnik Finžgarju s pismi pogosto oglašal s potovanj v Prago, kjer je bil zaposlen, včasih tudi za dlje časa, z obsežnim projektom prenove praškega gradu, ki ga je dobil na izrecno Masarykovo željo. Že v prvem ohranjenem pismu, datiranem 6. junija 1922, lahko preberemo, da je med njima takoj steklo sodelovanje. Plečnik zapiše: »Danes izmislil sem si za barjansko cerkev nek sistem, ki se znabiti in če Bog da, izkaže zdravim.« Pismo priča, da je bil tudi v primeru cerkve svetega Mihaela na ljubljanskem barju pobudnik gradnje Finžgar. Kot trnovski župnik je skušal duhovno oskrbeti tudi revno prebivalstvo bolj oddaljene okolice. Ker se je gradnja cerkve zaradi težav s parcelo zavlekla do leta 1937, ko je za projekt poskrbel Plečnikov nečak in takratni trnovski kaplan Karel Matkovič, se je Finžgar domislil enostavnejše rešitve. Plečnik mu je zato narisal načrt za priročni oltar, ki mu je omogočal maševanje na zasilni lokaciji v barjanski šoli. V marcu naslednjega leta pa najdemo že Plečnikov odgovor Finžgarju na njegovo prošnjo po oblikovanju revije *Mladika*:

> Na stara kolena se moram dati do grafike – lepa reč! Dejal sem nekoč doktor Steletu, naj vam svetuje naslovno stran Mladike brez odloga malo premikastiti. Ponavljam to danes: ako niso »aus blindem Aifer« že vse ovoje za celo leto vnaprej natisnili (pa magari ako bi morali v makulaturo), mogla bi imeti četrta številka že novo lice in to Nove založbe. S pomanjšano risbo kralja, vendar z drugačnim napisom in razpredelbo. Nisem od »focha«, ali kar morem – o tem prosim ne dvomite –, storim vam prav prav rad.

To pismo dokazuje, da je Plečnik takrat na Finžgarjevo izrecno željo vstopil na področje grafičnega oblikovanja, za katerega se očitno ni počutil docela usposobljenega. Kljub temu je prijatelju redno pomagal vse do zaključka Finžgarjevega urednikovanja pri Mohorjevi družbi leta 1952, ko mu je na predlog uprave kot darilo oblikoval monumentalen svečnik, ki se danes nahaja v ljubljanskem semenišču. Delo pri oblikovanju publikacij za Mohorjevo družbo so nadaljevali nekateri Plečnikovi učenci, med njimi v prvi vrsti arhitekt Anton Bitenc. Plečnik je tudi kasneje kot bralec ostal zvest založbi, kar je izpričal v pismu iz leta 1955, kjer pa ni mogel skriti določene kritike do svojih naslednikov: »Mohorke

so letos ekscelentne. Zunanjščina ne, duhovna plat, vsebina je res zmagujoča.«

Lep primer sodelovanja predstavlja Finžgarjevo natipkano pismo iz leta 1925, kjer Plečnika neposredno nagovarja: »Za slovenske večernice iščem ovoja. Rad bi imel vsaj za nekaj let stalen soliden ovoj, pa ne dobim ničesar, zato sem pribežal k vam.« Sledijo tehnične podrobnosti za oblikovanje, skupaj z merami in kakovostjo papirja. Plečnik je bolj osebne dele pisma počrnil, da niso bili berljivi, ter pripisal študentom, da na podlagi Finžgarjeve prošnje razpisuje v seminarju tekmovanje za najboljši ovoj, ki bo nagrajen. Skoraj ni dvoma, da je denar prispeval iz svoje profesorske plače. Pismo je očitno pripel na oglasno desko, da so ga učenci videli.



Naslovnica broširane izdaje *Makolonce*

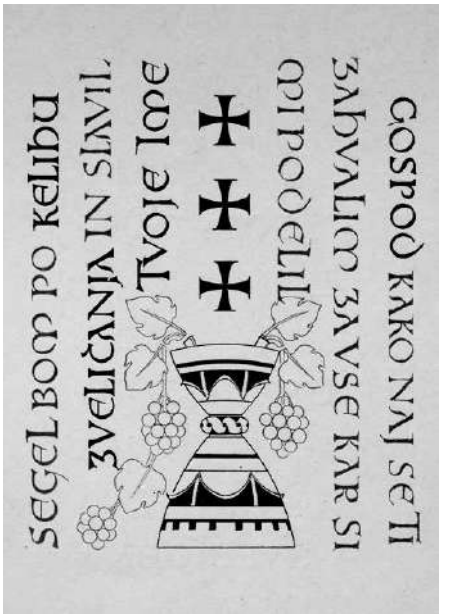
Plečnik je sodeloval pri grafični opremi mnogih publikacij, ki jih je urejal Finžgar, čeprav je ta kot urednik k delu pritegnil tudi druge odlične oblikovalce, med drugim arhitekta Ivana in njegovo ženo Heleno Vurnik. Kljub temu pa je ravno Plečnikov izraz verjetno dal poseben pečat mohorskim knjigam. Če je le imel čas, je z veseljem ugodil prošnjam in prispeval naslovnice za različne zbirke, tako Večernice kot Življenje svetnikov ter Cvetje iz domačih in tujih logov. Med drugim je prispeval tudi za Finžgarjeva in Cankarjeva Izbrana dela. Ena najlepših stvaritev je nedvomno izdaja Avguštinovih *Izpovedi* v zbirki Cerkveni očetje, ki je izšla tudi v dokaj luksuzni usnjeni različici, v Plečnikovem oblikovanju pa jasno zasledimo zvestobo organizaciji teksta v zgledu pri objavah svetopisemskih besedil. Prevajalec Anton Sovre se je obema zahvalil na izviren način, saj jima je ob izidu knjige napisal latinski posvetili v elegičnem distihu, ki si v lepem prevodu dr. Nade Grošelj zaslužita objavo:

Umetniku, ki ti je dal ta lepi obraz,
vekomaj hvaležno izkazuj zasluženo hvalo, knjiga. (Plečniku)

Ker si dobrohotno podpiral moje delo in mene,
sprejmi zdaj skromna znamenja hvaležnega duha. (Finžgarju)

Knjiga, ki predstavlja največji *hommage* njunemu prijateljstvu, pa je prav gotovo *Makalonca*.

Po formatu drobna publikacija je pravi vrhunec skrbno domišljene in dovršene oblike. Zgodbo o sodelovanju pri natisu ter Plečnikovo posebno skrb in ljubezen pri oblikovanju je Finžgar podrobno opisal v uvodu k drugi izdaji knjige po prijateljevi smrti. Plečnik namreč tako kot v drugih edicijah med svojim življenjem ni želel omembe svojega imena v kolofonu knjige. Svoje avtorstvo je pisatelju praviloma skromno skrival z besedami: »Za večnost je tako vseeno.« Navduševala ga je preprosta ljudska vsebina pravljic, zato je z združitvijo več formalnih elementov iz zgodovine knjige najverjetneje želel z *Makalonco* ustvariti neke vrste popularni ljudski brevir, tako po formatu kot po opremi. Knjiga je najlepši prikaz



Plečnikova podobica za Finžgarjevo praznovanje biserne maše

Plečnikovega oblikovnega hotenja, ki se z izvirnimi elementi na daleč izogne ceneni folklori in v skladu s svojimi visokimi profesionalnimi standardi izdelek preoblikuje v avtentično umetnino. Med drugim se je zgledoval tudi pri srednjeveški rokopisni iluminaciji, pri čemer je uporabljal nekatere njemu zelo drage ljudske motive, ki v marsičem spominjajo na okrasje za pohištveno opremo Lectarije, trgovine z izdelki umetne obrti v središču Ljubljane. Drugi posebni oblikovalski dragulji so gotovo Mohorjev stoti koledar ter priložnostne podobice ob Finžgarjevem jubileju za zlatomašnika in biseromašnika. Gre za značilno tipografijo in oblikovanje, ki takoj na prvi pogled izdajata značilnega Plečnikovega ustvarjalnega genija tudi na področju grafičnega dizajna.

Korespondenca se zaključi leta 1956, torej slabo leto pred Plečnikovo smrtjo. Ohranjena pisma ostajajo polna spoštovanja in spominov na skupno ustvarjalno pot. V pismu iz leta 1956 je Finžgar Plečniku z grenkobo potožil, kako je nova povojna oblast požrla besedo in kljub zagotovilom vrha politike na vse načine poskušala avtoritarno utišati glas in delovanje Mohorjeve družbe z odpovedjo tiska knjig: »Vse prošnje in pritožbe ne izdajo nič! /.../ To je divja krivica in žalost. Ne vem, kam plovemo.« Finžgar je Plečnika pospremil tudi na smrtni postelji. Njegov spokojni odhod v večnost je opisal kot »dogorevanje sveče, ki se v vsem miru použije«. V nekrologu, objavljenem prav v *Koledarju Mohorjeve družbe*, pa je prijatelju v spomin preroško napisal: »Umrl je, njegova dela pa živijo in bodo živela na veke.«

Omembo, posebej poučno v današnjem času sebičnega materializma, zahteva njuna dobrodelnost, ki se prav tako zrcali v dopisovanju. Finžgar je bil odbornik Vincencijeve družbe, Plečnik pa mu je tudi v pismih večkrat zaupal določeno vsoto denarja. V sporočilu iz leta 1933 mu tako piše: »Prosim za eno sveto mašo – ostalo za naše revčke.« Za današnji čas je skoraj nepredstavljivo, da je vse svoje velike projekte za cerkvene in posvetne potrebe naredil *pro bono*, brez kakršnega koli plačila, zadostovala mu je plača profesorja. Živel in ustvarjal je v največji skromnosti v prizidku k hiši v Trnovem, ki si ga je načrtoval za svoje delo. Danes je urejen kot muzej, ki si ga je vredno ogledati. Finžgar se spominja, da je bil Plečnik v osnovnih življenjskih potrebah »skromen kot pastirček«. Svoje življenje je dosledno prehodil po Frančiškovi poti materialnega uboštva in duhovnega bogastva.

Zgodba o prijateljstvu med Finžgarjem in Plečnikom vsebuje čudovito in univerzalno humanistično sporočilo o medsebojnem sodelovanju, spoštovanju, strpnosti in preseganju meja med ljudmi. V času ostrih političnih delitev, ki smo jim priča danes in ki spominjajo na konfliktno obdobje slovenske družbe ob koncu tridesetih let prejšnjega stoletja, s kulminacijo v vojnem spopadu, bi si morali zato vzeti za zgled Plečnikove besede Finžgarju: »Bodimo ljudje in se sosedje radi imejmo. To je najlepša ograja.«

Peter Raspor

Drevo

Nekoč sem bilo tukaj,
prav na tem mestu.
Živelo sem tukaj,
bivalo,
se hranilo,
počivalo
in se družilo z vsemi,
ki so želeli mojo družbo,
mojo toplino,
moj hlad,
moje zavetje
in so me spoštovali takega, kot sem.

Bilo sem mogočno drevo.
Stalo sem na križišču samotnih poti.
Ni bilo mnogo njih, ki so šli mimo.
Vsakega sem pozdravilo,
pa najsi je bilo sonce, dež, veter ali sneg.
Moj glas je zato imel drugačen zven,
sporočilo pa je bilo enako.
Zavetje te čaka v mojem objemu.

Nekateri so me pogledali,
nekateri so opazili mojo navzočnost.
Nekateri so se ustavili, pristopili bliže
in si odpočili svoje utrujene ude.
Nekateri so samo postali.
Nekateri so pristopili
in se olajšali ter šli naprej.
Nekateri me sploh niso opazili na svoji poti
in šli mimo, kot da me ni.

Jaz sem vsakega med njimi pozdravilo:
z nasmehom v cvetovih,
ki jih je ožarjalo sonce;
z nežnostjo v plahutanju listov,
ki so trepetali v pregretem zraku;
z jokom piša vetra,
ki je upogibal moje veje;
z milostljivo spokojnostjo tišine,
ki jo je prineslo brezvetrje.

Nekateri niso
niti gledali,
niti videli,
niti poslušali,
niti slišali.

Nekateri so z menoj čutili
in doživljali svoje pomembne trenutke.
Ko so dihali moj zrak,
so dojeli čar sobivanja
in ga spoštovali.

Minila so leta, desetletja, stoletja.
Ljudje so se še vedno pomikali mimo mene.
Živali pa vedno manj.
Vedno bolj poredko so se mimohodci
primaknili pod mojo krošnjo;
da bi se spočili in naslonili na mojo skorjo,
otrdelo od stoletnih viharjev;
pa vendar toplo in pomirjujočo.

Blagodejna tišina moje krošnje,
ki je poznala občasen hrup čebel,
ko so se brezglavo zaganjale v moje cvetove,
je zamrla.

Neznan hrup na poteh je vedno bolj naraščal.
Nisem ga moglo priklicati iz stoletnega spomina.
Z ničemer ga ni moč primerjati.
V globinah korenin ni bilo sledu o nečem podobnem.
Trume stvorov čudnih oblik so se valile mimo mene,
cvilile in piskale in ropotale in me dušile z vonjavami,
ki jim nisem bilo kos, in so me vedno bolj tlačile.

Moje temno zeleno lesketajoče se listje
je postajalo vse bolj bledikavo in oslabelo.
Nihče se ni več zaustavil,
da bi poiskal mir in spokojnost pod mojo krošnjo.
Nihče več me ni opazil.
Moji pozdravi niso več naleteli na sprejem
pri mimovozcih.

Nekega dne sem spet zagledalo pod svojo krošnjo ljudi.
Bili so ljudje.
Vendar drugačni od tistih,
ki so v moji senci iskali zavetje in počitek.
Prišli so in me opazovali.
V njih pogledih in gibih sem začutilo nekaj,
česar nisem poznalo.
Iz njih je vela želja streči po tujem življenju.

Čez nekaj trenutkov so že začeli rezati moj trup.
Ostra rezila so parala mojo skorjo
in se pogrezala v plasti mojega mogočnega telesa,
ki so se rojevale v času
let, desetletij, stoletij ...
Postajalo sem vedno bolj nebogljeno.
Spomin je začel bledeti in se je trgal.
Svetloba se je pogrezala v temo okoli mene.
Korenine so še pile vodo,
a ta ni dospela do krošnje,
do listov ...

Moj trup se je počasi zamajal
in moje mogočne veje so jedko zajamrale
ter se polomile ob strahovitem padcu na obličje zemlje,
katere vsako ped sem poznalo,
a se je nisem nikoli dotaknilo.

Spomin je usahnil.
Stoletja so se sesula v prasketanju ognja,
ki je spremljal odhajanje v temo.

Ime je ostalo.
v pogovoru ljudi – pri mogočnem drevesu.
Razpotje je ostalo.
Poti so ostale
in peljejo po opustošeni zemlji.
Križišče je ostalo – križišče.

Peter Raspor, rojen leta 1954 v Dolgi poljani, je končal Pekovsko šolo v Mariboru (1971), študij živilske tehnologije na Univerzi v Ljubljani (1983) in doktorat iz biotehnologije v Zagrebu (1987). Na Univerzi v Ljubljani je postavil katedro za biotehnologijo in po- ter dodiplomski študij biotehnologije. Vodil je 55 doktorandov. Je zaslužni profesor Univerze v Ljubljani, prejemnik treh častnih doktoratov (Dunaj, Budimpešta, Pecs) in več nagrad. Izdal je tri pesniške zbirke: *Prameni sonca na obrazu časa* (2018), *Stopinje v pesku* (2019), *Preskoči svojo senco* (2020).

Jennifer Clement

Prevedla Ifigenija Simonović

Sanje
6

Tu je bila od nekdaj, kakor da še pred Šivo
in še pred vseh ogledal sveta,
ki ne bodo nikoli več odsevali njenega obraza.
S svojo roko, ko sem jih imela sedem, sem se držala njene, stara dvanajst,
stara štirideset sem se držala njene petdeset let stare roke,
in tako v vseh najinih obdobjih.
V usmiljenih sanjah
me je obiskala preteklost. Četa
dežnikov brez lastnikov, postrojena v hodniku,
prstan z opalom – ki mi je zdrsnil v morje
na Korziki, a ga ni odneslo, imam ga na prstu,
in polne veje limon, ki sva jih obirali pred toliko leti.
Spet sva bili polovici druga druge,
tako kot še preden je bilo vse izgubljeno. Bliski nevihte
preteklega poletja so zagrnili okna.

Jennifer Clement je pisateljica, ki piše v angleščini, živi pa v Mehiki. Teče ji drugi mandat predsednice Mednarodnega PEN. Večkrat je bila gostja na Mednarodnem srečanju pisateljev na Bledu, bila pa je tudi v Ljubljani, ko je Slovenski center PEN praznoval 90. obletnico. Leta 2017 je pri založbi KUD Sodobnost International izšel prevod njenega romana *Molitve za ugrabljene* (Dušanka Zabukovec), v katerem lahko beremo grozovite zgodbe deklet, ki jih matere skrivajo ali silijo, da se skozi vse otroštvo in deklištvo pretvarjajo, da so moški, da bi jih preprodajalci drog ne ugrabili in prodali v suženjstvo. Čas mineva. Ostaja narava, morje, limonovci, nevihte, ogledala sveta pa ne bodo odsevala naših obrazov, ne bodo pripovedovala naših zgodb. Ostane pesem, nekaj podob, jasno kot blisk zarisanih v spomin. Pesem je iz ciklusa *Sanje*, ki po besedah avtorice nastaja v času velike, po vsem svetu enako občutene stiske, ko nas je virus povezal z občutji, ki jih prav vsi razumemo: izguba, izgubljenost, upanje. (Ifigenija Simonović)

Sándor Halmosi

Prevod iz angleščine Ifigenija Simonović

Tako zelo močno

Slišiš, jo čutiš? Najina prisotnost
in prisotnost usode,
tako neizogibne, tako glasne, tako močne,
in njen prijem je tako blizu, da ga niti ne čutiš,
misliš, da ni nikogar, da si sam, zapuščen,
da Boga ni tukaj, če že nekje je, in je tu samo ta,
s spačenim obrazom, to zlo, čeprav je okrog in okrog
angelska zgoščenost, vsaka trska nosi luč,
vsaka praznina, vsak atom praznine
med dvema atomoma je oddaljen
več svetlobnih let, je zadaj, kjer je upognjen,
obžrt, poškodovan, veliki jesen, tako že dolgo,
tako kakor tudi človek pred prvim človekom,
v dišečih ženskih rokah, ki držijo dišeč sadež,
sadež, ki je beseda, ki je tvoja beseda,
tista, ki je ne upaš izgovoriti.

Si, da sem

Premišljujem pač, kaj počneš
ta hip. Kako shajaš s toliko vsega tega
ničesar, medtem ko te boli hrbet? Kako to,
da vse, kar te preganja, ostane brez sape,
preden se ti začne kolcati in preden
se razleze smrad na vse strani. Vse,
nočem reči niti midva niti ti niti oni.
Ti, ki si vdahnil dušo vame, dušo vate,
ki si rekel: ljubezen ne zahteva,
ljubezen obstaja. Ti si, da jaz sem.
Naboden molk.

Molekule

Besede ne vsebujejo le moči,
imajo tudi zgodovino in družinsko
drevo. Po več tisoč letih
zlorabe, nasilja in družinskih vezi
so končno tukaj.
Pri meni.
Pri tebi.
Svitki verzov so na mizi.
V sobi vonj po pipi.
tobak in vroč med na vsaki pojavnosti.
Vedno v bližini pesmi.
Sveža oznaka vsake kreacije.
Prestrašena.

Videla si me jokati.
Videl sem te pihati prah
z duše od jutra do noči.

Sándor Halmosi je bil rojen v Romuniji (1971), precej let je preživel v Nemčiji, a je sodobni madžarski pesnik, ki je izdal že dvanajst pesniških zbirk, je urednik, prevajalec in matematik, ukvarja pa se tudi s poslikavo uporabnih predmetov. Je član Madžarskega PEN centra in Evropske akademije znanosti in umetnosti (EASAL, Paris). Obsežen literarni manifest je objavil februarja 2020, s katerim poziva k čisti literaturi. Njegov moto je, da ni gol le cesar, temveč da je gol tudi pesnik. Prizadeva si razrahljati vrtinec krize sveta, ekološke ali antropološke, literatura pa naj ne bi bila vezana na posamezne države, jezike ali družbene miljeje. (Ifigenija Simonović)

Darinka Kozinc

Onkraj ...

Od nekod, ugibanja so različna, se je vzel, nevidni nevarni virusek in pred njim so nas zaprli v hiše in druge luknje. Imam petinosemdeset let in mojo družino sestavljava: moj sivi mačkon in jaz. Otroci so odleteli iz gnezda, ženo pa so že deset let tega odnesli ali bolj točno odpeljali na pokopališče. In v tej prisilni osamitvi »ostanite doma« postane človek zelo iznajdljiv, da se zaposli in da si nekako zapolni čas od jutra do večera. Tako sem zataval tudi v sobo svoje pokojne mame in pogled se mi je ustavil na rjavordečem kovčku vrh omare. Nikoli ga še nisem odprl, nikoli pogledal pod pokrov. Z nekoliko slabo vestjo sem s težavo zlezel na stol (čeprav sem pred sabo uzrl žugajoči prst svoje hčere, da naj ne delam kakšnih neumnih podvigov!), ga potegnil k sebi in odnesel na posteljo. Obrisal sem za prst debelo plast prahu in se kar namučil, da je zarjavela ključavnica popustila. Moje početje je mačkon, ležerno zleknjen na postelji, opazoval s svojimi rumenimi očmi. Nikoli še nisem brskal po vsebini kovčka, mojo radovednost je na povodcu držal občutek, da tega ne smem. Toda tako kot je »korona« spremenila naš vsakdan, je spremenila tudi moj pogled na mamin kovček, predsodki so popadli kot domine v vrsti.

Mojo pozornost je pritegnil droben šopek od časa porumenelih pisem, ki jih je povezoval moder trak. Papir krhek od starosti. Previdno sem jih vzel v roko, zagotovo so v sebi skrivala pomembno vsebino, da jih je mama tako skrbno shranila. Najprej sem jih mislil pregledati kar tam, na postelji, potem sem se premislil. Potreboval sem zbranost. Odnesel sem jih s seboj v dnevno sobo do svojega naslanjača, mačkon mi je sledil na svojih mehkih neslišnih šapicah.

Trak sem moral prerezati s škarjami, previdno sem vzel list iz prve kuverte, pisava ni bila mamina, črnilo je bilo ponekod razmazano in vsebina nečitljiva, datum pa sem lahko razbral: Založče, 4. oktobra 1937 (jaz sem se rodil 3. januarja 1937, pismo je bilo napisano po mojem rojstvu). Uspelo mi je, da sem se prebil skozi del vsebine. Pismo se je začelo z:

Ančka,
... prelomila si zaobljubo in sedaj pričakuješ od mene, kaj? Razumevanje ali morebiti celo odpuščanje? Šla si služit tisto svojo balo, govorila si, da boš imela najlepšo balo v vasi in kaj, domov si poslala pankrta! Materi na grbo!
Lahko si predstavljaš ..., kako je meni, kako se vrtijo jeziki ...

Zabrisane in nečitljive besede so se v svoji razmazanosti posmehovale moji vzburjeni pozornosti.

Sem mar jaz tisti pankrt?

Je Ančka jokala nad pismom? So njene solze ustvarile umetnino iz solz in črnila? Previdno sem krhek papir vložil v kuverto, podžgan od radovednosti, sem hlastno segel po naslednjem pismu; Ančka, moja mama jih je zlagala po datumih. Pred mano se je očitno razpirala zgodba, o kateri nisem vedel ničesar, le nekje iz otroških let se je osvobodil droben spomin. Meglen in komaj zaznaven, ki je v meni, takrat še otroku, prebudil glodajočega črvička, ki pa mu nisem dal dihati in tudi pomisliti si nisem drznil, da bi kaj o tem povprašal mamo.

Aleksandrija, 6. septembra 1937

Tone, dragi!

Poznam te, tvoja jeza v tebi doživlja levitev v nemočen bes! Dodatno podpihuješ krivdo spozabe in dražiš moje kesanje do neznosnosti! Izdala sem te, praviš! Ni opravičila!

Izdala pa sem najprej samo sebe in svojo šibkost!

Vem, da si šel v gostilno! Da pogasiš jezo z vinom, da opijaniš svojo bolečino! In tam se je že našel kdo, ki te je potrepljal po ramenu in rekel: Tako je, če gre ženska sama v svet! Napolnila sta si kozarca, gostilničar pa je za pultom prešteval aleksandrijski denar. Vino je razgrelo ozračje, dvignilo je zapornice zadržanosti, besede so deževale in se spreminjale v groba obtoževanja vseh nas, ki služimo onkraj morja. Kar predstavljam si vas, moške v najboljših letih, katerih žene in dekleta smo daleč stran. Me bivamo v dveh svetovih in o našem svetu nočete ničesar vedeti, kajti to je svet, ki vam krade najdražje: ljubice in žene, otrokom matere. Svet, ki ga sovražite. In vendar svet, ki nas vse preživlja!

Prekleta revščina!

Še sama iščem odgovor pri sebi, čisto sem zmedena. V tujini si vedno ranljiv, bila sem kot ovca, ki jo peljejo pod nož?

Če bi me vprašal, ali me je gospodar posilil, bi verjetno rekla NE, če bi me vprašal, ali sem šla v njegovo posteljo proti svoji volji, bi rekla NE, če bi me vprašal, ali sem se vanj zaljubila, bi rekla NE. Torej kaj vraga me je obsedlo, da sem klecnila? Moj položaj podrejene, najete guvernante?

Tako mi je, kot bi mi neznana sila srce uklenila v obroč, veliko solza je namočilo moj vzglavnik.

Vem, da mi ne boš nikoli oprostil in da si zame izgubljen, čeprav sem mislila, da si moja edina in prava ljubezen. Tu, v vroči Afriki, v gosposki hiši družine Ibrahim pa so se dogodki odvili čisto po svoje.

Priznam, nisem bila močna, niti tako pametna kot visokorasla Mara iz Dornberka, ki je vsak večer pred spanjem zavlekla omaro pred vrata svoje sobe, da je radoživemu gospodarju preprečila dostop.

Nisem znala ali zmogla? Boli, kakor koli obračam!

Spet so se besede raztopile v solzah, razmazale v nečitljiv zemljevid, le tu pa tam je ostala nepoškodovana črka, vendar je zaključek pisma ostal meni nepojasnjen.

Zganilo se je spoznanje, slika se je jasnila, droban črviček dvoma iz preteklosti je v hipu oživel. Pripomba vržena tako, mimogrede v zrak, ki so jo ujela moja otroška ušesa; pomenljivi pogledi v cerkvi, šepet in v strogo črto stisnjene ustnice mojega očeta ter materin v tla uprti pogled. Hlastno sem segel po naslednjem pismu, tako hlastno, da sem nekoliko natrgal kuverto, ko sem na plano vlekel papir. Moj mačkon se je pretegnil in mi namenil pogled, kot da bi mi kaj očital.

Materina pisava.

Aleksandrija, 5. oktobra 1937

Toni!

Molčiš? Kaznuješ me bolj kot, če bi me v pismih preklel! Napiši mi vsaj besedo! Pogosto hodim v aleksandrijsko pristanišče in strmim tja preko morja, opazujem ladje in jadrnice, nastavljam lica vetrcu, kot bi hotela ujeti tvoj poljub ali klofuto. Vdihujem vonj Aleksandrije, s pogledi objemam vitka drevesa palm na Corniche in hrepenim po zelenkasti gladini naše Vipave, po vrbinah in pesku na bregu.

Nocoj je prišel, ko je bila vila na Rue des Abassides potopljena v tišino. Ni mogel do mene, vrata sem založila z omaro. Dolgo je trkal. Jutri bom zapustila to hišo. Rekel boš, da bi to lahko storila, preden se je TO zgodilo! Mogoče boš rekel, da se izgovarjam, misliti sem morala na deklico, ki mi je zaupana, nisem mogla oditi kar čez noč, navezala sem se nanjo. Sem ji kot druga mama!

Gospod se z mano nikoli ni pogovarjal, le gospa. Ko se je moj trebušček zaoblil in ni bilo dvoma, od česa, me je dal poklicati k sebi, v knjižnico. Rekel je, da bom rodila v Aleksandriji. Za otroka bomo našli dojiljo, da boš lahko delala, in ko bo dovolj velik, ga boš poslala domov.

Poskrbljeno bo zate in zanj, je še dodal in se vrnil k branju knjige, ki mu je ležala v naročju. Pogovor je bil zaključen!

Sinček je odpotoval domov s sovaščanko v desetem mesecu starosti. Dobro sem ji plačala. Moji mami pa sem naložila dodatno delo in skrb.

Tako, sedaj veš vse!

Pozdrav, Ančka

Mačkon se je pretegnil, skočil s kavča na tla in se podrgnil ob moje noge. Zamijavkal je, očitajoče: lačen sem! Nerad sem odložil naslednje pismo. V meni se je vse bolj utrjevalo prepričanje, da sem bil jaz tisti otroški sveženj, ki je na ladji potoval preko morja. Z dvignjenim repom, kot navpična, v nebo štrleča sulica, se je maček lagodno sprehodil v kuhinjo. Briketi, ki vsebujejo vse sestavine za vašega mačka, so se zatrkljali v skodelico. Pustil sem ga, da je v miru in v svojem uživaškem tempu glasno grizljal hrano. Vrnil sem se v svoj naslanjač. Ostali sta še dve pismi, s tresočo roko sem potegnil drobljivi list na plano.

Zalošče, 12. januarja 1938

Ančka, vrni se! Srečal sem tvojo mamo z otrokom, revica se muči, ni več mlada. Veliko sem premišljeval pa tudi naokrog sem se ozrl, Marija ni slaba punca, a ob tebi zbledi, pravzaprav vsaka ob tebi zbledi. Vaščani te opravljajo, sicer pa koga ne! Pogovoril sem se tudi z župnikom. Veš, kaj mi je rekel, vsakemu lahko v življenju spodrsne, izprašaj se in si iskreno odgovori: jo imaš še vedno rad?

Ančka, jaz te imam še vedno rad.

Toni

Z razgrnjenim pismom sem za nekaj trenutkov obstal v stanju zamišljenosti, mačkon se je vrnil. Z jezičkom si je zadovoljno oblizoval gobček, obožuje brikete.

Zadnjega pisma nisem odprl, ni bilo več potrebe! Zložil sem jih na kup, poravnal, nerodno povezal s trakom in jih odnesel v mamino sobo ter jih položil k počitku v kovček. Šel sem še po WD 40 in poškropil zapiralo, mačkon se je odmaknil. Kovček sem vrnil na omaro in njegove skrivnosti prepustil radovednosti potomcev.

Sam v sebi sem moral najprej predelati to danes odkrito resnico, ki je razprta ležala pred mano. Nato se bom moral naučiti sprejeti dejstvo, da je moj oče nekdo drug, nekdo v daljnjem Egiptu, nekdo, ki mu ni bilo mar zame. Mama je o tem molčala, oče tudi. Oče? Toni je bil edini oče, ki sem ga poznal. Sedaj pa sem ravnokar izvedel, na pragu smrti, da sem plod ene noči, ki si jo je gospodar drznil vzeti v naročju dekleta, aleksandrinke, ki je z upanjem za boljši zaslužek z ladjo pripotovala v bogati Egipt. Dekleta, ki je hrepenelo po razkošni bali in je poleg nje dobilo še mene. Kako že me je imenoval Toni? Pankrt! Res sem bil nekoliko temnejše polti, vendar tudi Toni ni bil svetlolasec. Zakaj mama ni uničila pisem? Jo je skrivnost, ki jo je zadržala zase, obremenjevala in je v sebi upala, da se bom nekega dne dokopal do nje? Sama ni imela dovolj moči, niti poguma, da bi mi zrušila svet, v katerem sem živel. Tone je bil moj oče. Gospod Ibrahim je bil zgolj nekdo, ki je svoje seme podtaknil mlademu dekletu, guvernanti hčerkice. Dekletu s svetlimi lasmi in modrimi očmi, ki je bila na milost in nemilost prepuščena ravnanju tujcev, v neznanem okolju in v hiši, kjer so jo varovali zgolj krhki varuhi: vera, vzgoja in nasveti. Dekletu, kjer so pred njegovimi zahtevajočimi rokami popokali varovalni obroči. Dekletu, ki je odpotovalo preko morja zato, ker doma ne bi nikoli mogla zaslužiti svoje dote, kot vse tiste trume deklet in žena iz Spodnje Vipavske doline in tudi od drugod.

In najbrž nisem edini, kdo ve?

Moja mama je vedno govorila, da je vsaka stvar, še tako slaba, za nekaj dobra. In smrtnonosen virusek, ki je zlasti neprizanesljiv do starejših in bolnih, mi je odstrl kopreno in mi povedal, kdo sem.

Nekoliko sem zmeden zaradi tega spoznanja, vendar materi ne zamerim. Želela je zame le najboljše, in ko se je pokazalo, da ji je Tone pripravljen odpustiti, je naredila vse, da sem imel očeta.

Ko bo epidemija obrusila svoje kremplje in če bom iz nje prišel živ, bom obiskal materin in Tonetov grob. Saj vem, da mi nagrobni kamen ne bo dal odgovora, še manj pojasnila.

Pomislil sem celo, da bi poklical hčer in delil skrivnost z njo. Že sem pritisnil na tipko telefona in sem prekinil. Take novice niso, da bi jih človek trosil po telefonu!

Do popoldneva, ko Neja običajno pride na obisk, brez vnukov – tako zelo pogrešam njihovo navihano mladost, vendar zaradi varnosti ne smejo priti k meni, da mi ne bi kaj prinesli, pravi Neja –, bom premislil, kako in kaj.

Dovolj časa imam do takrat.

Pogreznil sem se v svoj ljubi naslanjač, maček mi je skočil v naročje.

Kaj praviš ti moj lepotec, naj delim to skrivnost ali ne?

Zazdelo se mi je, da se je v njegovih rumenih očeh zalesketala sled razumevanja, stegnil je glavo, kar je pomenilo: počohaj me po vratu, vse drugo v tem trenutku ni pomembno. Res ni več pomembno!

Maček je zapredel, naslonil glavo na moje stegno in zaprl oči. Z mačkom v naročju sem segel po časopisu, nisem mogel zbrano brati, črke so mi znova in znova plesale pred očmi, se stapljale in zadobivale obliko materine pisave. Ni imelo smisla! Moja mama je vedela, da bom prej ali slej pregledoval njeno zapuščino, je morebiti zato pisma postavila čisto na vrhu drugih dokumentov? Želela je, da izvem, do tega imam vso pravico, očitno pa si je mislila, da je zame bolje, če izvem čim kasneje! Ni dvoma!

Toniju kot očetu nimam kaj očitati, bil je boljši oče kot marsikateri moški v vasi. Za to sem mu hvaležen. Naj skrivnost izdam hčeri? Da njen dedek, ki ga je obo̊evala, ni bil čisto pravi dedek!

Mučil sem se s temi vprašanji, zvok ključa v ključavnici je naznanil Nejin prihod. Z masko na obrazu, izdelano za večkratno uporabo, ki je imela ob strani vstavljeno čipko, mi je bila tuja. Ni hotela tvegati. Torbo z nakupljeno robo je odnesla na balkon.

»Šele jutri poberi stvari iz vreče,« mi je zabičala. Potem sva skupaj spila kavo. Tako črno in močno, kot jo je vedno pila moja mama in o kateri je govorila, da mora biti črna kot hudič! Navada iz Egipta!

»Kako si preživel dan?« so me izza roba skodelice motrile Nejine oči.

»O, to pa je vprašanje,« sem se zasmejal, »za miljon dolarjev!«

Resnica pa je bila, da sem se v tistem trenutku odločil za molk. Naj stare skrivnosti počivajo v zaprašenih kovčkih in spominih ljudi, ki so že zdavnaj odšli preko črnega praga smrti.

Mogoče jo bo kdaj radovedost pognala, da bo odprla rdečerjavi kovček in izluščila resnico iz starih pisem? Mogoče!

Naj preteklost počiva tam, kjer je njeno mesto!

Srebnil sem požirek kave: »Odlična kot vedno!«

Pod masko sem zaznal hčerin hvaležni nasmeh.

Berta Golob

Nekaj drobirja

Pišem iz golobnjaka, starega skoraj sto let. Zidan z opeko, a ne vem več, ali iz Bobovka ali iz Češnjevka; če sploh kdo ve, kje je to. Na Gorenjskem.

Dom je sezidal ata, priučeni zidar. Je bilo pač treba prijeti za kako delo, kajti za dedovanje grunta se je moral obrisati pod nosom. Ni vzel neveste, ki mu jo je določil oča. Še dobro, da mu je dal krpo zemlje za bajto, kot se je reklo. France je pljunil v roke, pri zidavi mu je pomagal brat, ki je potem odšel v Ameriko s trebuhom za kruhom. Vaščani so hiško hodili od blizu ogledovat. Pa tako velika okna z gavtri! Elektrika nekje notri v zidu, se nič ne vidi napeljava.

A še preden je ata s krampom zamahnil v tla, je na rob gmajne navozil opeko. Katehet, ki je iz mesta prihajal tam mimo na sprehod, se je na glas spraševal, kateri norec da bo tu gradil.

En norec, ki je raje imel mlinarico Franco iz sosednje vasi kot pa grunt v dediščino.

Zdaj tu živim jaz, poslednja iz rodu. Ihtela sem ob grobu mame, ata, sestre in brata.

Prav blizu začetka *druge svetovne* me je ujela šola. Zgradba velika, ogromna, zgrajena le eno leto prej. Nič veselega v prvem razredu. Gospodična učiteljica je pogosto portretirala sošolko z rdečo pentljo v laseh. Mene nikoli. Tudi daljše krilce sem nosila kot sošolke. Segalo je daleč dol, njim pa visoooko nad kolena. Mogoče bi celo umrla od žalosti nad to muko, če mi gospod škof pri izpraševanju znanja iz verouka ne bi dal dveh podobic. Pa še nič vprašal me ni. O ja, pa je! Deklica, zakaj imaš pa črno oblekco, je rekel. Takoj sem zajokala. Katehet je pojasnil, da mi je umrla mama. Ampak od tedaj bom do konca dni vedela, kaj je sočutje!



Berta Golob; foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

Bila sem že gimnazijka, ko sem morala tudi iz zvočnikov poslušati, kakšen zločinec da je ljubljanski škof Gregorij Rožman. Ni, je zanj jokalo moje srce, meni je dal dve podobici. Ni, trdim tudi danes, ker vem, da ni!

O ja, še nekaj tolažilnega me je doletelo. Nadvse rada sem brala. V skrinji na podstrehi je bilo polno revij z naslovom *Mentor*. V eni je bila napisana pesem nekega Lojzeta s priimkom Grozde, in se je začela: *Čez oslovski most*

potuješ, grščina te strašno muči, Cezar ni po tvoji buči in nad algebro zdihuješ … Bogve zakaj mi je vedno igralo srce, kadar sem kje naletela na kako pesem. Peti pa v razredu nisem smela; je rekla gospodična učiteljica, da nimam posluha. Po pouku sem vedno pohitela najprej na bližnje pokopališče – v sedanji Prešernov gaj – porahljat mamin grob in prebrat napis na pesnikovem nagrobniku: *Mogla umreti ni stara Sibila, da so prinesli ji z doma prsti* … Uboga, uboga, sem ihtela v sebi: stara je bva, pa ni mogva umret! Zakaj je pa naša mama morala?

Čas je ponorel, prinesel je vojno z vso svojo grozo, a tudi prijazno Frau Lehrerin Elis Lutz. Vse mine in vse hudo je minilo in že sem bila v tretjem razredu osemletne gimnazije. Zdaj se je pa začelo! Profesor Vilko Rus, odličen pevec še odličnejšega brata pevca tam gori na Dunaju, je v razredu zapel *Nezakonsko mater* in *Nazaj v planinski raj*. In rad me je imel, ker sem všečno pisala šolske naloge. Enkrat me je prišel domov obiskat. Lahko bi umrla od sreče! Obiskal me je mnogo kasneje tudi v kraju, kjer sem poučevala. Mogoče, mogoče sem bila pa res v čem malo drugače boljša od sicer vseh uspešnih sošolk?

Prvo črtico sem napisala precej pozno, enkrat tam v študijskem času. Tudi objavljena je bila. Samo tega se spominjam, da se je končala precej impresionistično: *Večer je tih in sneg se vanj usiplje*.

Potem pa službena leta: šolska, knjižničarska, lektorska, svetovalna … Bolj proza kot poezija, a *tako, kot je, je prav* slišim zdaj prepevati po radiu, in kaj naj drugega, kot da pritrdim.

Nekaj knjižnih del(-c) se je s časom nabralo. Najprej črtice o mojih učencih, ki so v vaško šolo prihajali iz vzgojnega doma. Kot poskus, kako se bo to obneslo, da bo tako imenovana družbeno neprilagojena mladina v šoli skupaj z drugimi vrstniki. Dobro se je obneslo, prav dobro in odlično. So se me pa dotaknili ti ptički brez domačega gnezda! Nihče ni nikoli rekel, da gre iz šole domov, le da gre *v* dom. Vanda, po katere usodi sem naslovila knjigo portretnih črtic, si je kasneje vzela življenje. Nisem se začudila. Že pred mojimi očmi je kot šolarka napisala: *Sovražim vas vse, še hiše, ker so delo človeških rok*.

Res se mi je počasi nabralo nekaj knjižnih del. Med njimi – sama rečem, da trilogija – *Skrinja iz babičine bale*, *Bela žena, divji mož*, *Zrna dedove modrosti*. Pa vse drugo od *Marijinih srajčk* do *Lastovka išče dom*. Našteti vseh niti ne znam iz glave. A ne, ker da jih je tako veliko, ampak ker imam slab spomin.

Čedalje slabši.

Ne mislim, da sem kaj prida pripomogla v »narodovo zakladnico«. Ohjej, nekaj sipkega drobirja. Tudi nismo bili nekoč vzgajani k samozavesti, sploh pa ne k pretirani! Če si se kaj pošopiril, si izvedel, da je veliko boljših od tebe. Mogoče je to zelo narobe. Najbrž je pa kar prav.

Kaj vse me gor drži, kot se po domače reče, bi težko naštela. Mogoče tja do tri: da mi je dano, da zmorem, da hočem in želim. Malce po belokranjskem Otonu: */V/riskamo, jočemo, hočemo, hočemo*. In malo po Simonu iz Praš: *Kadar bom pred sodnim stolom stal, upam* ….

Je kaj vredno, kar se je nateklo iz nekakšnega studenčka Hipokrene, in ali je komu prižgalo iskrico, ga razveselilo, utolažilo …? Ne vem. Me pa prešinja spomin na vroč poletni večer, ko sva z atom zrla v zvezdnato nebo in je utrujeni zidar zrecitiral verz iz davnodavne šolske čitanke: *Nobeden bi ti ne povedal, zaman natanko bi pozvedal; kako visoko je nebo, to Bog nebeški ve samo*.

Matija Remše

Veliki ljudje za boljši svet

Ko je Fran Saleški Finžgar prevzel uredništvo Mohorjeve kmalu po njeni selitvi iz Celovca na Prevalje, si je vzel čas za obisk nekaterih sorodnih ustanov v nemškem in češkem svetu, da se je razgledal in poučil o njihovem načinu delovanja. Kar je spoznal, je spretno in prilagojeno uporabil pri svojem delu.

Ko je ravnateljevanje pri Celjski Mohorjevi družbi aprila 1988 prevzel Janko Jeromen, so kmalu postali del uredniške letne dejavnosti obiski jesenskega knjižnega sejma v Frankfurtu in pomladanskega v Bologni, ki je namenjen otroški knjigi in njeni ilustraciji. Zlasti v Bologni smo kmalu spoznali, da naša domača pisateljska in ilustratorska ponudba prav v ničemer ne zaostaja za svetovno konkurenco in jo v marsičem celo presega. Seveda pa je neprimerno dražja. Z obeh sejmov, kjer smo navezali tudi osebne stike z izbranimi založbami od vsepovsod, je v naslednjih letih prišlo v program Mohorjeve, tako za odrasle kot za otroke, lepo število naslovov iz širnega sveta.

Pred menoj je zbirka dvanajstih dobesedno in v prenesenem pogledu svetlih knjig, ki smo jih izdali v letih od 1993 do 1997. Vse so trdo vezane, formata 15 cm x 21,5 cm, črno-belo in barvno dokumetarno ilustrirane. Vsaka obsega štiri tiskarske pole, to je 64 strani. Urejene so, bi rekel, malo holivudsko, revijalno, vsekakor tako, da že z zunanjostjo zlahka pritegnejo pogled mlajšega ali starejšega bralca. Naslov zbirke je *Veliki ljudje za boljši svet*. Z vsake od naslovnic zre barvni fotografski ali naslikani portret človeka, ki ga knjiga predstavlja. Njegovo ime je tudi glavni naslov knjige, v podnaslovu pa jedrnato opisana njegova življenjska dejavnost. Malo več o njem je kratko navedenega na zadnji strani ovitka, kjer je na vsaki od knjig naštetih še vseh dvanajst. Pa tudi notranjost je pestro razgibana, z živahnim prepletom osnovnega besedila, citatov v okvirčkih, fotografij, zemljevidov, ob koncu slovarčkov ali dodatkov, ki se nanašajo posebej na naše, slovensko okolje, in abecednih kazal. Zbirka je izvirno izšla pri angleški založbi Exley Publications Ltd v drugi polovici osemdesetih let. Posebnost njene slovenske izdaje je prva notranja stran z logotipoma Mohorjeve družbe Celje in Slovenske Karitas in navedkoma: »Del izkupička od prodaje te knjige in cele zbirke Veliki ljudje za boljši svet namenjamo Slovenski Karitas v dobrodelne namene« (izjava Mohorjeve družbe Celje) ter: »Živim s teboj, ki si drugačen. Tvoja drugačnost me bogati. Želim biti tvoj prijatelj« (moto Slovenske Karitas).

Ko sem si zbirko dal nabrati z naše knjižne police, sem mislil, da smo nanjo naleteli na katerem od omenjenih knjižnih sejmov. Pogovor z Jankom Jeromnom pa mi je razkril, da ni bilo tako. Zbirka se je kar sama prišla ponudit k nam iz Hrvaške, v aktovki tržnega zastopnika založbe, ki je imel tam svoj sedež; in naš ravnatelj ni kaj dosti okleval, saj se izročilu, namenu in programom Celjske Mohorjeve družbe prilega kot ulita.

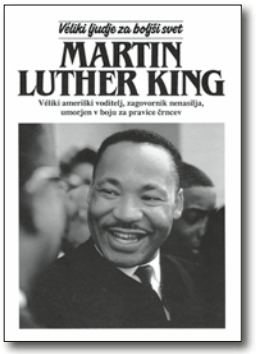
V nekaterih knjigah prevajalec ni naveden, sicer pa so to bili Tomaž Erzar, Martina Rozman in za večino zbirke Marko Dobravec.

Po teh splošnostih si po vrsti oglejmo zbirko z navedbo avtorja, naslova s podnaslovom in skrajšanega odlomka iz orisa z zadnje strani ovitka.



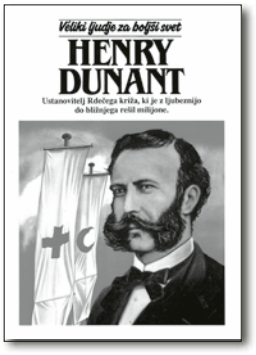
Charlotte Gray: MATI TEREZIJA. Redovnica, ki je s svojim poslanstvom ljubezni pomagala milijonom najrevnejših.

Leta 1948 je mati Terezija v Kalkuti začela delati med tistimi, ki so prav na dnu človeške družbe – obupani, izobčeni, duševno prizadeti, brezdomci, ki živijo na ulicah, umirajoči, za katere nihče ne skrbi. Začela je čisto brez denarja, brez organizacije, ki bi jo podprla. Samo s trdnim prepričanjem, da bo vse prav sledilo, če bo delovala iz čiste ljubezni in dobrote. Število njenih misijonark se hitro povečuje; v največjem uboštvu živijo in delujejo že v 70 deželah, povsod tam, kjer so potrebe največje.



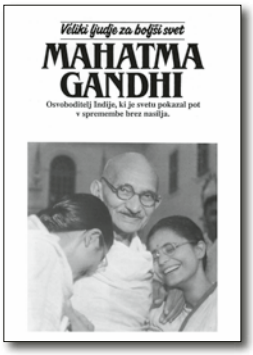
Valerie Schloredt in Pam Brown: MARTIN LUTHER KING. Veliki ameriški voditelj, zagovornik nenasilja, umorjen v boju za pravice črncev.

Ko je 4. aprila 1968 krogla neznanega ostrostrelca umorila Martina Luthra Kinga, so številni ljudje po svetu jokali, kajti umrl je velik in dober človek. King je bil osrednja osebnost v boju za črnske državljanske pravice, ki je potekal v petdesetih in šestdesetih letih v ZDA. Ves čas se je bal, da bo umrl nasilne smrti, od roke tistih belcev, ki so mu nasprotovali. V južnih državah ZDA črnci, ki so bili sicer osvobojeni že med državljansko vojno, še vedno niso smeli obiskovati istih šol kot belci, celo istih stranišč ne. Prevzet od spisov Mahatme Gandhija je King svoje privržence popeljal na dramatične nenasilne pohode. Na ulicah so jih zaradi njihovega prepričanja napadali in podirali s curki vode. Tisoče so jih pozaprli, nekatere pa celo ubili.



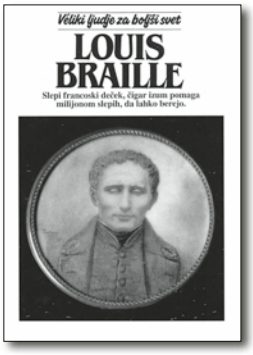
Pam Brown: HENRY DUNANT. Ustanovitelj Rdečega križa, ki je z ljubeznijo do bližnjega rešil milijone.

Nepoznan švicarski državljan, ki je vodil majhno podjetje, se je slučajno znašel na prizorišču ene najbolj krvavih bitk predprejšnjega stoletja pri Solferinu v Italiji. Tisoči ranjencev so zapuščeni umirali, mučili so jih žeja, muhe, črvi in bolezni. Dunant se je odpovedal poslovnim ciljem svojega potovanja in se lotil nege umirajočih. Da ni nihče pripravil načrta za ranjene že pred bitko, ga je osupnilo. Bil je prepričan, da bi stalne ekipe šolanih prostovoljcev lahko rešile tisoče življenj. S povsem odkrito knjigo spominov na Solferino je prebudil ljudi po vsem svetu. Ustanovljen je bil Rdeči križ. Sprejeti so bili mednarodni dogovori o ravnanju z ranjenci in vojnimi ujetniki. Danes sta Rdeči križ in Rdeči polmesec ustanovi, ki lajšata vsakršno gorje po vsem svetu.



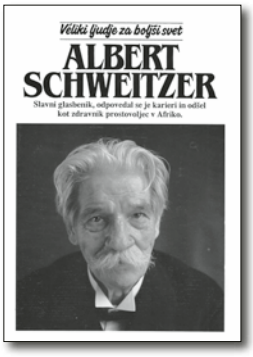
Michael Nicholson: MAHATMA GANDHI. Osvoboditelj Indije, ki je svetu pokazal pot v spremembe brez nasilja.

Gandhijevi nasprotniki so o njem menili, da je premeten politik, kar je zagotovo bil, kajti pripomogel je k temu, da so se Angleži celo brez boja odrekli biseru imperija, Indiji. Za milijone ljudi po vsem svetu pa je bil Gandhi mnogo več od tega: svetnik našega časa, čigar vera je bistveno vplivala na ljudi, ki so spreminjali svet. Predvsem pa je klical ljudem, naj ne verjamejo več prepričanju, da je uporaba nasilja edina pot, ki vodi k zmagi nad krivičnostjo. Nikoli ni poveljeval oboroženim silam, odrekel se je svoji zaposlitvi in umrl brez vsakršnega premoženja. Kljub temu so se njegovega pogreba udeležili predstavniki številnih dežel vsega sveta.



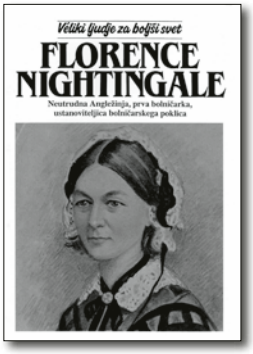
Beverly Birch: LOUIS BRAILLE. Slepi francoski deček, čigar izum pomaga milijonom slepih, da lahko berejo.

Louis Braille je izgubil vid, ko mu je bilo komaj tri leta. V odraščanju se je oklepal prepričanja, da zaradi nesreče ne sme ostati izobčen iz družbenega življenja, obsojen na nevednost in povsem odvisen od drugih. Mislil je, da bi morda on odkril način, kako bi slepi lahko brali in pisali in se tako polno udeleževali javnega življenja. Preprost sistem s šestimi pikami, ki ga je razvil v letih 1833 in 1834, je danes mednarodna abeceda slepih, preprosta za učenje in cenena za tiskanje. Njegova pisava je ključ do izobrazbe in kulture milijonov slepih ljudi po vsem svetu.



James Bentley: ALBERT SCHWEITZER. Slavni glasbenik, ki se je odpovedal karieri in odšel kot zdravnik prostovoljec v Afriko.

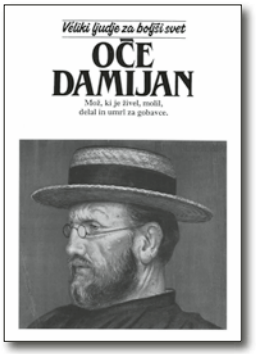
Veliki mirovnik in človekoljub je bil že priznan glasbenik, pisec in mislec z dvema doktoratoma, ko se je pri tridesetih letih odločil, da odide v Afriko pomagat bolnim in umirajočim. Zapustil je bleščečo kariero in vpisal študij medicine. Odtlej so knjige, ki jih je napisal, in besede, ki jih je izrekel, močno vplivale na njegove sodobnike. Svojo uveljavljenost je uporabljal za širjenje človekoljubnih prepričanj. Vse svoje življenje je delal za trpeče Afričane in se trudil širiti »čaščenje življenja« in mir na zemlji. Revija *Life* ga je imela za največjega človeka sodobnega sveta.



Pam Brown: FLORENCE NIGHTINGALE. Neutrudna Angležinja, prva bolničarka, ustanoviteljica bolničarskega poklica.

Sodobniki so jo prikazovali kot svetniško »Gospo s svetilko«, negovalko ranjenih vojakov v krimski vojni. V družini so nasprotovali njenemu bolničarstvu, saj so takrat na splošno bolničarke veljale za zapite prostitutke z dna družbe. Florence se je poglobila v raziskovanje in postala izvedenka za vprašanja bolniške nege. Prepričala je vojaške voditelje in vladne ministre, ki so ji sprva nasprotovali. Več kot petdeset let je neumorno delala za razvoj in preoblikovanje bolničarskega poklica v pomoč najbolj prizadetim

tedanje družbe. Ko je umrla, so bili sadovi njenega dela že jasno vidni: čiste in prijazne bolnišnice, dobro usposobljene in cenjene bolniške sestre.

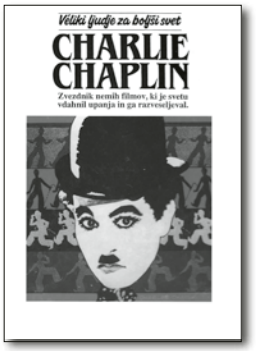


Pam Brown: OČE DAMIJAN. Mož, ki je živel, molil, delal in umrl za gobavce.
Damijan je bil le navaden deček, navaden brat, navaden duhovnik. Vendar je prevzel delo, ki ga nihče drug ni hotel opravljati – skrb za gobavsko naselbino na otoku Molokai v Havajih.

V času, ko še ni bilo zdravil za to strašno bolezen, se je sporijel z obupnimi razmerami, ki so v naselbini vladale pred njegovim prihodom, in z brezbrižnostjo oblasti. Izobčencem je povrnil človeško dostojanstvo – dokler ni na koncu umrl kakor oni, kot žrtev gobavosti. S svojim življenjem in smrtjo je svet prisilil, da ni pozabil ljudi, ki bi jih najraje za vedno zbrisal iz svojih misli. Ljudje so se zganili in se začeli boriti za izkoreninjenje lepre. To človeštvu še ni uspelo. Damjanov spomin pa spremlja vse, ki se še vedno borijo.



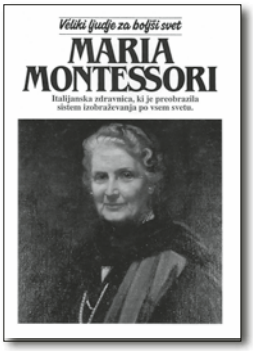
Julia Courtney: SIR PETER SCOTT. Ustanovitelj Svetovnega sklada za naravo, ki je svoje življenje posvetil varovanju narave.
Slaven umetnik, športnik in neutruden borec za življenje v divjini po vsem svetu. Na svojih potovanjih, med katerimi je opazoval in risal ptice, je Scott spoznal, kako hitro ogrozimo neko vrsto, ko uničimo njeno domovanje. Ustanovil je sklad za divje ptice v Slimbridgeu, da bi ohranil zelo pomembno počivališče ptic selivk. Ustanovil je WWF, Svetovni sklad za naravo, ki je danes največja dobrodelna organizacija za varstvo narave, in uvedel slavne Rdeče knjige podatkov, v katerih so natančno določene ogrožene živalske in rastlinske vrste na našem planetu. Znameniti sir David Attenborough ga je označil za »zavetnika varovanja narave«. Je oče sodobnih naravovarstvenih gibanj in ozaveščanja ljudi o izginevajočih vrstah živali in rastlin.



Pam Brown: CHARLIE CHAPLIN. Zvezdnik nemih filmov, ki je svetu vdahnil upanja in ga razveseljeval.
Charles Spencer Chaplin je bil rojen staršem najrevnejšega sloja viktorijanskega Londona. Kot deček se je srečeval z brezdomstvom, lakoto, očetovim alkoholizmom in ubožnicami. Kljub vsemu so mu otroštvo lepšale materine izpopolnjene zgodbe o vznemirljivem svetu zabavišč. Kot najstnik je oponašal druge ljudi in igral v hrupnih varietejskih dvoranah po Angliji. Tu je razvil svoj talent. Postal je eden največjih filmskih igralcev in režiserjev. Kljub svojemu bogastvu in uspešnosti pa je Chaplin, ki ga je podžigala strastna jeza nad krivicami in tegobami revnih ljudi, svojo revščino iz otroštva, svojo žalost in veselje vpletal v svoje filme in tako gledalce pripravil do smeha in joka obenem.



Fiona Macdonald: HELEN KELLER. Gluha in slepa ženska, ki je premagala svojo drugačnost in posvetila življenje delu za druge ljudi.
Helen je bila srečen in zdrav otrok, dokler je pri devetnajstih mesecih ni prizadela bolezen. Ko si je od nje opomogla, ni več niti slišala niti videla. Njen svet se je pogreznil v temo in tišino. Pozabila je vse, česar se je do tedaj že naučila. Znašla se je v nepredušni zaprtosti. Ni se mogla sporazumevati z nikomer. Po mnogih tednih naporov in bojev, da bi s pisanjem črk v njeno dlan navezala stik s Helen, je mladi učiteljici Anne Sullivan uspelo prebiti zid do nesrečnega otroka. Po tem preboju sta postali neločljivi. Ko se je Hellen Keller naučila sporazumevanja z drugimi ljudmi z otipavanjem njihovih ustnic in grla, ko so govorili, in s pisanjem v njihove dlani, se je popolnoma posvetila pomoči ljudem, ki so imeli podobne težave kakor ona. Vse svoje življenje je potovala po svetu v imenu Ameriške zveze za slepe. Borila se je za pravice ljudi s posebnimi potrebami in sodelovala v mnogih človekoljubnih akcijah. Vse življenje je drugim razdajala upanje in ljubezen. Premagala je svoje omejenosti in uspela kot pisateljica, feministka, borka za ljudi s posebnimi potrebami in družbena delavka po vsem svetu.



Michael Pollard: MARIA MONTESSORI. Italijanska zdravnica, ki je preobrazila sistem izobraževanja po vsem svetu.
Ko je Maria Montessori postala prva ženska zdravnica v Italiji, je bil to dogodek brez primere. Z isto odločnostjo in razumom pa se je tudi namenila spremeniti učilnice v prostore, kjer bodo v otrocih videli ljudi, ki se želijo učiti in imajo za to tudi velike sposobnosti – a s hitrostjo, ki je njim lastna. Tako je s prvo »Otroško hišo« leta 1907 uvedla podobo šole, kakršna nam je danes tako znana – pohištvo po meri otrok, zaščitni predpasniki, barvice, umivalniki in čudoviti leseni učni pripomočki. Spremembe, ki jih je uvedla Marija Montessori, so pomenile začetek pomembnega napredka v izobraževanju po vsem svetu, pa tudi začetek drugačnega gledanja odraslih na otroke in drugačnega ravnanja z njimi. Koristi, ki jih je prinesla metoda Montessorijeve, je danes deležen vsak otrok v vsaki šoli.

V otroških in najstniških letih sem prebiral zgodbo o očetu Damjanu, Josephu de Veustru, ki me je navdušil s svojim brezpogojnim pogumom in zavestno žrtvijo. Pozneje, v študijskih letih mi je bila zgodba Helen Keller znamenje iskre duha v človeškem telesu, ki kljub umanjkanju čutov zmore do presežnega konceptualnega, pojmovnega zavedanja in samozavedanja in s tem osnovne človeške duhovnosti. Gandhi mi je bil kažipot socialno političnega ravnanja. Druge junake zbirke sem tako ali drugače srečal v knjigah svoje mladosti in se ob njih bolj ali manj navdihoval. Ko obujam ta spomin, si želim, da bi kaj pomenili tudi mojim vnukom in bi ob njih našli svoje temeljne življenjske usmeritve.

POGOVOR



Foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

Ddr. Igor Grdina

Jurčič je emancipacijski avtor

Pogovarjala se je dr. Urška Perenič

Profesor ddr. Igor Grdina (Celje, 1965) je zgodovinar, literarni zgodovinar pa tudi dramatik. Od 1989 do 2004 je služboval na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (zdajšnji Oddelek za slovenistiko), kjer je predaval starejšo in novejšo slovensko književnost. Odtlej pa je znanstveni svetnik na Inštitutu za kulturno zgodovino ZRC SAZU, sodeluje z AMEU-ISH (Alma Mater Europaea – ISH) in Univerzo v Novi Gorici. Njegov raziskovalni interes je osrediščen tako na zgodovino starejše in novejše slovenske književnosti do polovice 20. stoletja kot kulturno-politično zgodovino vse od 16. stoletja dalje. S teh področij je napisal mnogoštevilne članke in knjige.

Zato se mora v svojem raziskovalnem delu in na različne načine vseskozi srečevati tudi s prvim pomembnejšim slovenskim pripovednikom in začetnikom profesionalnega novinarstva na Slovenskem Josipom Jurčičem. Izpostavimo njegovo pisanje o zgodovinskem romanu *Ivan Erazem Tattenbach* (1873), ki velja za prvi slovenski zgodovinski roman. Igor Grdina žanr zgodovinskega romana, ki je ostal vitalen vse do danes, za obdobje 19. stoletja razume predvsem kot tisti način literarnega pisanja, ki je Slovencem služil za izražanje skupnostnih, kolektivnih predstav o bolj ali manj oddaljeni preteklosti. Josipa Jurčiča umešča med predstavnike slovenskega naprednjaškega meščanskega kroga.

Obilo se je ukvarjal z znamenito šentjursko družino zdravnikov in skladateljev Ipavcev. Leta 2001 je izšla njegova knjiga *Ipavci: Zgodovina slovenske meščanske dinastije*. V začetku letošnjega leta, ki je bilo razglašeno za leto Josipa Jurčiča in Josipa Ipavca, pa je luč sveta pri založbi Beletrina v Ljubljani ugledala čisto sveža monografija *Slovenski Mozart* (2021), v kateri zasije lik Josipa Ipavca (1873–1921), slovenskega glasbenika, skladatelja in zdravnika. Igor Grdina je knjigo napisal med marcem in avgustom 2020. Se mu je pa v dvajsetih letih, kolikor je minilo od izida prve knjige o družinski zgodovini Ipavcev, nabralo precej prej neznanega gradiva. Spoznal je tudi skladateljevega sina in slikarja Jožeta Ipavca, s katerim sta se redno pogovarjala kar nekaj let in prek katerega je uspel Josipa Ipavca dodobra spoznati in o njem izvedeti pravzaprav vse. Dodaja, kako mu je sodobna tehnologija v elektronski dobi omogočila, da je prišel do številnih dragocenih virih o Ipavcu, ki so posejani po vsej Evropi in Ameriki; Ipavca so izvajali denimo v Londonu, Cincinnatiju, New Yorku. V knjigi nas Igor Grdina vodi skozi celotno Ipavčevo življenje od otroštva in mladostnih let, ko se začne uveljavljati kot skladatelj, do zrele dobe na Dunaju in zadnjih let v senci velike vojne. Za komično »operno igro« *Princesa Vrtoglavka*, katere uprizoritve Josipu Ipavcu ni bilo dano dočakati in je bila v SNG Maribor premierno uprizorjena šele 1997, pa je Igor Grdina spisal novi libreto in tako pomagal delu, da je končno zaživelo na odru.

France Prešeren je bil ob smrti star dobrih 48 let. Dragotin Kette dobrih 23 let. Za Josipa Jurčiča, ki stoji med njima, ob obletničnem obujanju večkrat slišimo, da je umrl pri rosnih sedemintridesetih. Pa je bil za tisti čas res rosno mlad? Mar ni bil kvečjemu zelo zrel mladenič z ogromnim pisateljskim opusom?

Luka Svetec se je rodil oktobra 1826, umrl je januarja 1921; Josip Stritar je ugledal svet marca 1836, za vedno pa

se je poslovil novembra 1923 … Torej bi vendarle rekel, da je Jurčič umrl mlad 37 let. Ne: star 37 let. Povprečna življenjska doba je bila v njegovem času razmeroma nizka predvsem zaradi velike smrtnosti pri otrocih – tudi v zdravniških družinah je še v drugi polovici 19. stoletja neredko umrla tretjina rojencev – in zaradi nekaterih tedaj neozdravljivih bolezni. Zlasti tuberkuloza je terjala visok davek.

Strinjamo pa se, da je bil zelo mlad, ko je v zbirki Cvetje iz domačih in tujih logov, ki jo je v Celovcu urejal gimnazijski profesor Anton Janežič, izdal *Desetega brata* (1866), saj jih je štel komaj 22. *Deseti brat* velja za prvi slovenski roman. Kaj mu – mimo teoretskih definicij – daje prvenstvo na domačem romanesknem polju?

Za takšen roman, kakršen je *Deseti brat*, je bil mlad. Tu mislim na bogastvo in barvitost mikrokozmosa, ki se razkrije skozi pripoved. Pa na način predstavitve raznolikih človeških odnosov, ki jih ustvarjajo na eni strani plotove svobodno preskakujoča prvinska čustva in na drugi mračne rodbinske skrivnosti, ki razodevajo determinativno moč. Motivacije za ravnanja ljudi v tekstu so različne – kot so tudi v vsakdanjosti. Pisatelj prav tako vešče izmenjuje in prepleta pripovedne osvetlitve: posveča se tako posameznikom kakor harmoničnim in razdrapanim družinskim skupnostim, pa Obrščakovi klienteli … In potem vse kar le mogoče naravno povezuje tok zgodbe, ki ne teče premočrtno, temveč s časovnimi in prostorskimi zastranitvami, kar veča napetost oziroma izrazni učinek.

Za takšen roman, kakršen je Deseti brat*, je bil mlad. Tu mislim na bogastvo in barvitost mikrokozmosa, ki se razkrije skozi pripoved.*

Širša publika nemara ve, da je na nastanek romana s svojim literarnim programom *Popotovanje iz Litije do Čateža* (1858) pomembno vplival Fran Levstik, manj pa je v popularno zavest vtisnjeno Levstikovo nezadovoljstvo z *Desetim bratom*, izraženo v pismu Jurčiču. »Učitelju« Levstiku se zdi Lovro Kvas premalo dejaven lik, Manica prestara, nič kaj mu niso všeč imena (ne Kaves ne Piškav, tudi ne Spak), saj ne zvenijo ušesom prijetno. Pač pa ga navdušuje Krjavelj.

Tisto pismo žal ne odkriva večnega Levstika – razen v generalnem poudarjanju Jurčičeve talentiranosti, ki jo dvigne še za oktavo višje, v sfero »ženijalnosti«. A, žal, le zato, da bi potem še bolj zadel avtorja *Desetega brata* v kritiki posamičnosti. In ga tudi je: roman *Cvet in sad*, ki ga je pisal ob prejemu pisma, je Jurčič odložil za lepo število let. Levstik pa piše tako, kakor da bi imel za seboj maturo iz matematike! Retijski gospod je velik zaradi Martina Krpana, Franjinih, Toninih in še nekaterih drugih – tudi otroških – pesmi in delov verznega *Tugomerja*, s katerimi je naravnost spokorniško, v popolni anonimnosti, odplačal moralni dolg do Jurčiča zaradi težkih ur, ki mu jih je povzročil s kritiko *Desetega brata* … Velik je tudi zaradi neomajnosti v politiki. Vse drugo je časni oziroma minljivi Levstik. Sam ne pretiravam s pomenom »učiteljev«: Čop ni bil mentor le Prešernu, ki se je od njega razlikoval po odnosu do Linhartovega Matička, temveč tudi Jerneju Levičniku. Njegova Katolška cerkuv samo želi biti ep epov, dejansko pa je zgolj delo človeka, ki se mu je zdelo pomembno,

da je rojen na isti dan v avgustu kot Napoleon I. in v istem letu kot Napoleon III.

***Desetega brata* je leta 1984 na filmsko platno prenesel Vojko Duletič, Mirko Polič in Aleš Makovac pa sta po libretu Mirka Mahniča ustvarila vsak svojo opero. V razgovoru ste mi dejali, da gre Josip Jurčič nekako skupaj tudi s skladateljem in zdravnikom Josipom Ipavcem (1873–1921), čigar 100. obletnice smrti se spominjamo letos. Nam lahko poveste kaj več o tem, kako gresta torej oba Josipa skupaj?**

Josip Ipavec je kanil leta 1911 napisati opero *Deseti brat* po Jurčičevem romanu. Pri libretu naj bi imel glavno besedo vplivni dunajski glasbeni pisec – vse do danes nenehno ponatiskovani – Richard Batka, ki je delal že za Rista Savina. Temu je napisal libreto po Jurčičevem romanu *Lepa Vida*.

Vrniva se čisto na kratko h Krljavju. Ni kmet, ampak vaški posebnež, ki pa se suka med kmeti. Kako je sicer s podobo kmetstva kot najštevilčnejšega v socialni strukturi slovenstva? Kmetje v Jurčičevih pripovedih sploh niso glavni akterji. Jurčič namesto tega dogajanje rad umešča na podeželske graščine (npr. *Jurij Kozjak*, *Domen*, *Grad Rojinje*). Kako bi bilo to mogoče razumeti?

Ata Smrekar v *Sosedovem sinu* je kar glavni. Treba pa se je zavedati še nečesa: kmetje so bili pri nas zaradi bližine Trsta in prevozniškega zaslužka manj vezani le na agrarni sektor gospodarjenja kakor kje drugje v Srednji Evropi. Sergij Vilfan je o njih upravičeno govoril kot o malih poslovnežih. Zato ni čudno, da so bili v stiku z najrazličnejšimi ljudmi, tudi z grajskimi, ki so velikokrat prišli iz njihovih vrst. Denimo Blagatinški – poznejši Kaiserfeldi. V nekaj generacijah so se vzpeli prek oskrbnikov do aristokratov. Eden od njih je postal celo predsednik Državnega zbora. Leta 1848 se je štel za Slovenca, potem pa je bil hud (vse)nemški nacionalec. Je pa še nekaj: ljudje pogosto iščejo v umetnosti, česar iz lastne izkušnje ne poznajo (dobro). Značilno so potopisi najprej tematizirali večini neznane pokrajine – npr. Sveto deželo –, šele pozneje domače. Klic (pol)tujosti, neznanosti je za književnost, ki se kakor Jurčičeva ima za *lepoznanstvo*, zelo pomemben.

Jurčič ni pozabljal, da piše za svoje sodobnike: razumejo naj ga tisti, ki lahko preteklost celovito dojamejo z vživljanjem vanjo, ne redki zgodovinarji, ki se do predstave o minulosti prikopljejo s kritiko virov.

Zgodovinski povesti *Grad Rojinje* in *Jurij Kozjak*, za katero je pisatelj leta 1864 pri Mohorjevi družbi požel prvo nagrado, segata v dobo turških bojev. Roman *Rokovnjači*, ki ga je dokončal Janko Kersnik, v čas Francozov na Slovenskem, v povesti iz 18. stoletja *Domen* je Jurčič uporabil motiv vojaških begunov, s povestjo *Jurij Kobila* pa segel v čas lutrovske reformacije. Še bolj v zgodovino sega nedokončani roman *Slovenski svetec in učitelj*. Pisateljevo zanimanje za zgodovino domovine je torej nesporno. Kako zlasti kot zgodovinar berete in tolmačite njegove literarne predelave realne zgodovinske snovi? Kakšne resnice nam želi Jurčič posredovati skozi tematizacijo preteklosti?

Jurčič ni pozabljal, da piše za svoje sodobnike: razumejo naj ga tisti, ki lahko preteklost celovito dojamejo z vživljanjem vanjo, ne redki zgodovinarji, ki se do predstave o minulosti prikopljejo s kritiko virov. Pisateljevi teksti niso romani/povesti metafore – za kaj takega je še prezgodaj. Prav tako pa niso predvsem romani alegorije ali ideološke poslanice, kakor je npr. Kumičićeva *Urota zrinsko-frankopanska*, ki obravnava isto dogajanje kakor Jurčičeva *pripoved* o Ivanu Erazmu Tattenbachu. Če je npr. Felix Dahn, ki je bil vnet nemški nacionalec, hotel prikazovati tacitovsko koncipirano etično stanovitnost Germanov – kot vzor nemškim rojakom –, in mu je Sienkiewicz odgovoril s pripovedno mnogo bolj polnimi teksti o Poljakih in njihovih vrlinah in zablodah, se je Jurčič na intelektualni ravni svojega lepoznanstva posvetil predvsem odgovoru na vprašanje, zakaj morajo Slovenci vse šele ustvariti. Finžgar pa je v naslednji generaciji že lahko pripovedoval na podoben način kot Dahn in Sienkiewicz, le da ob prokopijevski snovi oziroma v njenih koordinatah.

Jurčič je emancipacijski avtor: Slovenci naj imajo kulturo, ki je primerljiva s tisto pri drugih narodih. Že obstoječi dosežki so bili nekak generalni kažipot. Toda hkrati je bil tudi ustvarjalec izvirnosti, brez katere si v 19. stoletju ni bilo mogoče misliti umetnosti.

Literarna zgodovina pisateljevo navdušenje za zgodovinsko povest še najraje pripisuje škotskemu pisatelju Walterju Scottu (1771–1832). Iz pisateljevih beležnic izvemo, da je v nemščini prebiral npr. Scottovega *Waverleya*. Kako pomembna spodbuda za pisanje so bili dejansko tuji literarni zgledi?

Jurčič je emancipacijski avtor: Slovenci naj imajo kulturo, ki je primerljiva s tisto pri drugih narodih. Že obstoječi dosežki so bili nekak generalni kažipot. Toda hkrati je bil tudi ustvarjalec izvirnosti, brez katere si v 19. stoletju ni bilo mogoče misliti umetnosti. Pot slovenskega romana ni npr. šla prek nekajdesetletnega prevajanja in prirejanja aktualnih tovrstnih del iz drugih okolij, temveč naravnost k izvirni tvornosti. In to ob ostri in stalni nemški konkurenci. Roman je bil razumljen kot aktualna vrsta literature; veljal je za dediča lagodno odvijajočega se epa, ki mu je dinamična epoha jekla in pare vzela tla pod nogami – pa čeprav so obsežne pesnitve, kot dokazujejo tedaj, pa tudi kasneje Frédéric Mistral, Robert Hamerling, Marie Eugenie delle Grazie in Anton Aškerc, še vedno nastajale. Jurčič je seveda imel zglede, Scott mu je bil zelo pri srcu, a kot pisatelj ni pozabljal na izvirnost, ki je bila izraz emancipacije glasu posameznika in njegove skupnosti.

Jurčičevo pisanje izpričuje tudi bogato literarizacijo motivov iz narodnopripovedne zakladnice. Vstop na literarni parnas pomeni objava *Pripovedke o beli kači*, ki je pred 160 leti izšla v *Slovenskem glasniku*. Iz poznejše dobe ustvarjanja pa obvezno omeniva roman o *Lepi Vidi* (1877), v katerem je Jurčič posegel po tradicionalnem lepovidskem motivu, ki ga pred njim uporabi Prešeren, ob in po njem pa Vošnjak, Župančič in ne nazadnje Cankar …

Jurčič ni bil emancipator le v politiki, temveč tudi v umetnosti. To se

dokazuje tudi v odnosu do snovi. Marsikje so pisatelji »mobilizirali« ljudske motive. Tudi skladatelji in slikarji so jih. Prav tako pa je pomembno, da je Jurčič živel v času, ko je tradicionalna ljudska kultura ob skokovitem napredovanju pismenosti morala prodreti v knjigo, če se je hotela v določenem prostoru ohraniti vsaj sled o njej. V deželah, v katerih ni mogoče misliti na odločilen vpliv herderjanske paradigme, se pravi na evropskem zahodu, je začetek otrdevanja in izginjanja tradicionalne ljudske kulture celo vodil k njenemu odkritju in priznanju, da je pomembna. To se je izrazilo tudi v poskusih »prevoda« njenih vsebin v popularno kulturo dobe množične mobilnosti, ki sta jo hkrati terjala in omogočala trgovina in industrija.

Že s povestjo *Jurij Kobila*, ki je izšla v almanahu *Slovenska vila* in je povzročila nekaj nelagodja na strani katoliške kritike, z omenjeno *Lepo Vido*, romanoma *Hči mestnega sodnika* (1866) ali denimo *Cvet in sad* (1877) se je Jurčič odmaknil od večerniškega tipa povesti. Očitno je pisatelj dobro obvladal različne tipe pripovedovanja, s čimer mu je uspelo nagovoriti različne bralce.

Da, zavedal se je, da se življenje, s tem pa tudi zanimanje ljudi v njegovem času diferencira. Kot emancipacijski ustvarjalec se ni hotel odtujiti nobenemu segmentu občinstva. Njegovi liki niso personificirane lastnosti, temveč ljudje. Prav tako ne gre pozabljati, da je bila narodna ideja, ki ji je bil pisatelj zavezan, emancipacijska. Vstop v javni prostor je omogočila množicam ljudi brez posebnosti, ki v njem dotlej niso imeli besede.

Prav tako pa je pomembno, da je Jurčič živel v času, ko je tradicionalna ljudska kultura ob skokovitem napredovanju pismenosti morala prodreti v knjigo, če se je hotela v določenem prostoru ohraniti vsaj sled o njej.

Menda je za inteligentne in ustvarjalne ljudi značilen tudi smisel za humor. Sinonim zanj je pri nas Fran Milčinski z *Butalci*. Vendar ga ima tudi Jurčič. Levstik je naše pisatelje spodbujal k »zavijanju resnice v prijetne šale«; kot zgled je navedel slovensko priredbo smešnih povesti o *Nemškem Pavlihi*, ki so pri nas doživele vrsto ponatisov. Toda tu je tudi živo in nemalokrat humorno obarvano pripovedovanje Jurčičevega deda po materi. Kaj bi pa vi dejali o Jurčičevem humorju?

Da je eden njegovih globinskih registrov pri dojemanju sveta in ne zgolj izrazna lega. Ali začimba. Humor je v Jurčičevem opusu lahko tako element širše celote – npr. Krjavljeva pripoved v *Desetem bratu* – kakor tudi ekspresivistično-komunikacijska dominanta. *Kozlovske sodbe v Višnji Gori* v pisateljevem opusu preprosto ne morem pogrešati. Butalci imajo prednike v Višnjanih. Ti pa v *Novi krami* Pavla Knobla. Avtor prvega slovenskega v komično galaksijo premaknjenega sveta, ki mu kraljuje samosvoja logika, je nemara le po naključju povezan z Jurčičevo Višnjo Goro … Seveda pa bi ta lahko zrasla tudi ob Knoblovi spodbudi. Kdo ve, kaj vse je prišlo Jurčiču v roke v ljubljanskih gimnazijskih letih.

Posebno mesto ima v opusu roman *Ivan Erazem Tattenbach*, ki je v nadaljevanjih izhajal v *Slovenskem narodu* (1873) v času, ko je Jurčič že prevzel uredniške vajeti tega prvega

slovenskega liberalnega časopisa. Naslovna oseba je v zrinjsko-frankopansko zaroto vpleteni spodnještajerski plemič. Nekateri literarni zgodovinarji se nad romanom zmrdujejo, češ da gre (brzda zaradi tendenčnosti) za eno od Jurčičevih najslabših del, napisanih v času, ko je bil že docela postal novinar.

V Faustu beremo – in na ta Goethejev verz se je skliceval tudi Stritar: »Ein *garstig Lied!* Pfui! ein *politisch Lied!*« Je pa pomembno še nekaj drugega: Tattenbach je bil zamišljen in izveden kot feljtonistični roman. Na to opozarja tudi vloga pisatelja-pripovedovalca, ki uvede in sklene tekst ter intonira vrednostne sodbe. V *Desetem bratu* vsevedni narator nastopi na začetku, a potem kot arhitekt romanesknega sveta izgine za bralčevo obzornico. V Tattenbachu pa je drugače: pripovedovalec je jamstvo za optimalnost zornega kota, ki je ponujen recipientu. Še več: je garant foucaultovsko pojmovanega diskurza, se pravi vseh tekstnih podmen. To je feljtonu imanentno. Tattenbach je vsekakor žanrski križanec. In še ena težava je: naslovni lik nikakor ni junak. Ni prikazan kot skozinskoz pozitivna osebnost, ki bi bila lahko na klasičen način tragična. Premagati je treba torej težnost vprašanja: zakaj sploh pripovedovati o njem? Jurčič mora to pojasniti kot pripovedovalec-pisatelj. In skozi zgodbo. Na še bolj zaostren način se je pisatelj problema nezglednega lika lotil v Tugomerju, kjer ni mogel nastopiti kot narator. Tod žrtve naslovne osebe doživijo pravo tragedijo – a se skoznjo prebijejo do neiluzijskih spoznanj o svetu.

Kot emancipacijski ustvarjalec se ni hotel odtujiti nobenemu segmentu občinstva. Njegovi liki niso personificirane lastnosti, temveč ljudje.

Teza, da zunanje okoliščine slabijo »kvaliteto« Jurčičevega pisanja, ne zdrži, če vzamemo Jurčičevo povest *Sosedov sin* (Mladika, 1868), saj je ta nastajala v času, ko pisatelju ni šlo najbolje od rok. Literarni zgodovinar Ivan Grafenauer pa denimo zapiše, da je to Jurčičeva najboljša povest.

Matjaž Kmecl pa meni drugače, in to z argumenti, ki jih je vredno premisliti. Alegorizacijsko koncipirani liki so v povesti seveda mogoči, a to shematizira odnose v pripovedi. Zadnja – »gasilska« – slika je potem pričakovana. Nemara je boljši primer za vašo misel novela *Telečja pečenka*. Bila je objavljena kot feljton – a zato, ker je moral *Slovenski narod* nekaterim ustvarjalcem nekaj časa nadomeščati tudi literarno glasilo. Vsi v mariborski *Zori* pač niso videli (začasno) utišanemu Stritarjevemu *Zvonu* enakovrednega lista.

Skorajda na koncu Jurčičeve ustvarjalne poti pa stoji tragedija *Veronika Deseniška* z zgodovinskim ozadjem grofov Celjskih. Kdo in kakšna je Jurčičeva Veronika in kakšno je mesto te Jurčičeve tragedije v širšem risu slovenske dramatike?

V njej je tolikšen potencial, da se je leta 1892 zdela primerna za junakinjo otvoritvene predstave v novem kranjskem Deželnem gledališču. Prav tako je bila Jurčičeva Veronika spodbuda za Župančičevo, ki se je od nje seveda hotela razlikovati. A tekst je pravzaprav nekak prvopis iz zadnjih dni avtorjevega življenja; pred objavo bi bilo lahko še kaj spremenjeno. Naslovni lik ima duhovno konfiguracijo lepe Vide: najprej

je hrepenenje, nato sprejetje vseh njegovih posledic – tudi smrti. Toda Jurčičeva Veronika, ki je obtožena, da je čarovnica, po sodnijski oprostitvi postane prerokinja: napove konec hiše Celjskih. Drama utemelji, zakaj to ni maščevanje, temveč pravična poravnava. Friderik je mlahav – a kot tak usoden: Veronika ostane ob njem, ko Janko, ki jo ljubi dejavno in odločno, prelije njegovo kri. Herman pa je nastopaški dinast. Tudi nemoralnež. Če je Friedrich Hebbel, ki je tragedijo *Agnes Bernauer* pričaral iz podobne snovi, dejal, da v pekel pride samo plemstvo človeštva – medtem ko se drugi pred njegovimi vrati grejejo –, je Jurčič ostal pri klasičnem razumevanju pravičnosti. Veronika, ki na odru postaja vse bolj dejavna, se v drami osebnostno razmahne: zahajanje moči Celjskih, ki je ne morejo odstraniti niti z videzom legalnosti, tj. prek sodišča, je protiigra njeni zgodbi. Vsekakor je ta tragedija vredna, da se jo globlje premisli. Župančič je ni hotel predelati, je pa z njeno snovjo kanil začeti lasten niz dram o slovenski duši. Impulz je bil Jurčičev, spodbuda pa je bila nemara tudi Hebblova igra o Agnes Bernauer, ki je deklarirana kot »nemška tragedija«.

Humor je v Jurčičevem opusu lahko tako element širše celote – npr. Krjavljeva pripoved v Desetem bratu *– kakor tudi ekspresivistično-komunikacijska dominanta.*

Kakšna je bila slovenska književnost, seveda zlasti pripovedništvo, ob slovesu Josipa Jurčiča?

Pripovedništvo je imelo razvidno srednjeevropsko konfiguracijo: roman–povest–novela–krajša proza–feljton. Dvajset let prej so bili le nastavki za kaj takega. V širši zavesti sta ostali le Ciglerjeva povest *Sreča v nesreči* in Jenkova novela *Jeprški učitelj*, ki ne skriva paralel s Puškinovo *Pikovo damo*. Tudi če dodamo še Trstenjakovega *Slovenskega Leandra*, ki zasluži večjo pozornost, kot je je bil deležen, ni ravno veliko.

Josip Jurčič je umrl leta 1881. Njegove zbrane spise je začel že 1882 izdajati Fran Levec. Ugotavljal je, da zanimanja za naročanje ni prav veliko. Za njim so Jurčičevo delo urejali Ivan Grafenauer, Ivan Prijatelj, Mirko Rupel in Janez Logar. Zbrana dela so nedvomno pomembna tako za kanonizacijo kot popularizacijo pisatelja in njegovih del. Pa menite, da bi Jurčič danes brez njih samoumevno delal družbo drugim literarnim klasikom?

Seveda. Prvi je pri nas zbrano delo dobil Koseski, a danes ni drugega kot ime. Še travestira se ga ne več. Je pač odmrla referenca. Večina avtorjev je »post mortem« živa skozi posamezna dela, komajkateri – tisti, ki ustvarijo zgolj eno knjigo – pa zaradi opusa. Levec je jadikoval, ker ni upošteval, da imajo ljudje prve izdaje Jurčičevih del še pri sebi. A po dobrih dvajsetih letih so se Jurčičevi zbrani spisi že ponatiskovali.

Jurčič je slovenski klasik. Pomembna dimenzija klasičnosti je trajna aktualnost. Če bi morali iz zajetnega pisateljevega opusa v Jurčičevem letu izbrati eno od del, ki je dandanes posebej aktualno, potem bi izbrali …

Kozlovsko sodbo. Njeno Višnjo Goro je globalizacija naredila za planetarno.

Spoštovani profesor ddr. Grdina, hvala za zanimiv in navdihujoč pogovor.

Dr. Urška Perenič

Josip Jurčič

(1844–1881)

1. junija 1881 je Ljubljanski zvon, *ki so ga izdajali Fran Levec, Janko Kersnik in Ivan Tavčar, naznanil »prežalostno vest«, da je pisatelj, glavni urednik* Slovenskega naroda *Josip Jurčič, »3. maja ob 9¼. uri zvečer mirno v Gospodu zaspal«. Pokopali so ga 5. maja pri svetem Krištofu v Ljubljani. Kakor še preberemo, je slovenski narod z njim izgubil zglednega domoljuba, političnega prvoboritelja ter »nedosežnega pisatelja in pripovedovalca neumrjočih povestij in romanov«.*

O pripovedovalskem in pisateljskem daru Josipa Jurčiča, ki si je slavo pisatelja in časnikarja pridobil že v času svojega življenja, se lahko prepričamo tudi po dolgih 140 letih, kolikor jih letos mineva od smrti leta 1881.

Rodil se je 4. marca 1844 na Muljavi na Dolenjskem, kot večina drugih pisateljev tistega časa v kmečki družini. Pisati je začel v gimnaziji, objavljati pa z rosnimi sedemnajstimi leti; leta 1861 je bila namreč v literarni reviji *Slovenski glasnik*, ki jo je v Celovcu od 1858 izdajal od njega poldrugo desetletje starejši gimnazijski profesor Anton Janežič, objavljena *Pripovedka o beli kači*. Ta zgodba o »materi in kraljici vseh drugih kač« in še prgišče podobnih sestavkov pričajo, da Jurčičev pisateljski talent ni rastel iz niča, temveč da se je učil pri ljudstvu. Narodno blago je nabiral v domačem kraju z okolico, na Dolenjskem. Izmed motivov iz narodnopripovedne zakladnice omenimo desete brate, rojenice, psoglavce (npr. pripovedka *Deklica in psoglavci*), kralja Matjaža ali rokovnjače (iz zadnjega razdobja ustvarjanja je zgodovinski roman *Rokovnjači*, ki se dogaja v času Francozov na Slovenskem in ga je po Jurčičevi smrti dokončal Kersnik, dramatiziral pa 1899 Fran Govekar). Kako so ljudje po Dolenjskem živeli v nekdanjih časih, je mlademu »Jožeku« (tako so Jurčiča klicali domači) pravil tudi ded po materi Jože Jankovič. Da je morala živa pripoved spodbudno vplivati na vzhajajočega pisatelja, kažejo zlasti *Spomini na deda*, ki so izšli leta 1863 v Bleiweisovih *Kmetijskih in rokodelskih novicah*; izvzemimo humoristični sestavek *Zakrpana Višnja gora in raztrgani Žuženberk*, kjer je uporabil zgodbo o preluknjanem loncu, (slavne) Višnjane pa prikazal kot pravo nasprotje varčnih in pridnih Žužemberčanov. Nekakšno nadaljevanje kratkočasnega berila, ki se skozi leta še plemeniti in stopnjuje v zašpiljeno satiro slovenskega podeželja svojega časa (in tudi poznejših časov), pa predstavlja *Kozlovska sodba v Višnji Gori* (*Slovenski glasnik*, 1867). V njej figurira bistri berač Flere Krivostegno, višnjanski Salomon, ki s svojo pametjo prekaša celotni zbor višnjanskih sodnikov, tako da so na koncu z naloženo kaznijo vsi zadovoljni, kozel pa ostane dobesedno cel. (Jurčičevo besedilo je bilo ena od predlog za libreto za opero *Višnjani* Frana Govekarja in Petra Golovina.)

Na pisateljevo »zavijanje resnice v prijetne šale« je moral med drugim vplivati véliki Fran Levstik v *Popotovanju iz Litije do Čateža* (1858), ki je slovenskim pisateljem predvsem svetoval, naj pišejo v domači besedi, domačih mislih in na podlagi domačega življenja. Levstik je kot snov za zgodovinsko povest predvidel turške boje, ko so se naši predniki obnašali hrabro in samostojno. Jurčič tega ni preslišal. Leta 1864 je pri Mohorjevi družbi v Celovcu izšla »povest iz petnajstega stoletja domače zgodovine« z naslovom *Jurij Kozjak, slovenski janičar*, za katero je dvajsetletni pisatelj požel prvo nagrado v višini 100 goldinarjev. Z zgodbo o ugrabljenem dečku, ki postane turški janičar, se po spletu naključij vrne domov ter spozna svojo pravo slovensko in krščansko identiteto, je Jurčič svojčas postal visokonakladni pisatelj. V žanr turške povesti spada povest *Grad Rojinje* z zgodovinsko osebnostjo Andreja viteza Turjaškega (1557–1594), ki »bil je tisti mož, ki je pod svojo zastavo priklical zlasti kranjske korenjake v obrambo in zaslombo domačije proti [turškim] sovražnikom«. Izšla je v zbirki Slovenske večernice leta 1866, kar je tudi letnica izida *Desetega brata*, ki ni samo prvi roman dvaindvajsetletnega pisatelja Josipa Jurčiča, ampak velja za prvi slovenski roman sploh.

Deseti brat s podnaslovom *Izvirni roman* je izhajal v nadaljevanjih v zbirki *Cvetje iz domačih in tujih logov* (v uredništvu Antona Janežiča). Poleg uporabe ljudskega motiva desetega brata, ki ga je v svojem fragmentu, objavljenem v časopisu *Naprej*, pred Jurčičem uporabil že Levstik, je to v prvi vrsti ljubezenska zgodba med Lovretom Kvasom, vzhajajočim predstavnikom slovenskega izobraženskega meščanstva, in graščakovo hčerjo Manico. »Učitelj« Levstik je nad romanom negodoval, ostro kritiko pa Jurčiču izrekel v obliki pisma leta 1868. V njem mu očita, da preslabo pozna ženski svet, da je Kvas očrtan premedlo in da je premalo dejaven, čeprav je ob desetem bratu glavni junak, pogreša, da ni v središču kaka trdna kmečka hiša, pa še kaj. Kako je to moralo prizadeti Jurčiča, si lahko samo mislimo, vendar ni obupal.

Pač pa je trdno kmečko hišo z imovitim, pametnim in delavnim kmetom Smrekarjem postavil v središče *Sosedovega sina*. Povest je izšla leta 1868 v almanahu *Mladika*, ki so ga na Dunaju izdali Josip Stritar, Fran Celestin, Fran Levec in Josip Jurčič, ter v njej prikazal ljubezen med revnim bajtarskim sinom, Brašnarjevim Štefanom, in premožno gruntarsko hčerjo, Smrekarjevo Franico. Literarni zgodovinarji so si soglasni, da gre za eno od Jurčičevih najbolj dovršenih del.


Josip Jurčič (avtor: Samuel Volkmann); vir: dLib

Z leto mlajšim Franom Celestinom je Jurčič sodeloval že prej, saj sta skupaj z jezikoslovcem Franjem Marnom leta 1865 pri Jožefu Blazniku v Ljubljani izdala literarni zbornik *Slovenska vila*, ki je prinesel Jurčičevo zgodovinsko povest *Jurij Kobila*. V njej je prikazana usoda pridigarja, ki »strast« za novo, luteransko vero plača z življenjem. Knjiga je izzvala ogorčenje na strani katoliške kritike, ki je povesti očitala »kužljivost«. Zato pa je avtorja tokrat pohvalil starejši dolenjski rojak Fran Levstik. Po ugotovitvah literarnih zgodovinarjev povest *Jurij Kobila* nakazuje Jurčičevo odmikanje od krištofšmidovskega oziroma večerniškega tipa povesti. Podobno bi veljalo za povest



Rojstna hiša Josipa Jurčiča na Muljavi; vir: dLib

Kloštrski žolnir (1866), kjer je pisatelj prikazal prepovedano ljubezen med tujcem, inženirjem, domnevno izumiteljem ladijskega vijaka Josefom Resslom, ter lepim dekletom Katico. Dogajanje je umeščeno v Kostanjevico na Krki.

Na nesrečno ljubezen med tujcem, samo da Italijanom, in naivnim mladim dekletom naletimo v romanu *Hči mestnega sodnika* (1866), ki je dogajalno umeščen v 15. stoletje. Iz nekoliko poznejšega časa pa omenimo roman *Lepa Vida* (1877), objavljen v reviji *Zvon*, ki jo je na Dunaju urejal Jurčičev dolenjski rojak Josip Stritar. Jurčič je v romanu uporabil tradicionalni lepovidski motiv (glavna oseba se po poroki s starejšim moškim zagleda v tujca in slednjič nesrečno propade), na katerega pred njim naletimo pri Francetu Prešernu, skozi 19. stoletje pa pri Josipu Vošnjaku, Otonu Župančiču in Ivanu Cankarju. V zbirki Slovenska knjižnica sta 1876 izšla romana *Doktor Zober* in *Med dvema stoloma*.

Josip Jurčič je že konec šestdesetih let 19. stoletja, ko se je tako rekoč na vrhuncu svojih ustvarjalnih moči moral soočiti z največjo bedo (honorarji počasi usihajo, opustiti mora študij slavistike in klasične filologije ter zapustiti Dunaj), začel sodelovati pri *Slovenskem narodu*, prvem slovenskem liberalnem časniku, dokler se mu ni 1871 dokončno zapisal. Postal je naš prvi profesionalni časnikar in urednik.

Leta 1873 je v podlistku *Slovenskega naroda* izhajal njegov »izviren historičen roman iz slovenske zgodovine« *Ivan Erazem Tattenbach*, ki ga je Jurčič zasnoval ob priložnosti 200. obletnice usmrtitve voditeljev hrvaško-ogrske zarote, o čemer je moral veliko brati in slišati v času svojega bivanja v Sisku 1870–1871, kjer je urejal časopis *Südslavische Zeitung*. Feljtonski roman z likom spodnještajerskega graščaka Tattenbacha, ki se vplete v zaroto, je bil primerna oblika za posredovanje ideje odcepitve južnoslovanskih dežel od Avstrije. Vnovič potrjuje pisateljevo zanimanje za realno zgodovinsko snov ožje in širše domovine.

Kakor nam pričuje Jurčičev sodobnik Fran Levec, je Jurčič sploh rad zajemal iz domače zgodovine. Da to zanimanje ni usahnilo do konca ustvarjalne in življenjske poti, navsezadnje izpričuje zgodovinska tragedija o *Veroniki Deseniški*, ta, z Levčevimi besedami, ljubezenskih dogodb in tragike polna zgodba iz dobe grofov Celjskih. Prav Levec je bil tisti, ki je leta 1886 pri Dramatičnem društvu v Ljubljani poskrbel za objavo tega nedokončanega, zadnjega teksta »neumrjočega pesnika«.

Mi pa pripominjamo – tega prvega največjega slovenskega pripovednika.

Dr. Ferdinand Šerbelj

Slikar Andrej Herrlein (1738–1817), družaben in udomačen Kranjec

V času napredujočega razsvetljenstva zadnje četrtine 18. stoletja je tudi v vojvodini Kranjski, ki je bila že od sredine 14. stoletja pridružena avstrijskim kronskim deželam, začela pojenjati ustvarjalna dejavnost vehementnega in čustveno razpoloženega baroka. Osebnosti ljubljanskega baročnega slikarstva so drug za drugim legle v grob: Valentin Metzinger (1759), Franc Jelovšek (1763), Fortunat Bergant (1769), okoli leta 1774 pa še Anton Cebej, slavni kipar Francesco Robba že leta 1757, ki ga v njegovem oblikovanju niso spregledali niti slikarji. Z naraščajočo centralizacijo cesarskega Dunaja se je umetnostni tok iz Italije preusmeril v notranjost cesarstva. Za naš prostor je bila najpomembnejša navezava stikov s Kremser Schmidtom za opremo Velesovega, Gornjega Grada in Gruberjeve palače v Ljubljani (1775). S pojavom njegovega slikarstva tenebrozno pridušene slikovitosti in rokokojske liričnosti sta se temu toku pridružila tudi v Kranju delujoči slikar Leopold Layer in Andrej Herrlein.

Andrej Herrlein se je rodil leta 1738 v družini polihromatorja (*Fassmalers*) v Kleinbardorfu blizu Würzburga na Frankovskem. Slikarja sta postala tudi njegova starejša brata Johann Peter in Johan Andreas. Slikarske osnove je gotovo prejel v družinskem okolju, a mu začnemo slediti šele v Karlovcu, kjer se je leta 1763 poročil in tu nekaj let tudi živel. Večje število ohranjenih del na Dolenjskem kaže na to, da se je okoli leta 1770 z družino preselil na Dolenjsko. Leta 1771 ga izsledimo v kroniki novomeških kapucinov, ko je zanje naslikal tri predstavnike reda in to brezplačno, kar potrjuje njegovo »reklamno« potezo. Da bi ga v te kraje pritegnil grof Rihard Turjaški iz Šrajbarskega turna pri Leskovcu, vidimo v namigu, da ga je leta 1774 portretiral s soprogo Beatriko.[1] Že naslednje leto so za cerkev Svetega Duha v Krškem, ki je spadala k ubožnici Auerspergove ustanove, nastale tri oltarne slike in hkrati še dve za cerkev v Leskovcu, kamor je cerkveno spadal Šrajbarski turn.[2] V dolenjski čas lahko pridružimo še slike *Poveličanje svetega Jakoba* v Kostanjevici, prav tam sliko *Pieta*[3] *ter Zamaknjenje svetega Frančiška* v novomeški frančiškanski cerkvi, ki je slikarsko in ikonografsko elegični spev tega motiva. Doslej so bile prezrte slike za cerkev v Vojni vasi pri Črnomlju.[4] Za to obdobje, pred prihodom v Ljubljano, opažamo slikarjevo pretehtano likovno zgovornost in živahnejšo barvitost.



Poklon svetih Treh kraljev, 1789, župnijska cerkev Marijinega oznanjenja (frančiškani), Ljubljana; foto: Restavratorski center Slovenije



Poveličanje svetega Štefana, 1796, župnijska cerkev Vipava; foto: Restavratorski center Slovenije



Marijino rojstvo, 1811, župnijska cerkev Polhov Gradec; foto: Vid Klančar

Herrleina je v Ljubljano pripeljalo vabilo za učitelja risanja na ljubljanski normalki v šolskem letu 1777/78, ob čemer ponovno pomislimo na posredovanje grofa iz Šrajbarskega turna, kar podkrepita še portreta Franca Ksaverja Auersperga s Turjaka in njegove soproge (1778).[5] Položaj prišleka kaže na naselitev na obrobju Ljubljane v Kapucinskem predmestju, kjer se je »portretnemu slikarju« februarja 1778 rodila hči. Za krstnega botra je pristopil znan šolnik in razsvetljenec ter takrat ravnatelj ljubljanske normalke Blaž Kumerdej.

V deželnem mestu so se Herrleinu odpirale nove možnosti, saj v tem času tu ni bilo izrazitejšega slikarja oziroma delavnice. Dolenjsko obdobje mu je tudi v Ljubljani pripomoglo z naročili za brežiške frančiškane: *Smrt svetega Jožefa* (1780) ali tri oltarne slike za Dobrnič,[6] kot tudi stiki s Karlovcem s sliko *Marije z detetom* (Muzej sakralne umjetnosti, Karlovec, 1788) in oltarni podobi za tamkajšnjo cerkev svetega Roka (1806). V ta čas kaže pomakniti oltarni sliki v zagorskem Začretju. Gotovo se je na ljubljanskih lokacijah nekaj Herrleinovih slik izgubilo, a vsaj veliki oltarni sliki *Sveti Florijan* iz istoimenske cerkve (1786) in *Poklon svetih treh kraljev* pri frančiškanih (1789) sta primera kakovostne izvedbe. Leta 1786 je preslikal Kremser Schmidtovo poslikavo stopniščne kupole v Gruberjevi palači v Ljubljani, a vemo, da se Herrlein ni loteval stenskih slikarij, kar kaže na njegov ugled.[7] Zaradi datiranja svojih del mu lahko sledimo v oddaljene kraje domače dežele Kranjske. Velja navesti le nekaj najpomembnejših slik. Že kmalu po prihodu v Ljubljano je nastala rokokojska *Marijina zaroka* za Rakitnik pri Postojni (1779), za cerkev na Jesenicah *Sveti Anton Padovanski z detetom* (1793) in *Sveti Frančišek Assiški* v Postojni (1796). Iz istega leta sta še *Sveti Anton Padovanski* v Planini pri Ajdovščini in *Poveličanje svetega Štefana* za Vipavo, ki je s 380 cm največje njegovo delo. Leta 1799 je Herrlein podpisal *Jezusov krst* v Smrjah pri Premu in leta 1804 že upokojeni učitelj risanja je še v poznih delih ohranjal slikarsko vitalnost v barvno živahni sliki svetega Florijana v Orehku pri Postojni (1807), še zlasti pa na veliki in lirično zgovorni upodobitvi Marijinega rojstva v Polhovem Gradcu (1811). Za čas razsvetljenstva so zgovorne njegove štiri panoramske upodobitve Ljubljane (1798). Ti široki pogledi iz Narodnega muzeja Slovenije niso nastali po starejših predlogah in so zato dragocen dokument mesta v poslavljajočem se 18. stoletju.

Družaben značaj našega slikarja se izraža v njegovem članstvu v filharmoničnem društvu, prestižnega pomena pa je veljalo biti v druščini ljubljanskih strelcev. In tu se izkaže družabni Herrlein, ki kmalu postane namestnik strelcev, zatem pa še njihov ravnatelj. Za dvorano na strelišču je naslikal devetintrideset portretov.[8] Pri teh se pozna, da je šlo za utilitarno

naglico; seveda upoštevajoč, »enakost med enakimi«, razen pri portretu častnega člana nadvojvode Janeza.[9] Toda pri posameznih naročilih se izkaže za mojstra, saj so portreti tehnično in barvno pretanjeni ter z več šarma, kot sta Frančiška Samassa ali ruska velika kneginja Marija Fjodorovna.[10]

Andreja Herrleina lahko uvrstimo v trden člen poznobaročnega slikarstva na Kranjskem. Ni izhajal iz tradicije ljubljanskega slikarstva, s tem pa je sooblikoval pestrejši likovni izraz in tudi ni zaostajal za časom. Na prehodu v 19. stoletje je sprejemal pobude historičnega neoklasicizma, na primer v *Marijinem darovanju v templju* (okoli 1808),[11] tudi z odlično figuralno zgovornim prizorom Marijinega rojstva v Polhovem Gradcu (1811) ali pa s petimi motivi Geneze (1808). Pri slednjih iz Narodne galerije, kot je bila praksa, je segel po grafičnih predlogah mojstrov evropske klasike, ki jih je nov čas ponovno osvojil.



Velika ruska kneginja Marija Fjodorovna, okoli 1782; hrani: Narodna galerija v Ljubljani.

Če opozorimo še na polje Herrleinove grafične zapuščine, le na tako imenovan janzenističen križev pot, šele razumemo vsestransko slikarsko angažiranost, ko se je njegovo petdesetletno ustvarjalno življenje prevesilo v častitljiva leta.

Obravnavo Herrleinove dejavnosti ob presojanju njegovega slikarstva v času in prostoru lahko sklenemo z ugotovitvijo, da je bil naš slikar v zadnji četrtini 18. stoletja v Ljubljani in tudi širše edini domači slikar, ki je kakovostno zapolnil izzvenevanje tega obdobja.

---

1 Ovalni dvojni portret iz Šrajbarskega turna je v Narodni galeriji v Ljubljani.

2 Krški sliki *Prihod Svetega Duha* in *Sveti Mihael* sta v Posavskem muzeju v Brežicah, *Miloščina svete Elizabete Turingijske* pa v Valvasorjevi knjižnici v Krškem. Leskovška slika Marijinega kronanja je še *in situ*, slika s sosednjega oltarja *Sveti papež Fabjan in Boštjan* pa je v Posavskem muzeju v Brežicah.

3 Obe sliki *Poveličanje svetega Jakoba* za glavni oltar in *Pietà* sta še danes v župnijski cerkvi v Kostanjevici.

4 V glavnem oltarju je *Marija kraljica z detetom*, v atiki je *Bog Oče*, na stranskem pa *Ana uči Marijo brati*.

5 Portreta Frančiška Ksaverja Auersperga in soproge Marije Ernestine sta v Narodni galeriji v Ljubljani.

6 *Smrt svetega Jožefa* je v zbirki slik pri ljubljanskih frančiškanih. *Sveti Jurij*, *Sveti Anton Padovanski z detetom* in *Pietà* iz Dobrniča so v restavratorskem postopku.

7 Nepojasnjeno ostaja vprašanje, zakaj je bila Kremser Schmidtova poslikava preslikana že enajst let po nastanku.

8 Do danes se je ohranilo 31 portretov in med njimi je bila tudi njegova lastna podoba, znana le po fotografiji.

9 Portret nadvojvode Janeza in večina drugih je v Mestnem muzeju v Ljubljani.

10 Portreta Frančiške Samassa in njenega moža Janeza Jakoba sta v Mestnem muzeju v Ljubljani, portret ruske velike kneginje pa v ljubljanski Narodni galeriji.

11 Slika formata 64 cm x 48 cm je v Narodni galeriji.

Dr. Nina Novak Kerbler

Zapisovanje poimenovanj praznikov od a do ž

V zadnjem času so v Sloveniji zelo polemične razprave glede rabe velike oziroma male začetnice pri zapisovanju poimenovanj praznikov, predvsem božiča. Da je na tem področju veliko nejasnosti, potrjujejo tudi primeri s spleta:

* Na drugi četrtek po *binkoštih* obhajamo zapovedani praznik *Svetega Rešnjega telesa in krvi* ali kratko *Telovo*.
* V Katoliški cerkvi praznujejo praznik *svetega Rešnjega telesa in krvi*, imenovan tudi *telovo*.

Iz navedenih primerov je razvidno, da pisci pogosto ne vedo, ali naj poimenovanje praznika oziroma dele tega zapišejo z malo ali veliko začetnico. V tem prispevku bomo pogledali, kdaj je raba velike oziroma male začetnice upravičena in kdaj ne.

Zapis z malo ali veliko začetnico?

V skladu s pravopisnimi pravili v slovenščini poimenovanja državnih praznikov zapisujemo z malo začetnico (velika noč, praznik dela, božič ipd.).

PRAVILNO	NAPAČNO
novo leto	Novo leto
velika noč	Velika noč
velikonočna nedelja	Velikonočna nedelja
velikonočni ponedeljek	Velikonočni ponedeljek
dan upora proti okupatorju	Dan upora proti okupatorju
praznik dela	Praznik dela
dan državnosti	Dan državnosti
dan reformacije	Dan reformacije
dan spomina na mrtve	Dan spomina na mrtve
dan samostojnosti in enotnosti	Dan samostojnosti in enotnosti
božič	Božič

Z veliko začetnico zapisujemo samo poimenovanja državnih in drugih praznikov, katerih prva beseda je svojilni pridevnik iz lastnega imena (Prešernov dan, Marijino vnebovzetje, Gospodovo razglašenje ipd.)

PRAVILNO	NAPAČNO
Prešernov dan	prešernov dan
Marijino vnebovzetje	marijino vnebovzetje
Gospodovo razglašenje	gospodovo razglašenje

Ob slovenskih državnih praznikih imamo tudi številne druge dneve, na katere praznujemo oziroma se spominjamo pomembnih dogodkov. Tudi poimenovanja teh pišemo z malo začetnico.

PRAVILNO	NAPAČNO
svečnica	Svečnica
pust	Pust
pepelnična sreda	Pepelnična sreda
dan žena	Dan žena
binkošti	Binkošti
advent	Advent
mali šmaren	Mali Šmaren/Mali šmaren
veliki šmaren	Veliki Šmaren/Veliki šmaren
kresna noč	Kresna noč
telovo	Telovo
sveto rešnje telo	Sveto rešnje telo/Sveto Rešnje telo/ Sveto Rešnje Telo/sveto rešnje Telo
praznik svetega rešnjega telesa	Praznik svetega rešnjega telesa/ praznik Svetega rešnjega telesa/ praznik svetega Rešnjega telesa/* praznik Svetega Rešnjega Telesa

Z malo začetnico zapisujemo tudi praznike, ki so izpeljani iz poimenovanj svetnikov, npr. praznik svetega Valentina → valentinovo, Silvestrov dan/večer/noč → silvestrovo ipd.

PRAVILNO	NAPAČNO
gregorjevo	Gregorjevo
jernejevo	Jernejevo
jožefovo	Jožefovo
jurjevo	Jurjevo
katarinino	Katarinino
martinovo	Martinovo
rokovo	Rokovo
silvestrovo	Silvestrovo
šentjanževo	Šentjanževo
štefanovo	Štefanovo
valentinovo	Valentinovo

Z malo začetnico zapisujemo tudi tuje praznike in praznike drugih veroizpovedi.

* Opomba uredništva: Z vidika razumevanja lastnega imena bi bila lahko pravilna tudi ta možnost, čeprav veljavni pravopis te ne navaja. Mnenja strokovnjakov se tu razlikujejo, zato so nastajajoče spremembe pravopisa še kako potrebne.

PRAVILNO	NAPAČNO
ašura	Ašura
bajram	Bajram
hanuka	Hanuka
holi	Holi
ilinden	Ilinden
mevlud	Mevlud
noruz	Noruz
pasha	Pasha
ramadan	Ramadan
ramazan	Ramazan
slava	Slava
šabat/sabat	Šabat/Sabat
noč čarovnic	Noč čarovnic
zahvalni dan	Zahvalni dan
dan zmage	Dan zmage

Z veliko začetnico pa se zapisujejo poimenovanja državnih in drugih praznikov, ki vsebujejo lastna imena, npr. *France Prešeren* → dan *Franceta Prešerna*; *Sveti trije kralji* → praznik *Svetih treh kraljev*; *Sveta družina* → praznik *Svete družine*; *Zemlja* → dan *Zemlje*; *Nelson Mandela* → mednarodni dan *Nelsona Mandele* ipd.

PRAVILNO	NAPAČNO
dan Franceta Prešerna	dan franceta prešerna
praznik Svetih treh kraljev	praznik svetih treh kraljev
praznik Svete družine	praznik svete družine
dan Zemlje	dan zemlje
mednarodni dan Nelsona Mandele	mednarodni dan nelsona mandele

Besedno zvezo *Sveti trije kralji* pišemo z veliko začetnico, kadar z njo poimenujemo modrece Gašperja, Miho in Boltežarja, če pa govorimo o prazniku, tj. Gospodovem razglašenju, pa jo pišemo z malo začetnico → *sveti trije kralji*.

PRAVILNO	NAPAČNO
sveti trije kralji = praznik Svetih treh kraljev	Sveti trije kralji/ sveti Trije kralji/Sveti Trije Kralji

Razlika v rabi in pomenu je razvidna iz teh primerov:

* Ker so *Sveti trije kralji* razglasili novico o Jezusovem rojstvu, se ta praznik v Cerkvi uradno imenuje Gospodovo razglašenje ali epifanija.
* V nekaterih delih Francije *svete tri kralje* (= praznik Svetih treh kraljev, op. avtorice) praznujejo s posebnim kolačem, ki simbolizira krono.

Podobno s pomočjo rabe velike oziroma male začetnice ločimo tudi med poimenovanjem svetnika Miklavža in njegovim praznikom, to je *miklavžem*.

PRAVILNO	NAPAČNO
praznik/god svetega Miklavža = miklavž	Miklavž

Raba male oziroma velike začetnice je razvidna iz teh primerov:

* Na predvečer praznika so otroci nastavili čevlje, ki jih je *sveti Miklavž* napolnil s sladkarijami in drobnimi darili.
* Otroci so nekoč za *miklavža* (= praznik/god svetega Miklavž, op. avtorice) dobili pest suhega sadja, pomarančo in bombone.

Ločevanje med poimenovanjem svetnika in praznika oziroma njegovega goda je razvidno tudi iz primerov iz spletne različice *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* iz leta 2014, ki so navedeni pod geslom *Miklavž*:

* obisk, prihod *Miklavža*,
* sprevod z *Miklavžem*,
* darilo za *miklavža* (ki ga kdo dobi ob prazniku svetega Miklavža),
* dan pred *miklavžem* (pred 6. decembrom).

V nasprotju z navedenimi primeri pa Helena Dobrovoljc v *Jezikovni svetovalnici* Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU februarja 2015 v prispevku *Imena praznikov*: sveti trije kralji navaja primer »darilo je dobil za *Miklavža* (< za Miklavžev god, ob Miklavževem godu)« in zapis praznika z veliko začetnico utemeljuje »z metonimijo, to je prenosom«, kar dodatno podkrepi z navedbo: »Podobno še: * uporabljam Pleteršnika (< Pleteršnikov slovar), * berem Cankarja (< Cankarjevo knjigo), * v sobi imam Groharja (Groharjevo sliko)«. Ta razlaga po mojem mnenju ni utemeljena, saj gre v navedenih primerih za zamenjavo poimenovanja avtorja z delom, medtem ko gre pri *miklavžu* (»miklavževem«) za prenos poimenovanja svetnika oziroma osebe v poimenovanje praznika (enako kot pri prazniku sveti trije kralji). Upam, da bo to odstopanje od normativnih pravil odpravljeno v težko pričakovanem novem pravopisu, še posebej ker je v trenutno veljavni spletni različici *Slovenskega pravopisa* iz leta 2014 geslo *Miklavž* obravnavano samo kot osebno ime.

V tem prispevku smo obravnavali zapisovanje poimenovanj praznikov v slovenščini. Pravopisna pravila se lahko na podlagi dogovora seveda spremenijo in v skladu s tem se lahko začnejo pisati z veliko začetnico tudi poimenovanja praznikov. Če bi do tega dejansko prišlo, se ta sprememba ne bo nanašala samo na božič, kot predlagajo predlagatelji *Peticije za uvedbo pisanja Božiča z veliko*, temveč tudi na vse druge praznike, ki smo jih obravnavali v prispevku. Če bi se poimenovanja praznikov zapisovala z veliko začetnico, bi bilo to pravilo treba po analogiji upoštevati tudi pri zapisovanju drugih podobnih poimenovanj, npr. dnevov v tednu, mesecev, zgodovinskih dogodkov ipd. Tako bi pisali:

* v *Sredo*, 17. *Februarja* 2021, je bila *Pepelnična Sreda*;
* vrnil se bo *Aprila*, na *Velikonočni Ponedeljek*;
* proslava ob *Dnevu Upora proti Okupatorju*;
* *Druga Svetovna Vojna* se je končala na *Dan Zmage* ipd.

Morda so taki zapisi običajni za angleščino in druge tuje jezike, v slovenščini pa (še) ne.

Janez Suhadolc

Slovenski parlament

Veličastna stavba po Plečnikovih načrtih, posvečena slovenski osamosvojitvi

Leta 1990 se je v Sloveniji svet obrnil na glavo. Dobili smo svojo državo, parlamentarno demokracijo, nov ekonomski sistem, naredili so se novi socialnovrednostni odnosi. Čez nekaj let smo bili vključeni v Evropsko skupnost. Vsak dan obračamo in uporabljamo evropsko valuto. Jaz sem bil rojen leta 1942. Večkrat razmišljam o Sloveniji in Evropi in se čudim, mlajšim se zdi Združena Evropa nekaj samoumevnega, ampak meni se zdi neverjetno, da lahko s svojim denarjem prepotujem celo Evropo od Portugalske do Finske, ne da bi mi bilo treba stopiti v menjalnico. S kolesom se večkrat spustim iz Kozine po stari železniški progi v Trst in potem iz Trsta v Koper. Na nekdanjih mejnih prehodih ni nobene uradne osebe, ni mi treba niti stopiti s kolesa. Natančneje: na spustu iz Kozine v Koper meja sploh ni označena. To se mi zdi neverjetno! V letih po vojni je bilo potovanje v tujino cela reč. Jaz sem bil prvič v tujini, ko sem imel 19 let. Kot študent arhitekture sem šel v Benetke na skupinski potni list. Kdo še ve, kaj je to? Ren, na primer, je bil tisočletja prizorišče vojnih spopadov. Najhujši so bili v prvi in drugi svetovni vojni. V današnjih časih je vojni spopad med Nemčijo in Francijo nepredstavljiv, to je pojem zunaj kategorij vsakdanjega premišljevanja. Vse, kar naštevam, so velike stvari. V bistvu gre za drugo rojstvo Evrope.

Tektonski premiki v vsakdanjem zavedanju bi zaslužili tudi kakšno vidno obeležje. Nekaj, kar bi že na videz dokazovalo, da smo svoje države vredni. Kakšna avtocesta, prekop, predor ali bognedaj šoping center ne sodijo v okvir takih premišljevanj. Resnica je, da ne premoremo protokolarnega objekta Republike Slovenije. Morda je vendarle čas za uresničitev zgradbe, o kateri so sanjali slovenski politiki že v letih po končani veliki vojni. V mislih imam Plečnikove idejne načrte za Slovenski parlament iz leta 1947. Na slovenskem novcu je zgradba poimenovana kot Katedrala svobode, kot zaščitni znak jo uporablja Državni svet, bila je na prvi slovenski poštni znamki … Zakaj je ne bi imeli v resnici?

Parlament prostorsko določa plitva kvadratna prizma, v katero je vsajen stožec. Po vseh teh letih od nastanka idejnih načrtov in makete je stavba arhitekturno še zmeraj aktualna v vseh možnih presojah. Bližč te zasnove ni prav nič potemnel. Pod preobleko klasičnih podrobnosti se skriva arhitekturni brezkompromisni modernizem. Stavba ima torej kvadraten tloris, dvorana pa krožno obliko; volumen dvorane je v bistvu prisekan stožec, ki ga markirajo nagnjeni stebri. Ti stebri v podaljških podpirajo plitvo kupolo nad dvorano in zmagoviti stožec kot vodilni motiv arhitekturne zasnove. Kot je znano, meri osnovni tlorisni kvadrat parlamenta približno 90 metrov, vrh stožca bi bil na višini 115 metrov.

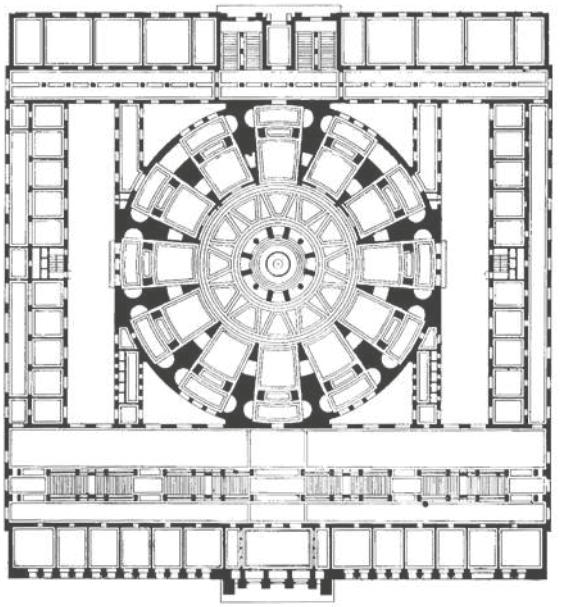
Med možnimi lokacijami v Ljubljani predlagam postavitev Parlamenta na bodoči Južni trg. Tako poimenuje Plečnik razmeroma razsežen prostor znotraj kareja med Čopovo, Wolfovo in Slovensko cesto, kjer sedaj prevladuje precej neugledna stavbna navlaka. Arhitekt je menil, da naj na tem bodočem trgu stoji neka stavba javnega značaja. Ta misel tudi kasneje pri ljubljanskih urbanistih ni bila nikoli opuščena, lokacija se je večkrat omenjala v zvezi z novim slovenskim narodnim gledališčem ali novo ljubljansko opero. Parlament postavljam na lokacijo, ki je že tako in tako predvidena za stavbo vseslovenskega pomena.

Arhitekt je izrisal tloris stavbe, prerez in vsa pročelja Parlamenta v merilu 1 : 200. Posebej je bila narejena scenska maketa Parlamenta v merilu 1 : 100. Vsa ta dokumentacija povsem zadošča za izdelavo delovnih načrtov in izgradnjo stavbe. Natančneje povedano: idejna zasnova zadošča za izdelavo vse potrebne dokumentacije za pridobitev gradbenega dovoljenja in za izvedbene načrte. Naj še omenim bridko resnico. V preteklih zgodovinskih obdobjih, nekako do začetka druge svetovne vojne, je bilo celo za kolosalne arhitekturne objekte potrebno zelo malo načrtov.

Za izvedbeni načrt za velike in prominentne objekte je bil običajno dovolj en sam večji list papirja! Je pa res, da je bil tak načrt zelo natančno in skrbno izrisan. Za družinske hiše je bila dovolj ena sama pisarniška pola papirja. Predlani je bila v tržaški Pescheriji na ogled razstava o secesijski arhitekturi v tem mestu. Kdor si jo je ogledal ali pa kdor pozna vsaj katalog razstave, se je lahko o tem prepričal. Za znano tržaško veleblagovnico Smolars, na primer, so bili načrti narisani na treh večjih kosih papirja! Med arhitekturnimi zvezdami na razstavi sta bila naš Maks Fabiani in dalmatinski Jurij Zaninović. Zaninović je avtor ljubljanskega Zmajskega mostu.

To kar tako, mimogrede. Skratka, gradnja Parlamenta po Plečnikovih idejnih načrtih ne bi smela biti kakšen poseben problem. Nekateri pripominjajo, da načrti ne obsegajo nobenih opisov materialov. Arhitekt je imel najrajši kamen, če bi se dalo, bi imel vse iz kamna. Če se s kamnom ni izšlo zaradi stroškov, je bil čisto zadovoljen z umetnim kamnom, brušenim betonom ali teracom. Za vmesne partije in notranjščine je bil dober tudi navaden omet. Ljubljanska Tržnica ima, na primer, nad vodo kamniti zid; kolonada, okenski in vratni okvirji, stopnice, tlaki in balustri so iz umetnega kamna, ostalo je iz ometa. Stožec in streha Parlamenta bi bila prekrita z bakreno pločevino, to se razume. To je repertoar materialov, ki bi tvorili zunanji izgled Parlamenta.

Omenil sem že, da prostorsko določa Parlament stožec, vsajen v kvadratno prizmo. Stožec določa dvorano, prizma uradniški del stavbe. Dvorana je natančno opredeljena, prav tako vhodna avla, stopnišča in hodniki, pisarne so narisane shematsko in je možna tlorisna prilagoditev aktualnim potrebam, da le ostane zunanji videz nespremenjen. Nič ne bo narobe, če bo izvedba predvidevala računalniško opremo, toplotne inštalacije, razsežne toaletne prostore, dvigala, dostope za invalide in podobno. Tudi če bi bila stavba leta 1947 zgrajena, bi do danes gotovo doživela nekatere dopolnitve in smiselne prilagoditve. Arhitektov idejni načrt razumljivo ne obsega notranje opreme, če izvzamem nekaj namigov pri opremi velike dvorane. Nabor gradiv ni



Jože Plečnik, Katedrala svobode – tloris, 1947

problematičen in bi bil povzet po Arhitektovih realizacijah: kamen, umetni kamen, mavec, les, omet, posameznosti iz medenine, bakra, jeklenih profilov in cevi ter kovanega železa. Pri oblikovanju notranjščine bi morali biti projektanti skrajno zadržani. Zgledovati bi se morali po nekaterih asketskih arhitektovih izvedbah, kot so: Tržnica, Stara tehnika, Peklensko dvorišče v Križankah, Šance, Arhitektova lastna hiša s čebelnjakom na vrtu, stranski prostori in stopnišča v Narodni in univerzitetni knjižnici, retrofasada šole ob Šubičevi ulici, znameniti »Plečnikov stol«, če naštejemo tisto, kar mi na hitro pride na misel. Notranjščina bi morala biti izpeljana v Arhitektovem minimalističnem stilu. Detajliranje notranjščine bi bilo gotovo najbolj občutljiv in projektantsko zahteven del izgradnje. Pasti pri tem prav gotovo ne bi manjkalo. Nesmiselno bi bilo pripisovati notranjščino Arhitektu. Bila bi narejena v razpoznavnem Arhitektovem stilu.

Ni dvoma, da je med arhitekti na Slovenskem nekaj takih, ki bi bili to občutljivo delo zmožni opraviti. Razume se, da bi bila notranjščina njihovo avtorsko delo!

Ko zamižim in vidim vse dileme, napore, procedure, nasprotovanja vseh vrst, prepričevanja, finančne težave, izvedbene težave in vse ostalo, kar bo spremljalo dolgoletno izgradnjo Parlamenta, postanem zamišljen. Želel bi, da se jutri začne kopati gradbena jama v izmeri 90 krat 90 metrov na zemljišču sredi Ljubljane. Načrti bi se izdelovali sproti, tako nekako, kot je bila praksa pri gradnji Cankarjevega doma. Aktualna gradbena zakonodaja bi podvig proglasila za črno gradnjo, nekateri moji napredni kolegi arhitekti bi negodovali, pa kaj, Parlament bi v nekaj letih stal. Ljubljana bi postala res glavno mesto Slovencev. S stavbo bi dokazali, da smo svoje države vredni.

Še nekaj zelo približnih številk: tloris stavbe meri 88 krat 86 metrov ali 7.568 kvadratnih metrov. Če upoštevamo klet (kleti Plečnik ni narisal), pritličje in tri nadstropja, znese to približno 37.840 kvadratnih metrov. Dvorana krožne oblike se izdvaja iz osnove še za približno štiri etaže, kar ocenim na 7.000 kvadratnih metrov; to skupaj predstavlja okroglih 45.000 kvadratnih metrov. Notranja dvorišča oziroma svetlobni jaški so prišteti h kvadraturi stavbe. Če namenim za vsak kvadratni meter recimo 8.000 €, je več kot približen predračun stroškov za Parlament 360.000.000 €. Toliko stanejo trije najboljši evropski nogometaši ...

Mag. Stane Bregar iz Šentjerneja na Dolenjskem je ustanovil Odbor za postavitev Plečnikovega parlamenta. Na njegovo pobudo sem izdelal vizijo postavitve v bližini Kongresnega trga v Ljubljani. Ustanovni član Odbora je bil še pokojni odvetnik Danijel Starman.

Dr. Primož Kuret

Tradicija in avantgarda

V začetku 20. stoletja se je slovenska glasba varno razvijala v skrbnih rokah dr. Gojmirja Kreka (1875–1942), pravnika in skladatelja, ki je v Ljubljani ustanovil revijo Novi akordi *in jo urejal ves čas njenega izhajanja (1901–1914). S članki in kritikami je v svoji reviji skrbel za razgled po glasbenem svetu. Ob tem je kritično zavzemal svoje stališče, kar se kaže še posebej v člankih, ki jih je objavljal v ljubljanskem nemškem dnevniku* Laibacher Zeitung *pod naslovom Wiener Musikbriefe im Plauderton – Briefe an eine Freundin (Dunajska glasbena pisma v kramljajočem tonu – pisma prijateljici).*

Krek je imel na Dunaju pomembno funkcijo. Od decembra 1904 je bil član tajništva vrhovnega sodišča na Dunaju. Leta 1907 so ga imenovali za svetovalnega tajnika, leta 1911 pa za dvornega. Po koncu vojne se je preselil v Ljubljano in septembra 1919 postal višji deželni sodni svetnik. Ves čas se je intenzivno ukvarjal z glasbo, kritično in za laike razumljivo je spremljal glasbeno dogajanje na Dunaju in ga komentiral. Tako že leta 1910 v *Novih akordih* omenja novo dunajsko šolo in označi Arnolda Schönberga za »najbolj radikalnega med glasbenimi revolucionarji. V primerjavi z njim je Richard Strauss nemoderen starokopitnež.«[1] V *Laibacher Zeitungu* je sarkastično spregovoril o glasbenih novostih na Dunaju, ki so privedle tako daleč, da

> ima kvartetni stavek samo štirinajst taktov in še manj estetskih taktov, kjer se pojavi motiv z enim ali dvema notama. Popoln izbris tona še ni uspel. Zaenkrat se zadovoljijo s tem, da harmonski nihilizem in kontrapunktsko akrobatiko, večkrat celo z robustno instrumentalno atletiko samo zasukajo zvoke v šume – hvala bogu za zdaj v večinoma prav astmatične šume /.../.[2]

V naslednjem članku se je Krek ukvarjal z mamutizmom in kolosalnostjo v glasbi, glasbenim elefantizmom in dunajsko šolo. Odločen v svojem odklanjanju nove dunajske šole je bil tudi v pogovoru z Izidorjem Cankarjem, češ da

> njegova prizadevanja za bolj moderne smeri v Sloveniji nimajo nič skupnega s pojmi »moderna glasba«, posebej z najnovejšo dunajsko glasbeno šolo, katere glavni predstavnik je Arnold Schönberg. Njegova glasba ne pozna več nobenih zakonov in trdi, da mora biti vse lepo, kar umetnik čuti. In sicer zato, ker on tako čuti. Ne sumim ga poštenja, vendar njegovih skladb ne morem odobravati, ker menim, da umetnost brez zakonov ne more obstajati. Dokler bom urednik *Novih akordov*, v to smer ne bodo šli.[3]

[1] *Novi Akordi* IX/1919, 4-5, str. 39.
[2] *Laibacher Zeitung*, 23. 2. 1914.
[3] *Novi akordi* XI/1912, 1-2, str. 20.

Krekovo nasprotovanje novi dunajski šoli se je še stopnjevalo. Tako je zapisal februarja 1914:

> Vzemite torej za zdaj teoretično na znanje, da sta v sedanjosti opazni dve novi liniji: nova, ki si s pridihom ameriške poslovnosti prizadeva za orjaškost in želi ne brez razloga izobešati velikega Straussa kot svoj simbol in Maxu Reinhardtu naprtiti soodgovornost za vse, kar se zgleduje po Eifflovem stolpu in starorimskih cirkuških igrah, in najnovejša, ki si daje opravka z mikroskopsko komaj zaznavnimi, tudi komaj še muzikalnimi praživalicami, in bi jo zato morali dati zamrzniti v bakteriološki inštitut, in ki se, prekašajoč francoske impresioniste, začenja pri današnjem Schönbergu, toda za tem nikakor ne smemo domnevati tudi kakih prekrasnih dolin in lepih livad, temveč le majhne vrtičke velikih muk. Predstavniki te čisto nove umetnosti – prosim: ta »umetnost« ne izvira iz »umeti« in moj glasbeni čut se ji še noče prilagoditi – domujejo predvsem pri nas na Dunaju, v mestu pesmi, v mestu Schuberta, v mestu blagoglasja! Če vam poleg zvezde stalnice Schönberga navedem še planeta Antona von Weberna in Albana Berga, ki sta s svojo muziko – prosim: tu muzika nima nič več skupnega z »muzami« – pred nedavnim znova izzvala nepopisen škandal v koncertni dvorani, sem po mojem za zdaj postoril zadosti in lahko počakam, dokler se ne pokaže priložnost, da zavzamem stališče do posameznih del teh najnovejših med novimi, teh najnerazumljivejših med nerazumljivimi. Geslo te dunajske skupine je tačas: »Trebuh noter!« To namreč pomeni, da ne sme nič biti vidno, ampak tudi ne sme ničesar biti.[4]

Takšni so bili prvi odzivi na revolucionarne spremembe v glasbi pri nas, ki jih je povzročil Arnold Schönberg na Dunaju. Toda že leta 1912 se je oglasil v *Novih akordih* dr. Milko Lubec z Dunaja in polemiziral s Krekom ter njegovimi mislimi o razvoju v glasbi. Menil je, da »tudi del Richarda Straussa še pred nekaj leti mnogi niso mogli razumeti in morda se dogaja podobno tudi pri Arnoldu Schönbergu, saj danes še nimamo pravega odnosa do njegove ›šole‹. Zato še ne smemo trditi, da ta pot ni prava«.[5] Lubečeve trditve so bile v tem času pri nas edinstvene.

Drugačne strune pa je ubral mladi Marij Kogoj, ki se je po nedokončanem študiju na Dunaju leta 1918 vrnil v Ljubljano. Bil je globok mislec, kot kažejo njegovi spisi (*O umetnosti, posebno glasbeni*[6]). Prav on je vehementno zagovarjal Schönberga in njegovo glasbo. Na Dunaju je študiral pri Franzu Schrekerju in bil na nekaterih javnih predavanjih Arnolda Schönberga. Po vrnitvi v Ljubljano, kjer se je skromno preživljal, pisal in komponiral, se je zavzel za Schönbergovo glasbo in njegove ideje ter jih vehementno zagovarjal:

> Schönberg je med dunajskimi komponisti najmočnejša osebnost, duhovit mislec in skladatelj, ki je imel razvito hotenje ustvariti muziko,

[4] *Laibacher Zeitung*, 24. 2. 1914, s Krekovim datumom – december 1913.

[5] *Novi Akordi* XI/1912, 1-2, str. 10.

[6] Marij Kogoj, O umetnosti, posebno glasbeni, v: *Dom in svet*, XXXI/1918 str. 26, 93, in XXXII/1919, str. 109.

ki bi bila čisto njegova. Schönberg je človek, ki je zlasti med Nemci izzval veliko govorjenja in mnogo nasprotstev proti sebi, tako da ga je splošnost do zadnjega časa obsojala na celi črti, dočim je na vse pretege povzdigovala otroška čudesa pritlikavih talentov. Schönberg je doslej izmed živečih največji duh v hramu glasbene umetnosti. Njegova glasba je gol izraz njegove osebnosti. Glasbena sredstva, zlasti harmonska, je Schönberg razširil tako, da gre navsezadnje vse – z njegovimi nasprotniki vred – v tej njegovi smeri dalje. Vsa novejša glasba istoveti estetično vrednost disonančnih akordov s konsonančnimi, uporablja oboje kot glavne in pa kot postranske.[7]



Marij Kogoj, vir: dLib

Kogoj se je razpisal o Schönbergu ob njegovi petdesetletnici. Omenil je njegova dela in pot ter težave, ki jih je imel:

> Njegovo življenje je bilo polno nasprotstev, ki so nad njim zmagovala do zadnjih let. Le pozno je prišel do kontakta s publiko. Njegov pojav pa kaže in potrjuje resnico, da povsod zmaga avtoriteta duha. Schönberg je po sredstvih (posebno po harmoničnih) futurist, po tematiki klasik, po izrazu ekspresionist, ki pusti, da nežnost in moč prehajata iz objema v objem /.../, ker doslej nismo v Ljubljani slišali nobenega njegovega dela, bi bilo želeti, da bi koncertni programi enkrat pokazali tudi njegovo ime.[8]

Do izvedbe njegovih skladb v Ljubljani je bilo treba počakati še deset let, ko je Glasbena matica 2. decembra 1935 pripravila »intimni koncert avstrijske sodobne glasbe« s samo domačimi izvajalci. Na sporedu so bili trije Schönbergovi samospevi (*Kako je pel Georg Fundeberg o sebi*, *Izkušeno srce*, *Svobodnjak*) poleg del Albana Berga, Paula Piska, E. Apostola in Hansa Plessa. To pa je bil že čas, ko se je slovenska glasba razcvetela z mladimi,

[7] *Ljubljanski Zvon* XLII/1933, str. 321–326.

[8] Marij Kogoj, Arnold Schönberg – ob petdesetletnici, v: *Slovenec*, 30. 10. 1924, št. 249.

večinoma v tujini šolanimi skladatelji, med katerimi je po velikem vplivu izstopal Slavko Osterc, ki je po študiju v Pragi (V. Novak, K. B. Jirak in A. Haba) kot profesor na ljubljanskem konservatoriju razvil svojo šolo (Karol Pahor, Pavel Šivic, Marjan Lipovšek, Demetrij Žebre, Franc Šturm in Primož Ramovš), na drugi strani pa je svetovljanski in vsestranski Lucijan Marija Škerjanc (izjemen skladatelj, pedagog, dirigent, pianist, glasbeni pisec) zastopal bolj tradicionalno glasbo.

Med starejšo generacijo je bil najvplivnejši Anton Lajovic, od nekdaj oster nasprotnik nemške glasbe, ki je zaradi svoje velike avtoritete močno vplival na javno mnenje na Slovenskem. V številnih člankih o glasbenih festivalih po Evropi je zavzel tudi jasno nasprotovanje glasbi dunajske šole. Leta 1925 je pisal o festivalu v Benetkah in o Schönbergu:

> Schönbergovo glasbo lahko smatramo kot popoln podor prejšnje glasbe. Zdi se, da je njegova glasba s preteklostjo zvezana edino potom negacije. On namreč negira dosedanjo harmoniko, postavivši povsem nova harmonična načela. Negira dosedanje oblike, ker perhorescira bodisi princip simetrije, bodisi princip repeticije in tudi na nek način princip kontrasta.[9]

Čas na Slovenskem po prvi svetovni vojni je bil izjemno buren čas vrenj, duhovnih previranj in novih spodbud, ki so jih prinesli tako književniki kakor likovni umetniki. Glasbena ustvarjalnost je v tem času stala nekako ob strani. Edini, ki se je z vsemi silami vključil v to dogajanje, je bil mladi Marij Kogoj. Po vrnitvi z Dunaja v Ljubljano je bil poln novih spodbud in idej, poln navdušenja za novo glasbo, kakor jo je takrat oznanjal Schönberg. Razmere na Slovenskem pa takim idejam, kot smo videli, niso bile naklonjene. Glasbena matica, ki je imela osrednje mesto za vse glasbeno dogajanje, za nove glasbene smeri ni imela posluha. Tu sta imela glavno besedo Anton Lajovic in Matej Hubad, osrednji glasbeni osebnosti, ki sta s svojo avtoriteto odločala o pomembnih glasbenih vprašanjih, o podporah mladim skladateljem itd. V dvajsetih letih je Lajovčeva skladateljska dejavnost skoraj prenehala, vendar so se množili njegovi spisi o aktualnih vprašanjih, ne samo glasbene narave. S svojimi sodbami je močno vplival na odnos domačega okolja do sodobnih glasbenih smeri. Tu pa je kmalu naletel na odpor Marija Kogoja in pozneje še umetnostnega zgodovinarja Stanka Vurnika, oba sta bila zagovornika novega. V polemikah, ki so se sporadično razvijale, je prišlo do idejnih razčiščevanj, ki so v mnogočem prevetrila glasbeno dogajanje na Slovenskem. Pozneje, zlasti z nastopom Slavka Osterca, pa so se razmere začele tudi dejansko spreminjati. Tradicionalno slovensko zamudništvo je bilo za hip v dvajsetih letih zabrisano. Škerjanc, Osterc, Bravničar, Koporc, Ukmar, Šivic, Arnič, Lipovšek, Šturm pa so v tridesetih letih imeli že drugačen, boljši položaj kot njihovi starejši kolegi. Eno izmed odločilnih vlog v tem času pa je imela uprizoritev Kogojeve opere *Črne maske* (premiera 7. maja 1929), ki je pomenila pomembno prelomnico v razvoju tedanje slovenske glasbe.

[9] Anton Lajovic, Tretji festival za komorno muziko v Benetkah septembra 1925, v: *Jutro*, 16. in 18. 9. 1925.

Ddr. Nina Ditmajer

Pesništvo na Štajerskem v 18. stoletju

Razmah katoliškega pesniškega ustvarjanja v 18. stoletju je povezan s povečano tiskarsko dejavnostjo, misijonskim delovanjem jezuitov in opismenjevanjem ljudstva. Srednjeveške praznične pesmi so se vse do konca 18. stoletja tiskale v lekcionarjih, ki pa v tem času za štajerske Slovence niso posebej izhajali. Zato so ti uporabljali ali kranjske ali kajkavske, ki so se tiskali v Gradcu. Prva štajerska tiskana knjiga je tako postal šele Parhamerjev katekizem iz leta 1758. Ne samo jezuiti, temveč tudi škofijski duhovniki so po naročilu papeža Benedikta XIII. svoje vernike, še posebej mlade, začeli poučevati nauk Cerkve. Nov odnos duhovnikov do pesmi kot sredstva za poučevanje ljudstva je pripomogel k nastanku vrste katehetičnih pesmaric, ki so se tiskale v celotnem 18. stoletju, tovrstne pesmi pa so bile vključene še posebej v katekizme. Laiki, kot so bili učitelji, organisti, cerkovniki, pa tudi razni obrtniki, so v 18. stoletju začeli pisati ali zbirati slovensko pesniško besedo. Ta se je ohranjala zgolj v rokopisni obliki, saj ti verjetno niso imeli dovolj sredstev za natis ali pa so posedovali premalo teološkega znanja, da bi se lahko izognili cerkveni cenzuri, ki je v tem obdobju še krojila knjižno produkcijo. Omejeno tiskanje slovenskih knjig je bilo seveda povezano tudi z nedobičkonosnostjo zaradi malega knjižnega trga. To se je spremenilo z opismenjevanjem ljudstva zlasti v 19. stoletju.

Tiskarsko produkcijo v Gradcu, glavnem mestu Štajerske in notranjeavstrijskih dežel, je v 17. in 18. stoletju usmerjala **družina Widmannsteter**. Med drugim je tiskarna natisnila tudi nekaj slovenskih katekizmov, pesmaric, molitvenikov in lekcionarjev: Hren-Čandkov in Schönlebnov lekcionar *Evangelia inu listuvi* (1613, 1672), Kastelčeve *Bratovske bukvice* (1678), Stržinarjeve *Katoliš kršanskiga vuka pejsme* (1729), anonimne *Andohtlive pejsme* (1756), Lavrenčičeve *Misionske pesme inu molitve* (1757, po Kidriču v Ljubljani), za vzhodnoštajerske Slovence pa predvsem Parhamerjev katekizem *Občinska knižica spitavanja* (1758, 1764, 1777), molitvenik *Pripravlanje k enoj srečnoj smrti* (1777), anonimno pesmarico *Pejsme k sveti meši inu pred predigo* (1784) in Volkmerjevo *Mešno pesem* (1789). Iz Widmannsteterjeve tiskarne je izšla v 17. stoletju zelo popularna nemška pesmarica učitelja v kraju Sankt Lorenzen im Mürztal Nikolausa Beuttnerja z naslovom *Catholisches Gesang-Buch* (1602, ponatis 1718), ki ohranja predreformacijsko pesniško izročilo. Med najbolj znanimi pesmimi, ki so vključene v to zbirko, je adventna »Es woll ein Jäger jagen« (»Jager na lovu šraja«), slovenske pesmarice pa so vsebovale še druge njegove pesmi. Tako lahko edini slovenski prevod Marijine adventne pesmi »Ave Maria klare du liechter Morgen-Stern« (»Ave Marija, čista ti svejtla denica«) najdemo v štajerski *Foglarjevi pesmarici* iz leta 1757.

Ker so v tiskarni Widmannsteterjev tiskali pretežno religiozne (deloma pa tudi razsvetljenske) knjige, so v Gradcu potrebovali tiskarja, ki bo podpiral tudi nove literarne tokove. To je bil **Andreas Leykam**, ki je tam leta 1781 ustanovil lastno tiskarno in šest let zatem začel tiskati še danes izhajajoči *Grätzer Zeitung* s kulturno prilogo *Sonnabends-Anhang* (kasneje *Aufmerksame*), ki je imela veliko vlogo pri posredovanju razsvetljenskih idej v ta prostor. Kmalu zatem je Leykam natisnil prvi štajerski pesniški almanah *Früchte vaterländischer Musen* [Plodovi domoljubnih muz] (1789/90). Glavni pesnik almanaha Johann Nepomuk von Kalchberg je tukaj objavil okoli 40 pesmi. V graški krog pesnikov, ki so se zbirali okoli almanaha, so spadali še: Joseph Eustach König, Joseph Ignaz Scheiger, Franz Schram, Alois Vincenz von Leitner, Sigmund Theodor von Auersperg, Xavier Adolf von Unruhe, F. von W[urmbran]d, Johanna F. von W[urmbran]d idr. Pesniki so v almanahu objavljali razsvetljensko sentimentalistične pesmi, poleg tega pa tudi predromantične balade, ki obravnavajo snov iz zgodovine in pripovednega izročila Notranje Avstrije.

Pisci celjskega okrožja so svoje knjige sprva tiskali v Ljubljani. Od tam jih je namreč naročal novi celjski knjigarnar **Franc Jožef Jenko**. Prva slovenska knjiga, ki je izšla v njegovem založništvu, je bila Rupnikova pesmarica *Pejsme od kršanskiga vuka* (1784), nato Prennerjev molitvenik *Dobru opominejne na bovnike* (1787) in Japljevi *Liste inu evangelia* (1787). Po letu 1790 je začel tudi sam tiskati knjige, saj je v Celju kupil podružnico ljubljanske tiskarne. Tiskal je Jakominijeva nemška in latinska dela, nato Breznikovo *Večno pratiko* (1791), Zagajškovo *Slovensko gramatiko* (1791), Goličnikov prevod Antona Janše *Popolnoma podvučenje za vse čebelarje* (1792), Kalchbergovo dramo o grofih Celjskih (*Die grafen von Cilli*, 1793), *Življenje sv. Marjete od Kortona* (1794), *To terplejne inu smrt našiga Gospoda Jezusa Kristusa* ruškega beneficiata Janeza Šimonca (1794) ter *Molitve inu hvale pesmi* (1796). Jenkovo tiskarno je leta 1799 prevzel Sebastijan Kaiser.

Prvo tiskarno je v Celju leta 1788 odprl **Franc Schütz**, ki se je kmalu preselil na Ptuj in tam natisnil le redke knjige za mariborsko okrožje, npr. znani molitvenik *Hitra inu glatka pot pruti nebesam* (1793), nato pa še *Te deum laudamus* Leopolda Volkmerja (1795) in kajkavsko pesnitev *Nebeski pastir pogubljenu ovcu išče* (1793) kapucina Gregorja Maljevaca. Zaradi preskromnega zaslužka je že leta 1795 odšel v Maribor, kjer je ustanovil tudi izposojevalno knjižnico (*Leihbibliothek*), ki je delovala dve leti. To je bila prva mariborska javna knjižnica. Med drugim je kasneje natisnil tudi prvo štajersko posvetno zbirko pesmi, Volkmerjevo *Hvalo kmetičnega stana ino tobačje trave* (1807). Po Schützovi smrti leta 1809 je mariborsko tiskarno prevzel Ignacij Dünschegg, po letu 1817 pa jo je zapustil Josipu Janschitzu. Še pred Schützovim prihodom v Maribor pa je tam slovenske knjige zalagal **Jožef Mercinger**. Tako je leta 1789 izšel Čebulov *Ein kleines Wörterbüchlein. Enu malu besedishe*, ki ga je Schütz ponatisnil leta 1809. V Mercingerjevi knjigarni se je nahajal tudi prvi mariborski lekcionar *Listi inu evangelia* (okoli 1800), pa tudi Breznikova *Pratika*.

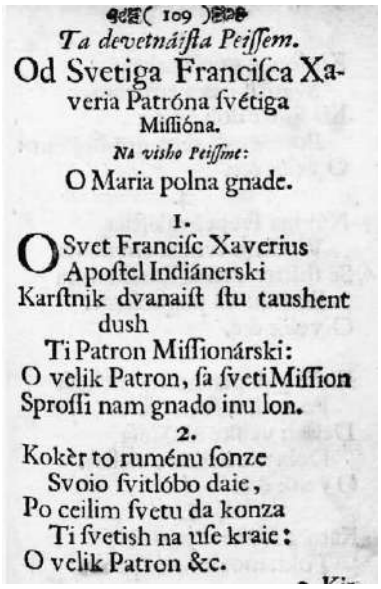
Tiskana pesniška dejavnost v slovenskem jeziku

V razvoju pesniške dejavnosti na ozemlju dežele Štajerske ima posebno mesto Gornji Grad v Zgornji Savinjski dolini. Kot rezidenca ljubljanskih škofov je namreč predstavljal središče cerkvene glasbene umetnosti v 17. stoletju. Ko je tam kot župnik in dekan služboval duhovnik in pesnik **Ahacij Stržinar** (1713–1733),

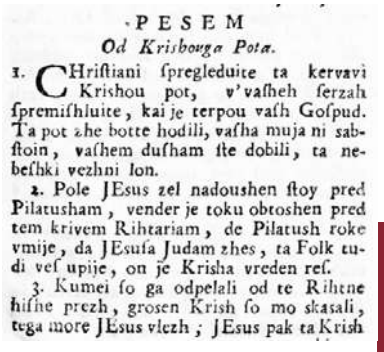
sta v okolici vladali huda lakota in živinska kuga. Takrat je bila v cerkev svete Barbare v Radmirju postavljena slika svetega Frančiška Ksaverja, jezuitskega misijonarja iz 16. stoletja. Slika prikazuje svetnikovo smrt na otoku Sancian pred kitajsko obalo. Zaradi priljubljenosti in naraščajočega števila romarjev so leta 1725 postavili novo cerkev svetega Frančiška Ksaverija. Prve slovenske pesmi svetniku v čast je Stržinar objavil v pesmarici *Katoliš kršanskiga vuka pejsme* (1729). Pripisujejo mu tudi anonimno *Pejsem od teh velikih odpustikov te svete križove poti* (1730, 1744).

Poleg številnih svetniških in romarskih pesmi so bile v 18. stoletju razširjene katehetične pesmi, ki so poučevale o verskih resnicah. S prvimi tiski Parhamerjevih katekizmov za štajerske Slovence (1758, 1764, 1777) so se tovrstne nove pesmi začele peti v cerkvi, šoli in tako prišle v zavest ljudstva. Ignacij Parhamer je bil jezuitski misijonar, ki je spodbujal poučevanje krščanskega nauka in ustanavljanje tovrstnih bratovščin. Katehetični misijonarji so poučevali in pridigali o človekovem namenu, grehu, poslednjih stvareh, cerkvenih zapovedih in svetih zakramentih. V Mariboru so jezuiti ustanovili tudi gimnazijo in tako postali središče izobraževalne dejavnosti na Spodnjem Štajerskem. Tako je leta 1758 k njim prispel vipavski jezuit in pesnik **Primož Lavrenčič**, ki je v času svojega službovanja v Celovcu objavil pesmarico *Misionske katholiš karšanske pejsme* (1752), pripisujejo pa mu tudi anonimne *Misionske pesme inu molitve* (1757/1758). Jezuitsko delo naj bi bila tudi anonimna graška pesmarica mašnih pesmi *Andohtlive pejsme na vse tajle s. maše* (1756), ki jo pripisujejo koroškemu jezuitu **Ožbaltu Gutsmanu**. Lavrenčičeva pesmarica vsebuje predvsem pesmi z eshatološko vsebino (smrt, sodba, pekel, nebesa). Na Štajerskem je bila najbolj znana njegova pesem o križevem potu »Kristjani spregledujte ta krvavi križov pot«.

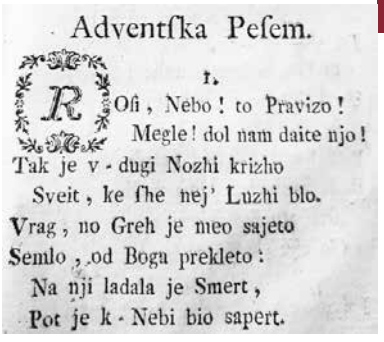
Po jožefinskih reformah bogoslužja v osemdesetih letih 18. stoletja so na Štajerskem izhajale pesmarice s slovenskimi mašnimi pesmimi. Najprej je takratni ptujski kaplan **Leopold Volkmer** leta 1783 v Gradcu objavil pesmarico *Pesme k tem opravili te svete meše*, ki prinaša slovenski prevod mašne pesmi »Wir werfen uns darnieder« (»Mi padnemo na kolna«). Leta 1789, ko je Volkmer deloval na Destrniku, je v Gradcu izdal *Der Messgesang. Mešna pesem*, prevod druge obvezne nemške mašne pesmi »Hier liegt vor deiner Majestät« (»Gospod pred tvojo častjo«). Leta 1795 je na Ptuju izdal še prevod iz latinščine *Te Deum laudamus*. Leopold Volkmer velja za najzvestejšega prevajalca uradne terezijanske pesmarice avstrijskega jezuitskega pesnika Michaela Denisa. Ena od najbolj znanih adventnih pesmi je vse do danes »O, nebesa, dol rosite«.


(109)
Ta devetnáiſta Peiſſem.
Od Svetiga Franciſca Xaveria Patróna ſvétiga Miſſióna.
Na visho Peiſſme:
O Maria polna gnade.
1.
O Svet Franciſc Xaverius
Apoſtel Indiánerski
Karſtnik dvanaiſt ſtu taushent dush
Ti Patron Miſſionárski:
O velik Patron, ſa ſveti Miſſion
Sproſſi nam gnado inu lon.
2.
Kokèr to ruménu ſonze
Svoio ſvitlóbo daie,
Po ceilim ſvetu da konza
Ti ſvetish na uſe kraie:
O velik Patron &c.

Ahacij Stržinar, Od svetiga Frančiška Ksaverja (1729, 109)


PESEM
Od Krishovga Pota.
1. CHriſtiani ſpregleduite ta kervavi Krishou pot, v'vaſheh ſerzah ſpremiſhluite, kai je terpou vaſh Goſpud. Ta pot zhe botte hodili, vaſha muja ni sabſtoin, vaſhem duſham ſte dobili, ta nebeſhki vezhni lon.
2. Pole JEsus zel nadoushen ſtoy pred Pilatusham, vender je toku obtoshen pred tem krivem Rihtariam, de Pilatush roke vmije, da JEsuſa Judam zhes, ta Folk tudi veſ upije, on je Krisha vreden reſ.
3. Kumei ſo ga odpelali od te Rihtne hiſhe prezh, grosen Krish ſo mo skasali, tega more JEsus vlezh; JEsus pak ta Krish

Primož Lavrenčič, Pesem od križovga pota (1757, 22)


Adventſka Peſem.
1.
R Oſi, Nebo! to Pravizo!
Megle! dol nam daite njo!
Tak je v-dugi Nozhi krizho
Sveit, ke ſhe nej' Luzhi blo.
Vrag, no Greh je meo sajeto
Semlo, od Boga prekleto:
Na nji ladala je Smert,
Pot je k-Nebi bio sapert.

Leopold Volkmer, Adventska pesem (1783, 49)

ESEJ



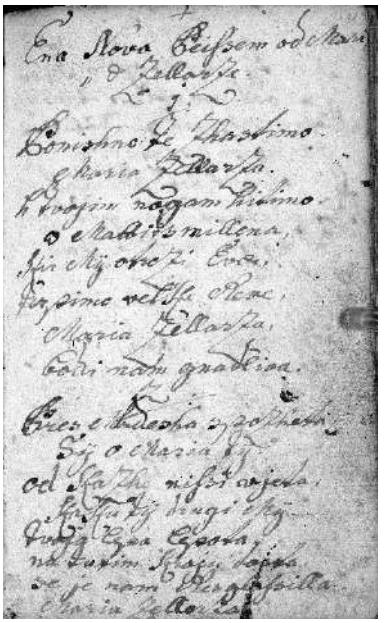
Treka Peiſem.

Od sposnave te Apostolske viere.

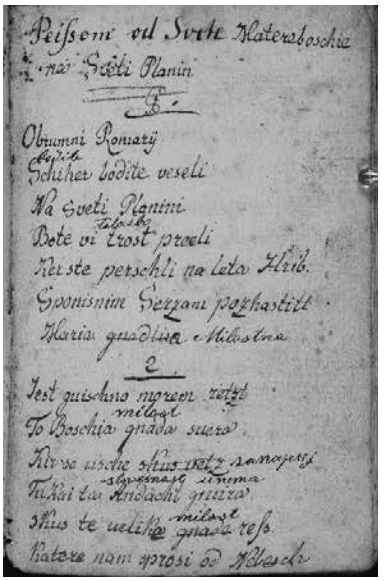
I.

Verjemo, de skus Boshio mozh
Vſe stvarjenu na sveiti,
Inu na Nebi de ta luzh,
Kadira dan resſveiti,
Svesde, luna, no vſe rezhy
So se prezei sazhele,
So perſhle od Boshie mozhy
Na glaſs nega povele.

Gašper Rupnik, Od spoznave te apostolske vjere (1784, 7)



Foglarjeva pesmarica, Ena nova pejsem od Marijo Celarce (NRSS Ms 123, fol. 42r)



Pesmarica s Svete planine, Pejsem od svete Matere Božje na Sveti planin (NRSS Ms 115, fol. 010r)

V Gradcu je bila leta 1784 natisnjena tudi pesmarica mašnih pesmi *Pejsme k sveti meši inu pred predigo*. Vsebuje pesmi pri maši, pesem pred pridigo, litanije vseh svetnikov, splošno molitev, molitev za deželnega kneza, za splošne potrebe vseh kristjanov, lavretanske litanije in tri čednosti.

Zbirko katehetičnih pesmi je za celjsko okrožje istega leta izdal župnik v Vojniku **Gašper Rupnik**. *Pejsme od krſanskiga vuka po vrsti katekizma* (1784) obsegajo 38 pesmi. Katehetičnim pesmim sledi dodatek z mašnimi in častilnimi pesmimi, pesmarica pa se konča z dvema šolskima pesmima.

Rokopisna pesniška dejavnost v slovenskem jeziku

Najstarejši štajerski rokopis pesmi predstavlja **Pesmarica Lovrenca Foglarja** (hrani NUK, izdaja eZISS), nastala med letoma 1757 in 1762. Vsebuje 24 pesmi, ki jih je zapisalo osem različnih rok. Največjo estetsko vrednost imajo štiri pesmi, ki častijo Marijo Celjsko (Maria Zell). Zapisal jih je učitelj v Gornji Sveti Kungoti Jožef Glazer.

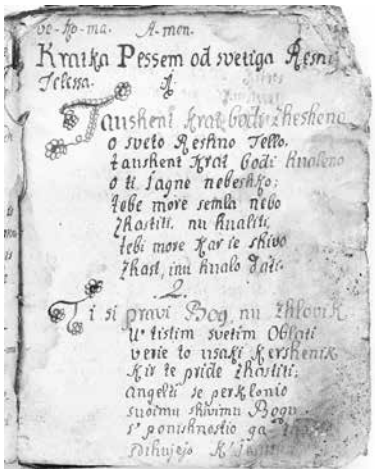
Romarskega nastanka je tudi **Pesmarica s Svete planine** (hrani NUK, Ms 1485/II/4), namenjena božjepotni cerkvi Matere Božje na Sveti planini nad Zagorjem ob Savi. Cerkev leži na meji med Kranjsko in Štajersko. Vsebuje 14 daljših pesmi in nekaj fragmentov, štiri so namenjene čaščenju Marije v tej cerkvi. Rokopis sta napisali dve sočasni roki pred letom 1770; tega leta se je namreč podpisal Gaspar Polakus, nazadnje pa je rokopisno pesmarico uporabljal organist v Potoški vasi Jakob Dežman in jo tudi posodabljal v skladu z jezikovnim razvojem 19. stoletja (npr. *trošt – tolažba*).

Rokopis **Cerkvene pesmi in molitve** (hrani UKM, Ms 22) je nastal konec 18. stoletja, verjetno pri Sveti Ani v Slovenskih goricah, kjer je nastal tudi rokopisni molitvenik Marije Shametini (Cmurek, 1778). Poleg molitev in litanij najdemo tudi sedem pesmi, ki so posvečene čaščenju svetega Rešnjega telesa, Kristusovemu trpljenju, Sveti Trojici in Mariji.

Danes izgubljena **Rokopisna pesmarica iz Cirkulan** z latinskim naslovom *Lavdate evm in chordis et organoo* je nastala leta 1781 v župniji Sveta Barbara v Halozah. Pripadala je Bernardu Zimmermannu, zapisal pa jo je nek kantor, ki se je podpisal zgolj z začetnicami I. M. H. Prvi jo je opisal literarni zgodovinar Karel Glaser, ki je navedel, da je pesmarica v lasti T. Drnjača, upokojenega višjega učitelja v Sevnici. Obsega 286 strani in vsebuje orgelske skladbe ter devet slovenskih pesmi: tri pasijonske, po ena

o Sveti družini, marijinoceljska, posvetna stanovska o kmečkem stanu, kolednica in molitvena pesem o ljubezni do Boga.

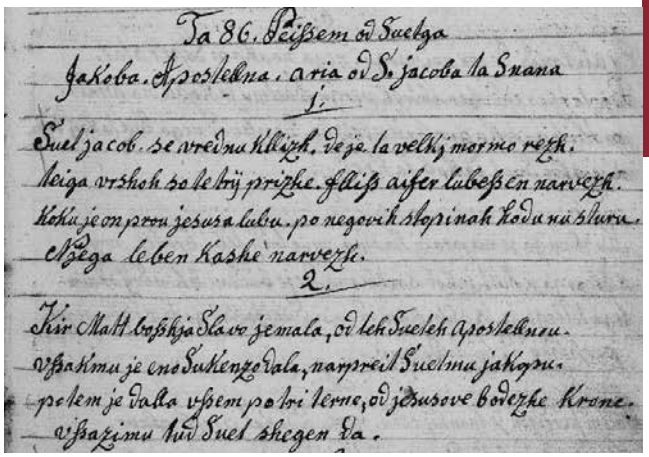
V **Solčavi** sta bila zapisana tudi dva apokrifna teksta (hrani NŠAM) kaplana Blaža Kleina okoli leta 1782, ki sta del spisov o hereziji v župniji. Poleg molitve »Ta zlati oča naš« najdemo še »Pesem od le te frdamane duše«, ki pripoveduje o grešni duši, ki je prosila Marijo za pomoč. Ta je najprej prosila sonce, nato je dušo poslala k svetemu Mihaelu, ki je stehtal njene grehe, na koncu pa je Marija ponovno potočila tri solze na tehtnico in s tem duši pomagala v sveti raj.


Kratka Pessem od svetiga Rešnig Telesa.

Cerkvene pesmi in molitve, Kratka pesem od svetiga Rešniga telesa (NRSS Ms 52, fol.)

Cerkovnik v Vuhredu **Jožef Grebelnik** je avtor naslednje rokopisne pesmarice, ki je nastala v letih 1792–1802 (hrani UKM, Ms 158). V tem času je Vuhred že bila samostojna kuracija, ločena od vuzeniške župnije. Rokopis vsebuje 67 slovenskih pesmi, med njimi pa so glede na vzhodnoštajerske jezikovne značilnosti morda tudi Volkmerjeve. Še posebej so zanimive božične pesmi, ki vsebujejo motive pastircev (»Čuj čuj o lubi soset moj«), gorečega neba (»Kaj more to biti, de se ži deni«), tematizirajo iskanje prenočišča Jožefa in Marije (»Ah Jožef moj, kam pojdema necoj«) in tudi zapoved cesarja Avgusta (»Kir je zapovet venkej šla od cesarja Avgusta«). Prvi natis slednje pesmi najdemo že pri slovenskih protestantih v 16. stoletju, medtem ko so se prve tri omenjene pesmi vse do 19. stoletja ohranjale zgolj v ustni in rokopisni literarni tradiciji.

Zadnjo do sedaj znano štajersko pesmarico iz 18. stoletja je napisal trboveljski organist **Anton Kadunc** leta 1798 (hrani NUK, Ms 1485/I/2). Vsebuje več kot 170 nabožnih pesmi, večinoma iz kranjske rokopisne tradicije. Zanimiva je pesem o apostolu Jakobu, ki pripoveduje o njegovem življenju. Izvemo na primer, da je Božja Mati vsakemu od apostolov dala po tri trne iz Jezusove bodeče krone, sveti Jakob pa je prvi dobil sukno. Nato ga je obiskala v Španiji in mu naročila, naj tam sezida cerkev. Verjetno je mišljeno znano romarsko mesto Santiago de Compostella. Pesem omenja čudeže, saj naj bi sveti Jakob izganjal hudiča iz ljudi. Omenjen je tudi dogodek, ko mu je nek farizej (Jozija) okrog vratu vrgel zanko vrvi, Jakob pa ga je nato poljubil in mu voščil mir. Farizej se je nato spreobrnil v krščanstvo, Herod pa je Jakoba obsodil na smrt.


Ta 86. Pejsem od Svetga Jakoba. Apostelna. aria od S. jacoba la Svana

Kadunčeva pesmarica, Pejsem od svetga Jakoba apostelna (NRSS, Ms 108, fol. 156r)

Ne samo za Štajersko, temveč nasploh za slovensko literarno tradicijo do 19. stoletja lahko danes že z gotovostjo trdimo, da se je ohranjala in širila med ljudmi pretežno v rokopisnem mediju. To priča že sam seznam 135 rokopisov, ki so objavljeni na spletnem portalu *Neznani rokopisi slovenskega slovstva* (NRSS), s katerega sem snela zgornje slike rokopisov.

ESEJ

Dr. Renato Podbersič ml.

Ljubljanski slikar in profesor Franz Johann Globotschnik

Ob dvestoletnici rojstva in stotridesetletnici smrti

Priimek Globočnik (Globotschnig, Globotschnik) med ljudmi, tudi pri nas, upravičeno vzbuja nelagodje. Odilo Lothar Ludovicus Globočnik (1904–1945) je po mnenju številnih zgodovinarjev holokavsta eden izmed najbolj brezvestnih zločincev druge svetovne vojne. Rodil se je v Trstu, odraščal pa na Koroškem, slovenski rod njegovega očeta je izhajal iz Tržiča na Gorenjskem, mati pa je bila iz narodnostno mešane družine iz Vršca v Banatu. V mladih letih je bil Odilo ilegalen nacistični pretepač na Koroškem. Zagnanost in skoraj fanatična lojalnost nacistični viziji sta mu prinesli hitro napredovanje znotraj nacistične stranke. Višek njegove politične kariere, ki pa se je zaradi korupcije hitro končala, je bil med majem 1938 in januarjem 1939, ko je bil gavlajter Dunaja. Leta 1942 se je začela Aktion Reinhard, *v okviru katere so nacisti pod Globočnikovim poveljstvom pobili skoraj dva milijona Judov na zasedenem Poljskem. Septembra 1943 je bil Globočnik poslan v Trst kot višji vodja SS in policije v Operativni coni Jadransko primorje, kjer je nadaljeval svoje kruto početje, tako z Judi kot s pripadniki odporniških gibanj. Ob koncu vojne se je umaknil na Koroško, kjer je ob britanskem zajetju storil samomor.*

Toda ta spominski zapis ni namenjen vojnemu zločincu Odilu Globočniku, temveč njegovemu dedu Franzu Johannu Globotschniku, slikarju, ilustratorju in profesorju v Ljubljani.

Globočnikov rod

Prapraded Odila Globočnika Josef (Jožef) Globotschnig (1761–1817) je bil ranocelnik (zdravnik) v Tržiču na Kranjskem. Leta 1785 se je poročil z Marijo Lackner. Kot piše Kragl: »Omračil se mu je um in je umrl vsled oslabelosti.«[1] Globočniki so tradicionalno in zvesto služili cesarjem na Dunaju. Rochus (Rok) Globotschnig (1787–1837), praded Odila Globočnika, je nadaljeval očetov zdravniški poklic v Tržiču. Leta 1809 se je kot vojaški zdravnik udeležil avstrijskega vojnega pohoda proti Napoleonu, kasneje se je Rochus oženil z Apolonijo Tomaževic (Tomažovic/Thomazevig), ki mu je rodila dva sina in dve hčeri. Po moževi smrti je bila Apolonija hišna gospodarica na naslovu Tržič 26 in posestnica polovice hiše. Pri hiši se je reklo »per padarjevi Poloni«.[2]

Mladost in zrela leta Franza Johanna

Rokov prvi sin, Franz (Franciscus) Johann Globotschnik, Odilov ded, se je rodil 25. marca 1821[3] v Tržiču. Franz Johann je že v mladosti kazal veliko veselje do risanja. Brez dovoljenja staršev je pobegnil na Dunaj, kjer je enajst let živel

v veliki revščini in se s težavo boril za vsakdanji kruh. Pozneje se mu je uspelo vpisati na akademijo na Dunaju, kjer je študiral slikarstvo in se kot opazovalec celo udeležil marčne revolucije 1848. Z Dunaja je odšel v Rabo na Ogrskem, kjer je deloval deset let. Ukvarjal se je predvsem s slikanjem nabožnih podob po raznih cerkvah. Za romarsko cerkev Malo Marijino Celje (Kleinmariazell, Celldömölk) na Ogrskem je ustvaril sedem oltarnih slik, med drugim sv. Ladislava, sv. Sholastiko, sv. Mihaela, Jezusovo rojstvo in Kristusovo križanje. Slikal je tudi za cerkve v Füssu, Farkanyu pri Rabi, Basci, Csorni in Rabi. Blizu so mu bile podobe z zgodovinsko tematiko, naslikal pa je tudi portrete nekaterih ogrskih dostojanstvenikov. Ukvarjal se je še z moderno miniaturno poslikavo na slonovo kost, s slikanjem akvarelov, ustvarjal pa je tudi ilustracije za nekatere nemške ilustrirane časopise.[4]

Franz Johann v Ljubljani

Leta 1865 je dobil profesorsko službo (*Realschulprofessor*) na ljubljanski višji realki (*Realgymnasium*), kjer je med letoma 1865 in 1889 poučeval risanje, in se tako za stalno naselil v Ljubljani.[5] Njegovi učenci so se ga spominjali kot nekoliko posebnega in suhoparnega gimnazijskega profesorja. Poleg poučevanja se je ukvarjal tudi z balonskim modelarstvom in načrti za letenje. Slikal je precej manj kot v mlajših letih. Med drugim je naslikal veliko oltarno podobo sv. Štefana, papeža in mučenca, za istoimensko župnijsko cerkev v Ribnici in veliko akvarelno sliko *Razgled na Ljubljano in okolico raz Golovec*, ki jo je leta 1883 poklonil cesarju Francu Jožefu ob praznovanju šeststoletnice prihoda Kranjske pod Habsburžane. Franz Johann Globotschik je zbolel in se upokojil leta 1889, umrl je 24. februarja 1891 na svojem domu v Ljubljani na Občinskem trgu (*Rathausplatz*) št. 17.

Odmevi ob smrti

Zapis v reviji *Dom in svet* ga označuje z »znamenit slikar slovenski«.[6] Nekaj dni po pogrebu »prof. Frana Globočnika« se je z daljšim in naklonjenim zapisom do pokojnika oglasil tudi ljubljanski *Slovenec*. Izvemo, da je bil »prav slovesno pokopan«, nadalje da poleg »jako odlične gospode vdeležila se je pogreba vsa mladina višje realke pod svojo zastavo in v spremstvu gosp. ravnatelja dr. Junovicz-a ter častitega profesorskega kolegija, ki so mu zadnjo čast skazali poklonivši mu prekrasen venec s trakovi«. Poleg njegove profesorske kariere na višji realki je v članku izpostavljeno tudi drugo poučevanje: »Za časa njegovega učiteljevanja v Ljubljani izročen mu je bil tudi pouk v prostoročnem risanju na gimnaziji skozi 26 let. Nekaj let je tudi učil na učiteljišči in v trgovskem zavodu g. F. Mahra. Prva leta v Ljubljani je sprejemal še privatna naročila na slike zgodovinske vsebine.« Prispevek je pisan precej nevtralno, brez opredeljevanja do pokojnikove narodnosti in z izpostavljanjem njegovega slikarskega daru, ustvarjanja na Ogrskem in bogate zapuščine, predvsem na sakralnem področju.[7]

Vest in osmrtnico ob smrti Franza Johanna Globotschnika pa je objavil tudi ljubljanski nemški dnevnik, kjer so kot vzrok smrti navedli bronhialno astmo. Naročnik osmrtnice je bila višja državna realka v Ljubljani.[8] Kratki notici o njegovi smrti »po dolgi bolezni« najdemo tudi v nemškem tedniku v Ljubljani.[9] Sicer je v vseh omenjenih časopisih navedena napačna letnica njegovega rojstva – 1825.

Nadaljevanje rodu Globočnikov

Franz Johann Globotschnik se je v Ljubljani poročil z Jožefo (Josefino) Stegnar (1845–1923), v zakonski zvezi se jima je rodilo šest otrok (Josip/Johann, Franc/Franz, Marija, Ciril, Josipa in Bogumila). Že nekoliko v letih, star devetinštirideset, je Franz Johann Globotschnik dobil drugorojenega sina. Krstili so ga za Franza (Franciscusa) Globotschnika (1870–1919), rojenega v Ljubljani, ki se je že podpisoval kot Globočnik. Ubral je pot aktivnega častnika v cesarsko-kraljevi vojski, med drugim je služil tudi v znamenitem 17. (kranjskem) pehotnem polku. Ko je Franz Globočnik spoznal Anno Petschinka, tudi Pescinka (1870–1955?), ki je bila češko-nemškega oziroma slovaško-nemškega rodu in hči računskega častnika v banatskem Vršcu, in se odločil, da se bo z njo oženil, je moral prestopiti med rezerviste in avstro-ogrski nadporočnik je postal poštni uslužbenec. Mlada zakonca namreč nista premogla varščine, zahtevane za izstop iz vojaške službe.[10] Po poroki jeseni 1898 sta se zakonca Globočnik naselila v Trstu, kjer je Franc Globočnik deloval kot poštni uradnik. Tu se jima je kot tretji otrok leta 1904 rodil sin Odilo. Ob popisu prebivalstva leta 1910 je družina kot občevalni jezik navedla nemščino. Tudi otroci so med sabo komunicirali zgolj v nemščini. Družinska zgodba se je po prvi svetovni vojni nadaljevala v Celovcu na Koroškem in tam je začel mladi Odilo vstopati v nacistično politiko. Ostalo je zgodovina.

---

1 Viktor Kragl, *Zgodovinski drobci župnije Tržič*, Župnijski urad, Tržič 1936, str. 258.

2 Prav tam.

3 V večini literature se omenja napačna letnica rojstva Franza Globotschnika – 1825. Pravilna letnica je zapisana v župnijskih matičnih knjigah, ki jih danes hrani Tržiški muzej. Več o tem: Taja Kramberger, »Memorija/pozaba, zgodovina, diskurz: premislek o ključnih pojmih, njihovi politični arhitekturi in njihovih družbenih učinkih glede na ›koncentracijsko vesolje‹«, v: *Politika memorije in pozabe, načini izročila in interpretacije/The politics of memory and oblivion, modes of transmission and interpretation*, konferenčni zbornik, Tržič 2016, str. 116; Renato Podbersič, »Odilo Globočnik – nacistični zločinec slovenskih korenin«, v: *V imenu ideologije*, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2020, str. 101–102.

4 *Dom in svet*, letnik 22, št. 7, 1909, *Znameniti grobovi*, str. 144; Johannes Sachslehner, *Dva milijona smo jih pospravili: Odilo Globočnik – Hitlerjev menedžer smrti*, Cankarjeva založba, Ljubljana 2016, str. 20; Kramberger, »Memorija/pozaba, zgodovina, diskurz«, str. 112; Siegfried J. Pucher, *Il nazista di Trieste*, Beit casa editrice, Trst 2011, str. 15.

5 *Ljubljanski klasiki*, Društvo ljubljanski klasiki, Ljubljana 1999, str. 494.

6 *Dom in svet*, letnik 5, št. 3, 1892, *Znameniti grobovi*, str. 144; Kramberger, »Memorija/pozaba, zgodovina, diskurz«, str. 114.

7 *Slovenec*, 3. marec 1891, št. 50, str. 1, 2. Prof. Fran Globočnik.

8 *Laibacher Zeitung*, 26. februar 1891, št. 46, str. 362.

9 *Laibacher Wochenblatt*, 28. februar 1891, št. 551, str. 6, 7.

10 Pucher, *Il nazista di Trieste*, str. 15; Alfred Elste, Siegfried Pucher, *Kärntens braune Elite*, Mohorjeva Celovec, Celovec 1997, str. 182; Podbersič, *Odilo Globočnik*, str. 103.

Dušan Brešar

Agneza Zupan in njena dobrodelnost za slepe

Ob stoletnici organiziranega delovanja najstarejše invalidske organizacije – Zveze društev slepih in slabovidnih Slovenije

Agneza Zupan je bila učiteljica, borka za pravice žensk, donatorka slepim in slabovidnim. Rodila se je leta 1852 v Smokuču, v današnji občini Žirovnica. To je bil čas ob koncu Bachovega absolutizma, čas prvih čitalnic in kulturnih društev na Slovenskem.

V premožni družini je bilo šest otrok, tri sestre in trije bratje. Po mamini strani so bili v sorodu s Francetom Prešernom. Njihova babica in Prešernov oče sta bila bratranec in sestrična. Ko je mama Mina Frtin umrla, je imela Agneza šest let.

Njen starejši brat Tomo Zupan je v časniku *Dom in svet* leta 1914 opisal njihovo domačijo:

> Pod gorenskim Stolom je to bilo. Ponosita selska hiša. Pod hišo doli se je raztezal prostran, pravilno zasejen vrt. Veči del jablane in ne ena napak vrste. Dedova in očetova pridnost je to bila /.../. /P/replačeval je oče težkim denarjem tu poleg hiše ležeča posestva tako, da je sčasoma nazvalo krog in krog vse domače.

Brat Tomo se je zavzel za to, da je Agneza lahko hodila v šolo, kar takrat za dekleta ni bilo samoumevno. Šla je k uršulinkam v Škofjo Loko, kjer se je naučila nemščine in se navdušila nad risanjem. Sprva je želela ostati v samostanu, a sta jo brata prepričala, naj konča gimnazijo. Leta 1888 je nastopila službo v Lihtenturnišču, kjer so vzgajali in izobraževali sirote. Postala je prva učiteljica v tem zavodu. Od tam je odšla v blejsko dolino v naselje Grad. Poučevala je slovenščino, zgodovino, zemljepis in ročna dela. Ostala je osem let, nato se je zaposlila na mestni slovenski dekliški šoli v Ljubljani, kjer je bila do smrti, kar 31 let.

Njen sodelavec, pisatelj Janko Mlakar, je v *Spominih* zapisal:

> Gospodična Agneza je bila velike in močne postave, katere se vitkost ni mogla očitati. Hodila pa je, kakor bi se vozila. Ker se ji noge izpod takrat modernega dolgega krila niso videle, se mi je zdelo, kakor bi jih pri hoji nič ne premikala. Kadar sem jo videl, kako se je »peljala« po starem trgu v šolo, sem imel vtis, kakor bi imela na nogah kolesa, po katerih jo neka nevidna moč naprej poriva.

Na veliko razočaranje ni bila imenovana za nadučiteljico, vendar ni pokazala zamere do kolegice, ki je bila manj izobražena, a je dobila mesto. Ko je leta 1912 beležila 25 let službovanja, so v prilogi revije *Zvonček* tole zapisali o njej:

> Če pogledajo nazaj na delovanje svoje učiteljice, morajo priznati, da je gospica Zupanova vcepljala svojim učenkam vsekdar spoštovanje do materinščine in ljubezen do slovenske domovine. S kakim razumevanjem jim je pojasnjevala posebnosti našega jezika, s kako ljubeznijo je razlagala dela slovenskih pesnikov in pisateljev, v kako lepem jeziku je odkrivala našim deklicam krasoto slovenske zemlje in njeno zgodovino ter je tako skrbela za pravo narodno vzgojo. To so za slovenski narod dragoceni uspehi v delovanju naše slavljenke!

Agneza Zupan je bila članica Družbe sv. Cirila in Metoda, ki so jo leta 1885 ustanovili z namen ohranjanja slovenstva predvsem v obmejnih krajih. Njen brat Tomo Zupan je bil pobudnik družbe in njen prvi predsednik. Znotraj tega društva so nastajale ženske podružnice oziroma prve ženske organizacije, ki so prirejale različne kulturne in dobrodelne prireditve. Ob sporu za učiteljske plače so na prvem rednem zboru društva učiteljic leta 1898 ustanovile društvo slovenskih učiteljic, ki naj bi združevalo vse slovenske učiteljice, zastopalo njihove pravice v javnosti, pospeševalo društvene in materialne koristi učiteljic, vplivalo na prosveto ženske mladine in vzdrževalo stike z drugimi ženskimi društvi. Časnikarka in urednica Alojzija Štebi je učiteljsko društvo označila za prvo borbeno žensko društvo. Ob ustanovitvi je v 11. številki drugega letnika *Slovenke* objavila članek z naslovom Zakaj si slovenske učiteljice ustanove svoje društvo?. Poudarila je, da ni šlo le za upor proti učiteljem, temveč za obsežnejše cilje in da ima vsak pravico braniti svoje pravice. Z danimi primeri je utemeljila, zakaj je obstoj društva potreben. Agneza Zupan je bila prva predsednica društva.

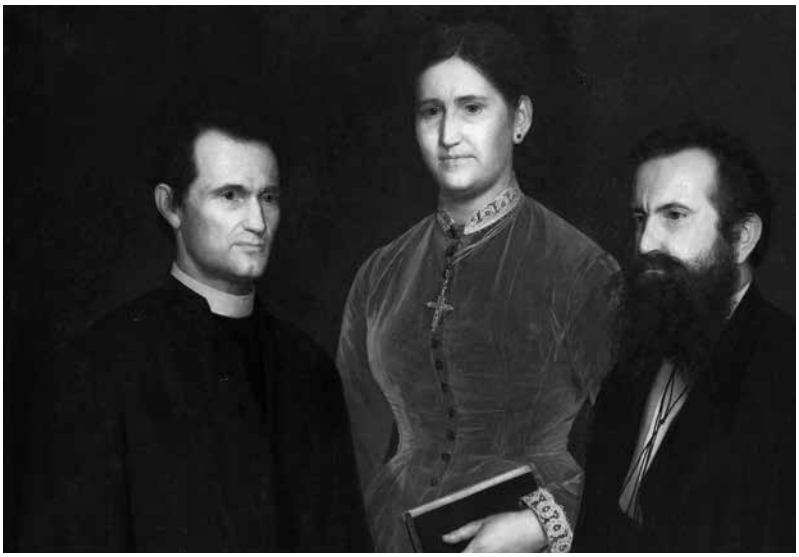
Prva zahteva je bila enako plačilo za enako delo, ker so učiteljice prejemale le 80 odstotkov plače učitelja. Druga zahteva je bila ukinitev celibata. Zahtevale so pravico do ljubezni, poroke in materinstva brez izgube dela in pravic, ki iz tega izhajajo. Leta 1902 so učiteljice prvič postavile zahtevo po volilni pravici, od leta 1913 pa so bile dejavne v boju za mir, ko so na mnogih protestih skupaj z drugimi ženskimi organizacijami protestirale proti bližajoči se vojni.

Agneza Zupan je bila proti koncu življenja šibkega zdravja, a umrla je zaradi španske gripe, decembra leta 1918. V oporoki je zapisala, naj 26 revnih deklet iz njene šole dobi 500 kron. 5000 kron je namenila *Vestniku Šolske družbe sv. Cirila in Metoda*. Predsednik Družbe sv. Cirila in Metoda, trnovski župnik Ivan Vrhovnik, je namignil, da bodo Miklavževo darilo namenili za pomoč slovenskim učiteljem v okupiranem Trstu. Ostanek prihrankov v višini 32.000 kron je namenila slepim ter njihovim učiteljem. Brat Tomo Zupan pa je dvajset let kasneje slepim daroval svojo posest. Kako je prišlo do tega?

V času, ko na Slovenskem še ni bilo ustanove za slepe, so dobrodelna združenja za izobraževanje slepih le na ta način pridobivala sredstva. Takrat so se slepi izobraževali v Linzu ali v Gradcu. Prav v letu 1918 se je začelo institucionalno varstvo slepih, saj so se takrat začeli vračati slepi in slabovidni veterani prve svetovne vojne.

Zgodba se je začela že leta 1871, ko je Agneza prišla v Kranj, da bi se učila šivanja in meščanskega vedenja. Živela je pri bogati družini Rudolf. Spoprijateljila se

je z njihovo hčerjo Viktorijo, ki se je pozneje poročila s Francem Ksaverjem Skabernetom, profesorjem na kranjski gimnaziji. Poročil ju je prav Tomo Zupan, s katerim sta bila sodelavca na kranjski gimnaziji in sta delovala v kranjski čitalnici. Minkin oče je umrl, ko je bila stara dve leti. Ovdovela Viktorija se je preselila v Ljubljano, kjer je sebe in svoje štiri otroke preživljala s poučevanjem klavirja. Staro prijateljstvo je spet oživelo in morda je Tomo Zupan, Agnezin brat, poskrbel za Rudolfove otroke. Agneza je bila samska in je Viktoriji pomagala vzgajati otroke. Mogoče je bila Minki vzor, da je postala učiteljica.



Ivan Franke (1841–1927). Monsinjor Tomo Zupan, učiteljica Agneza Zupan in profesor Ivan Zupan (1882); foto: Janko Dermastja; hrani: Narodna galerija, Ljubljana.

Leta 1918 je začela Minka Skaberne s stotimi prostovoljkami prepisovati dela slovenskih avtorjev v brajico. Tomo Zupan je nemudoma predal Agnezino zapuščino. Naslednje leto (1919) je bila ustanovljena prva slovenska šola za slepe. Leto kasneje (1920) pa so na Streliški ulici ustanovili Podporno društvo slepim. Leta 1935 je društvo Dom slepih kupilo Strahlov grad v Škofji Loki skupaj s posestvom in njivami. Tako so slepi dobili svoj dom.

V *Gorenjskem glasu*, 25. maja 1950, najdemo tale zapis:

> Na začetku škofjeloškega pogorja, kjer se odpre dolina Selščice, leži Stara Loka. Skozi vas se med starimi hišami prebija ozka cesta. Sredi vasi je nekdanji grad – danes dom slepih. Petintridesetega leta je bil ustanovljen. V njem je našlo zavetje petindvajset slepih. Sprejeli so le tiste, ki so imeli lepo doto, ali je zanje plačevala občina. Za tiste brez premoženja ali občinskega skrbništva tu ni bilo prostora.

Na Okroglem pri Naklem nad savsko dolino pa je leta 1895 Tomo Zupan zgradil graščino, ki jo je poimenoval »vila Domovina«. Tja se je preselil ob upokojitvi leta 1904. V njej je imel obsežno knjižnico z mnogimi redkimi knjigami, kompleti časnikov in časopisov. Hranil je Prešernove rokopise in opremo iz pesnikovega kranjskega stanovanja. V pritličju, kjer je imel kapelo svetega Cirila in Metoda, je vršil redno bogoslužje, saj je imel papeževo dovoljenje.

Živel je sam in dočakal je visoko starost (98). Preživeli sta ga samo Minka in Viktorija Skaberne. Problematiko slepih je dobro poznal, saj je v starosti oslepel. Bil pa je tudi član in dobrotnik društva »Dom Slepih«, kjer je Minka Skaberne opravljala tajniške posle. V natančno napisani oporoki je posest na Okroglem pri Naklem zapustil slepim, ki jo še danes uporabljajo.

Sabina Koželj Horvat

Deseta dežela

Izid: **marec 2021**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Uredila: **Saška Ocvirk**

»Halo, sem dobil etnografski muzej?«

»Tako je. Tukaj Turistično društvo Muljava.«

Počasi sem drsel vzdolž spletne strani, kjer je pisalo, da je muljavski muzej odprt vsak dan, razen ob ponedeljkih.

»Rad bi se prijavil za obisk Jurčičeve domačije.«

»Še vedno smo zaprti. Zaradi ukrepov, saj veste.«

Ups. Nekako sem spregledal posebno obvestilo, uokvirjeno na desni strani. Ves svet se je ustavil zaradi zloglasnega virusa. Ni bilo vlakov, avtobusov, nobenega javnega prevoza, vsak kotiček je bil zaprt, kavarne, knjižnice, muzeji, cerkve … Ne vem, zakaj sem mislil, da bo z domačijo na Muljavi drugače. Pa prav zdaj, ko sem bolj kot kdaj koli potreboval Jurčiča.

»Ja, saj vem,« sem vzdihnil. »Ampak je nujno. Moram napisati seminarsko nalogo. Na projektu delava skupaj s sošolko.«

Te naloge bi se z Emo morala lotiti že zdavnaj, pa sva oba odlašala, dokler ni bilo prepozno. Prvi potrjeni primer koronavirusa v Sloveniji je bil zabeležen v začetku marca, Muljava je še v zadnjem hipu uspela organizirati pohod po Jurčičevi literarni poti, kmalu zatem pa se je obroč začel stiskati. Muzej so zaprli dobesedno čez noč, tako da že več kot mesec dni nisva mogla do fotografij. Do roka najinega seminarja pa je urica neizprosno tiktakala.

»Saj vam bodo v šoli pogledali skozi prste,« me je skušal potolažiti glas. »Glede na situacijo.«

Ne. Ne bodo.

»Saj ne bi dolgo,« sem moledoval. »Samo ena fotka v črni kuhinji … pa en selfi pri Krjavlju …«

Potreboval sem dokazni material, da sem bil tam, brez tega bo besedilo v očeh moje učiteljice brez vsake vrednosti, pa četudi naprej in nazaj v pravilnem zaporedju nanizam vse sekunde pisateljevega življenja.

»Ne bo šlo. Žal mi je fant, vsi se moramo držati pravil.«

Stisnil sem zobe. Če me ne bo ubil virus, me bo pa zagotovo ta seminarska naloga.

Naslednji dan sem poklical še enkrat.

»Smo rekli, da smo zaprti!« Glas je bil tokrat strog.

»Saj imava maske in rokavice. Tudi razkužilo bova prinesla s seboj in ničesar se ne bova dotikala.«

»Odgovor je *ne*.«

»Ampak … obisk muzeja je obvezen. Če ne, ponavljam razred,« sem vrgel iz sebe v eni sapi. »Potem pa ne morem naprej v srednjo šolo. Letos so vpisi. In potem … nikoli ne bom videl faksa.«

Verjetno sem zvenel obupano, saj se je glas na drugi strani za odtenek omehčal, vendar še zdaleč ne dovolj.

»Žal nam je …, res nam je …, ampak izjem ni. Globe so previsoke.«

V ozadju se je zaslišal ropot, medtem ko se je približeval še en glas.

»Kdo pa je … kaj hoče …?«

»Nek osnovnošolec in njegova …«

Slišal sem, kako telefon prehaja iz rok v roke, in namesto moškega je zdaj odjeknil ženski glas.

»Kateri razred pa si?«

»Deveti.«

»Hm …« je rekla. »Mar niso na vsej šoli prav devetošolci tisti, ki jim je devetletka deveta briga?«

»*Kar si devetkrat premislil, desetič stori*,« sem bleknil brez razmišljanja.

»Opa,« sem v njenem glasu zaznal zanimanje. »*Cvet in sad*. Nekaj pa še bo iz tebe.«

»Odpravi ga že,« je godrnjal moški v ozadju. »A vsi šolarji tako rinejo z glavo skozi zid?«

»*In ko bi imel devet zidov podreti z glavo, poskušal jih bom*,« sem rekel.

To pa je bil *Jurij Kobila* v prizoru, ko zaprt v grajskem stolpu koraka sem ter tja, kot zdaj jaz, ko med zapiski mrzlično brskam po izrekih, ki sem si jih pred tem pripravil za potrebe seminarja.

»Hm … kaj pa sploh lahko doleti devetošolca, če ne naredi kakšne seminarske naloge?« je vprašala.

»… *zato bode po svoji senci tepen z devetimi udarci*.«

To smo izvedeli že v sedmem razredu, ko nas je kolektivno doletela *Kozlovska sodba v Višnji Gori*. V devetletki udarcev ne manjka, še posebej, če se z gradivom soočaš z zavezanimi očmi.

»*Devet hudičev! Dober kup*!« mi je prav tako parirala z Liscem, vendar tistim iz *Doktorja Zobra*.

Verjetno tudi sama še ni pozabila, kako težko se je prebiti v kraljestvo za devetimi vodami in devetimi gorami (ha, v srednjo šolo, ki za devetimi razredi leži), če si na tem romanju do vratu v nevednost pogreznjen. Kdor se ne oprime dovolj trdno znanja, kaj hitro potone vse tja do devetega kroga Dantejevega pekla in sam bog mu več ne more pomagati.

»*Zato naj zdaj meni delo prepusti in jaz ga dovršim, če sam zraven devetkrat poginem*,« sem še proseče dodal, čeprav je ta rek iz *Lepe Vide* dal slutiti nesrečen konec.

Z druge strani se je zaslišal le kratek vzdih.

Zaradi tega pogovora sem se iz trenutka v trenutek bolj počutil kot kozel, ki gleda čez plot v želji, da gre komu v zelje. Saj sem res silil na Muljavo zdaj, ko se nikamor ne sme.

Malo sem popustil stisk okrog mobitela, ko sem se zavedel, da ga preveč tiščim k ušesu, medtem ko sem v drugi roki mečkal listič, na katerega sem si načečkal vrstico iz *Hčere mestnega sodnika*.

Trd kakor kamen pričakujem reči, ki bodo prišle iz te devete nerodnosti moje.

Tišina, po kateri bom izvedel, ali moja taktika v obliki Jurčičevih citatov deluje, je trajala trenutek predolgo.

Toda kdor molči, devetim odgovori.

»*Ko bi ne bil na deveti bukvi, slaba bi se bila tudi tebi godila*,« je končno presodila. »Tako pa …«

Pripovedka o beli kači, me je prešinilo. Prizor, kjer pomočnik kačjega lovca zleze na deveto bukev, da ubeži kačam.

Jaz pa z nosom v bukvah za deveti razred …

»… bodi na Muljavi točno, ko ura bo deveta!« je odrezala. »Pa tvoja punca tudi.«

»Saj ni moja …«

Prepozno. Je že prekinila zvezo.

Točno ob devetih sva stala pred vrati Jurčičevega muzeja.

Emine oči iznad gusarsko črne platnene maske so se zožile pod namrščenim čelom.

»Si jim obljubil, da se ne bova ničesar dotikala,« me je opozorila, ko sem dvignil pest, da bi potrkal. Spustil sem roko in se obrnil, ko sem za hrbtom zaslišal korake. Starejša ženska z osivelimi lasmi se je ustavila dva metra od naju in prekrižala roke na prsih.

»Odklenjeno je. Razkužita si roke, potisnita vrata z nogo, vstopita, naredita, kar morata, in čim prej ven.«

Pogledala je čez ramo, kot da se boji, da se izza vogala prikaže še kdo.

»Pri Obrščaku so jim prišli v kontrolo,« je rekla. »Dobro, da so imeli zaprto.«

Inšpekcije so stroge, predvsem za gostilne in kavarne pa tudi na javnih površinah se ni dovoljeno zbirati. Čeprav sva bila samo dva, sem občutil nervozo ob misli, da bi se v tem trenutku pojavil kdo iz nadzora. Nisem hotel, da bi zaradi mene Jurčiča za zmeraj zaprli.

»Greva,« sem rekel Emi in s konico čevlja potisnil vrata navznoter.

V prostoru je bilo temačno, dišalo je po starinskih stvareh, kar sva še bolj občutila, ker sva bila v pisateljevi hiši sama. Ko sem bil nazadnje tu, se je v kamro nagnetel cel razred, pa še skupina učiteljev z vodičem.

»Kje bova?« je vprašala Ema in dvignila mobitel, da bi me slikala.

»Stopiva najprej v vežo k črni kuhinji. Naredi eno z masko, eno brez.«

Naredila sva nekaj posnetkov ob peči, pa ob postelji z zibelko.

»Še v kamri,« sem rekel in se obrnil, da bi vstopil.

»Au!«

Prav nespretno sem zadel z glavo v nadvratnik. Opotekel sem se, Ema me je zgrabila za laket, da ne bi padel.

»Jakob, a si dobro?« Zaskrbljeno se je zagledala v moje čelo, ki je že rdelo pod lasmi.

»Presneto nizka vrata,« sem zastokal. »A so zidali za hobite?«

V četrtem razredu, ko smo prvič šli na ekskurzijo na Muljavo, ni bilo tako. Takrat sem se zlahka zravnal pod vsakim obokom, še na prste sem se lahko vzpel. *Sem se res tako potegnil od takrat?*

Tore Janson

Povest o latinščini

Izid: **maj 2021**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Prevedel: **Gašper Kvartič**
Spremna beseda: **dr. Aleš Maver**
Uredil: **Aleš Čeh**

Najstarejše rimsko obdobje

Dolga zgodovina latinščine se je začela pred približno 2700 leti. Pri nastanku jezikov ni vedno popolnoma jasno, kdaj in kje vzniknejo, vendar v primeru latinščine vsaj ni dvoma glede kraja. Latinščino so na samem začetku govorili le v mestu Rim in njegovi neposredni okolici. Rimljani so po tradiciji ustanovitev mesta postavljali v leto 753 pr. Kr. (tukaj gre, seveda, za moderno štetje let), sodobni arheologi in zgodovinarji pa menijo, da to sploh ni daleč od resnice. Očitno je, da je v 8. stoletju pr. Kr. okrog točke, ki je kasneje postala središče Rima – *Forum Romanum* ali 'rimski trg' –, zrasla majhna naselbina. Ena stran trga se rahlo dviga proti palatinskemu griču, kjer lahko še vedno vidite dele 'svete ceste' (*Via sacra*), kjer so potekali sprevodi, zraven nje pa so bili najdeni ostanki bivališč iz antičnega obdobja.

O ljudeh, ki so v tem mestecu živeli, ne vemo prav veliko, po vsem sodeč pa so govorili neko arhaično različico latinščine. Med prvimi nekaj stoletji je bil to najbrž le govorjen jezik, a ni trajalo dolgo, da so ga začeli tudi zapisovati. Obstaja zapis na kamnu z rimskega foruma, ki ga datiramo v 6. stoletje pr. Kr. Je poškodovan in se ga ne da v celoti dešifrirati, vendar so črke latinske in jasno je, da je tudi jezik na njem latinščina. Pisna latinščina je torej stara vsaj dve tisočletji in pol.

Prvih nekaj stoletij so bili Rimljani le nepomembna skupinica nekaj tisoč posameznikov – ena od mnogih takih skupin, ki so v tem času poseljevale Italijo. Rimljani so živeli v pokrajini z imenom *Latium*, ki se še danes imenuje praktično enako. V italijanščini nosi ime *Lazio*, kot slovita nogometna ekipa iz Rima. Na njihovem severu, v pokrajini, ki se danes imenuje Toskana, so živeli Etruščani, ki so bili številčnejši in mogočnejši od Rimljanov.

Seveda ne moremo natančno vedeti, kako je bilo v teh zgodnjih letih videti življenje v Rimu, a Rimljani so zapustili bogato zakladnico tradicije. Po legendi naj bi Rim po uboju Rema, svojega brata dvojčka, ustanovil mož po imenu Romul. Kot otroka naj bi ju pustili umreti v divjini, a ju je našla volkulja, ju podojila in rešila. Volkulja je tako eden izmed najpomembnejših simbolov Rima, ohranjen je tudi zelo star bronast kip z njeno podobo. Ko je Romul ustanovil mesto, je postal *rex* oziroma kralj. Isti koren najdemo tudi v besedi *regina* 'kraljica', prav tako pa v prevzetih slovenskih besedah, kot je *regent* 'nadomestni vladar', ali *regulacija*

'vodenje, upravljanje'. Romulu je sledilo še šest drugih kraljev, sedmega, zadnjega, pa so izgnali in vpeljali nov način državne organizacije. To naj bi se po tradiciji zgodilo leta 509 pr. Kr., kar je po vsej verjetnosti zgodovinsko točno.

Iz rimske perspektive kraljevina ni bila zaželena. Življenje pod kralji se jim je zdelo podobno suženjstvu in na države s kraljevino so gledali zviška. V lastni državi so tako od leta 509 imeli republiko – *res publica*, ki dobesedno pomeni 'javna stvar' ali 'zadeva javnosti'. V republiki tako največje avtoritete ni imel več kralj, temveč – vsaj v principu – *populus* oziroma ljudje. Skozi zgodovino se je ideja o takšni državi v različnih oblikah pojavljala vedno znova in znova. Rimska republika je služila za model tako francoski revoluciji kot tudi ustanoviteljem Združenih držav. Ameriški državnik Abraham Lincoln je idejo zastavil precej optimistično: »Vlada ljudi, od ljudi in za ljudi ne bo izginila z Zemlje.« Tako ključna beseda kot sama ideja te slavne deklaracije prihajata od Rimljanov – angleška beseda *people* preko francoske besede *peuple* prihaja iz latinske besede *populus*.

V resnici bi temu, kar so Rimljani imeli, težko rekli demokracija. Vrhovno oblast sta v rimski republiki v rokah držala dva moža, in to samo za obdobje enega leta. Njun naziv je bil *konzul*, ki se v modernem svetu danes uporablja za službo v diplomatskih krogih. Konzule so Rimljani volili na skupščinah in med svojo vlado so imeli precejšen vpliv, ker pa je bilo to obdobje le kratko in sta se konzula morala med seboj strinjati, ni mogel politične nadvlade nihče obdržati prav dolgo. Tisto, kar je Rimu v obdobju po kraljestvu v resnici vladalo, pa je bil zbor ljudi, imenovan *senatus*. Rimski senat je sestavljalo nekaj sto mož (številka v različnih obdobjih variira od 300 do 1000), ki jih je ljudska skupščina izvolila na položaje raznih javnih služb. Senat so sestavljali izključno možje, ki so že prej delovali v kakšni javni službi; vsi nekdanji konzuli, na primer, so postali senatorji. Čeravno so vlogo konzula opravljali le eno leto, so bili člani senata vse svoje življenje. Senat je sprejemal vse zares pomembne odločitve.

Danes imajo mnoge države skupščine, imenovane »senat«; najbolj znan je seveda ameriški senat. Dejstvo, da ta ameriška institucija nosi to ime, je dokaz, koliko so rimski ideali pomenili snovalcem ameriške ustave. Latinska beseda *senatus* je izpeljana iz istega korena kot beseda *senex* 'starec' in je tako pomenila nekaj takega kot 'zborovanje starešin'. Glede na to, da je bilo članstvo v senatu dosmrtna funkcija, je bilo ime kar primerno.

Med prvim obdobjem svoje zgodovine je bil Rim precej odvisen od svojih severnih sosedov, Etruščanov; tudi nekateri kralji so bili Etruščani. Prehod od kraljestva do republike je pomenil tudi osvoboditev od Etruščanov, Rim pa je od te točke naprej začel resneje širiti svojo nadvlado.

Kako je latinščina postala to, kar je

Zakaj so prvi Rimljani govorili svoj jezik? V kakšnem odnosu je bil do drugih jezikov?

Nam, ki živimo v Evropi v 21. stoletju, se morda zdi nenavadno, da ima naselbina z nekaj tisoč prebivalci svoj jezik. Jeziki, kot so angleščina, nemščina, francoščina in italijanščina, se govorijo na širokih območjih in imajo na milijone govorcev. Vendar ni povsod na svetu tako; v Afriki je vsaj desetkrat toliko jezikov kot v Evropi, čeprav na obeh celinah živi približno enako število ljudi. Iz perspektive zgodovine in geografije obstaja na dolgi rok tesna povezava med številom

jezikov in številom neodvisnih političnih entitet. Pred davnimi časi, ko še ni bilo velikih držav, temveč le majhna plemena, tudi jeziki niso bili »veliki«. Razlog je v tem, da se govor med ljudmi kar naprej spreminja. Skupnost, ki nima veliko stika z drugimi skupnostmi, bo počasi razvila svoj lasten jezik, ki bo drugačen od drugih – pa čeprav so prebivalci sosednjih območij sprva govorili isti jezik.

Tudi jezik malega rimskega mesteca se je tako rekoč razvil na mestu samem. Vendar ni bil popolnoma drugačen od okoliških jezikov; poteze z njim si je delilo kar nekaj okoliških jezikov. Med njimi sta najpomembnejša oskijski in umbrijski jezik; slednji se je govoril v pokrajini, ki se še danes imenuje Umbrija in leži na severovzhodu od Lacija, oskijščina pa se je uporabljala na širokem območju južne Italije. Oba jezika sta se tudi zapisovala in ohranjeno imamo veliko število napisov, ki so večinoma razberljivi. Ti napisi nam pokažejo, da so si latinščina, oskijščina in umbrijščina glede slovnice in besedišča precej blizu, vendar ne v tolikšni meri, da bi si bili jeziki med seboj razumljivi. Različni so si bili nekako v podobni meri kot švedščina in nemščina ali italijanščina in španščina – morda celo tako zelo različni kot angleščina in nemščina ali pa francoščina in italijanščina. Oksijščina, umbrijščina in latinščina, skupaj z nekaterimi manjšimi jeziki, sestavljajo skupino, ki jo jezikoslovci imenujejo italski jeziki. Podobnost med temi jeziki se navadno utemeljuje s predpostavko njihovega skupnega izvora v nekem praitalskem jeziku, vendar to ni nujno zgodovinsko točno.

Kar pa je gotovo, je to, da so italski jeziki ena od skupin v veliko večji jezikovni skupini, ki so na neki način vsi imeli isto zgodovinsko izhodišče, saj si med seboj delijo vrsto slovničnih pojavov in številne besede. Ta velika skupina se imenuje indoevropska jezikovna družina in vsebuje večino modernih evropskih jezikov, prav tako mnogo jezikov z območja Indije, Pakistana, Irana in Afganistana. Znotraj indoevropske družine slovenščina spada v skupino slovanskih jezikov, kamor spadajo tudi ruščina, ukrajinščina, hrvaščina, makedonščina in drugi jeziki. To pa pravzaprav pomeni, da sta slovenščina in latinščina znotraj indoevropske skupine medsebojno povezani, prav kakor je slovenščina povezana z angleščino ali hindijščino. Na splošno se predpostavlja, da je podobnost med temi jeziki posledica obstoja skupnega indoevropskega prajezika, ki so ga učenjaki skušali vsaj do neke mere rekonstruirati.

Obstaja tudi nekaj besed v slovenščini in latinščini, ki so med seboj podobne, saj prihajajo neposredno iz istega indoevropskega vira. Primer bi bila lahko latinska beseda *mus* 'miš' in slovenska beseda *miš*, ki jo v podobni obliki najdemo tudi v angleščini, stari grščini, stari indijščini, avestijščini in armenščini. Soglasniki v tej besedi so skoraj enaki, samoglasnik pa je drugačen, kar je rezultat glasovnega razvoja (v nekaterih slovanskih jezikih je beseda še bolj podobna latinski, denimo rusko мышь [myšь], kjer do nadaljnjih glasovnih sprememb ni prišlo). Sorodnih in s tem podobnih je še veliko drugih parov besed, npr. lat. *mater* in sln. *mati*, lat. *lux* in sln. *luč*, lat. *granum* in sln. *zrno*, lat. *video* in sln. *vidim* itd. V teh primerih so zaradi glasovnih sprememb podobnosti nekoliko manj vidne. Latinskim besedam so bližje prevzete besede, kot so *matrica*, *luciden* in *granulat*. Do tega pride, ker so slednje besede v slovenščino (preko drugih jezikov, npr. nemščine) prišle iz latinščine in niso rezultat skupnega razvoja besede iz indoevropskega prajezika.

Vanda Šega

Polovica dvojine

Izid: **maj 2021**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Uredil: **Aleš Čeh**

Na videz navadna sreda mi je v neki odmaknjeni pomladi amputirala otroštvo, kot je obstajalo dotlej: s časom za otroške vragolije, za razposajene igre ob gumitvistu, za ritmično in glasno vreščanje, ko smo odkrili iskani zaklad.

Sreda je bila kot rezilo, ki je prepolovilo čas *pred* in *po* tistem.

Na notranjem dvorišču velike, nekoč rdeče pobarvane stavbe, ki je v socializmu in z njim otožno pobledela ter posivela, smo se igrali med dvema ognjema. Naše igrišče je bil širok pas pohojene zelenice, ki je ločevala dva tlakovana trakova. Predstavljala sta vhod na štiri enaka stopnišča, ki so vodila v petnadstropno kvadratno stavbo.

Z Eli sva smeli le tja. Po potki, ki je vodila po nabrežju reke, sva imeli od doma le nekaj korakov. Če bi oče stopil na prag naše hiše in zaklical najini imeni, bi ga gotovo slišali.

Eli! Liza!

Zgodnja pomlad je bila topla, kot bi na skrivaj, že v začetku marca, klicala poletje, zato smo, razgreti od igre in sonca, odložili vse, kar se je odložiti dalo oziroma smelo. Vsaj jopice. Starejši dečki, ki so že hodili v šolo, so že v kratkih hlačah, ki so jih nosili pri telovadbi, dekletca v krilih iz kavbojskega blaga z naramnicami ali v doma pletenih kratkih krilcih, v katerih so bile kot male vrtavke, ki jih razposajenost suče skozi brezskrbne otroške dneve.

Bil je eden tistih lepih zgodnje pomladnih dni, ki so kot stojalo za sliko srečnega, razposajenega otroštva. V zraku je bilo nekaj veselega, igrivega, nabritega. Tekali smo, kričali in se smejali. Kot se smeji otroštvo …

Nenadoma je žoga poletela predaleč.

Na južni strani se je dvorišče iztekalo v obokan, z vegastimi kamni tlakovan prehod, ki je vodil na ulico. Tja nismo smeli sami. Celo tisti, ki so že hodili v šolo, so tja odhajali skozi prehod na severni strani dvorišča, od koder je vodila steza, ki je dobršen del poti do šole sledila reki, ob kateri so rasle stare, ogromne vrbe. Še danes se njihove hčere sklanjajo k vodi in se večino dneva ogledujejo v zrcalu gladine.

A žoga je poletela na jug. Naravnost skozi obokan portal, ki je bil osvetljen z opoldanskim soncem kot tunel, kot čarobna zlata odprtina v stari ogromni kamniti stavbi.

Najprej je zavladala tišina, oči so se iskaje spraševale …

Potem pa se je, kot zablodela puščica, proti izhodu pognala naša Eli.

Se je počutila dovolj hitra, da bi žogo ujela? Je želela biti najpogumnejša? Je bila najpogumnejša? Je bila morda v sončnem, toplem dopoldnevu le

žarek, ki je sledil vsem drugim? Ali je tudi njo, kot preostalih šest, prevzela zlato osvetljena odprtina v svet, kamor nismo smeli sami? Je sploh imela čas za razmislek ali so jo preprosto ponesla krila dekliške skrbnosti in skrbi za žogo?

Nekaj jo je gnalo, pognalo v zlato svetlobo …

Cviljenje avtomobilskih gum in strahovit udarec pločevine ob nekaj nepremakljivega.

In spet je zavladala tišina, kot malo poprej. Spet smo se spogledali. Naenkrat smo bili vsi na kupu, le obrazi z velikimi, prestrašenimi očmi, kot na Jakčevi grafiki. Samo oči.

Eli, ki teče k svetlobi, k izhodu, v tuje in prepovedano, ni bilo več videti. Ne na tej, ne na drugi strani s soncem osvetljenega kamnitega portala, ki je do tiste srede varoval naše otroške igre, naš otroški svet in čas.

Odšla je tja, kamor vsi odidemo sami.

Eli zame ni nikoli umrla. Samo tekla je v svetlobo na koncu privoza iz naše ulice. V sonce.

***

Po stanovanju so hodile čudne ženske. Z visoko natupiranimi lasmi, ena z repom, spetim na vrhu glave, ki ji je opletal okrog obraza, ko se je sukala in kimala ter vzdihovala.

»Neverjetno, neresnično, nemogoče, kaj se lahko zgodi – joj, joj!«

Besede so okrepile z dolgimi, zgovornimi pogledi, da bi nanje z lahkoto razobesil slike njihovih spačenih obrazov.

Odpirale so mamine omare in vlekle ven njene, po njihovi strokovni in dobronamerni presoji, za žalostni trenutek primerne kose garderobe.

Visoka, koščena svetlolaska je od nekod prinesla veliko reklamno vrečo iz Name in iz nje vlekla malo črno oblekico s prozornimi rokavi, pa hlačni kostim, h kateremu se odlično poda črna tokica, klobuček, podoben titovki iz mehkega črnega filca, s tančico ob sprednjem robu.

»Ja, kaj pa počnete,« naenkrat reče moja mama, ki stoji kot senca same sebe med vrati in zgroženo opazuje vsiljiv vdor v njej tako sveto in lekarniško urejeno ter čisto spalnico.

»Kaj vendar mislite? Kaj se greste?«

Vanjo se je zabodlo nekaj parov vprašujoče ocenjujočih oči.

»Pridi,« je mami rekla majhna debela soseda, prodajalka in poznavalka mode v trgovinici z mešanim blagom, kjer so poleg živil, sadik in semen, gnojil in strupov ter vseh vrst majhnih kmetijskih in drugih gospodinjskih pripomočkov prodajali tudi konfekcijo, večinoma italijanskega izvora.

»To ti bo lepo pristajalo,« je rekla ena teh čudnih žensk v spalnici mojih staršev in ji na glavo poveznila črn klobuček s tančico ob sprednjem robu. Ženska, ki je nisem videla še nikoli in je bila baje mamina že upokojena sodelavka, se je potuhnjeno namuznila.

»To nisem jaz,« je rekla mama, »od kod vam vse te neumnosti?«

Pograbila je klobuček in ga vrgla ob tla. S pogledom je ošinila začudene, nejevoljne, privoščljive obraze, ki so buljili vanjo.

»Recite, da to ni res, kar se dogaja. Čemu vsa ta maškarada? Kdo vas je prosil?« je s povzdignjenim glasom in z jezo vprašala mama.

Takšne nisem poznala.

Mene ni nihče opazil. Kot da sem prozorna. Kot da sem plišast medvedek, ki je sedel na enem od taburetov in ga je mogoče prestaviti ali celo prekriti s kupom cunj, ki so se namnožile in nagrmadile povsod po sobi.

Potem je visoka, koščena svetlolaska jezno potegnila k sebi veliko vrečo iz Name in vanjo začela zlagati tako skrbno in strokovno izbrana oblačila, primerna za *posebni trenutek* moje mame.

»Oprosti Ana, oprosti, saj smo mislile dobro,« se je hitela opravičevati in omiliti nastalo situacijo debelušna soseda, a moje mame že dolgo ni bilo več med vrati spalnice.

Kot kokoši, ki jim vržeš zrnje, so druga za drugo, vsaka s svojo vrečko ali obleko, vrženo čez roko, odhajale iz sobe in navzdol po stopnicah, kjer so se že zbirali sorodniki in prijatelji staršev.

Mene še vedno ni nihče videl, nihče iskal, nihče pogrešal. Po kosilu so me poslali v sobo, k počitku. In spala naj bi, kot spijo pridni majhni otroci.

Nikogar ni zanimalo, kako je meni. Kako je izgubiti sestrico? Kako je ostati polovičen? Je to, kakor da bi izgubil polovico sebe? Je to neka nova, nora igra, ki se jo gredo odrasli? So mi Eli skrili in se bo prismejala in se mi vrgla v objem? Jo bomo obiskali nekje daleč in jo pripeljali spet nazaj?

Včeraj so me le objemali, me božali po laseh in mi tlačili v roke sladkarije in knjige ter banane.

Ko je zadnja dobrotnica zaprla vrata spalnice, sem stopila izza komode z velikim ogledalom. Bila sem kot pepelka med oblekami in čevlji, položenimi na posteljo, na mizo ob oknu, na oblazinjenem stolu pred ogledalom.

Za trenutek sem pozabila, da so me pozabili. Bila sem samo otrok, ki je za hip zdrsnil iz kadra velikega filma, ki so ga spremljali in živeli odrasli v veliki dnevni sobi eno nadstropje niže.

Bila sem v beli pižami z drobnimi modrimi pikami. Na Elini so bile pikice rdeče. Da sva vedeli, čigava je katera.

Stala sem sredi sobe, v katero sem prihajala redko. Morda kakšno noč, ko je bila zunaj nevihta in so veje naše češnje jezno udarjale ob šipe. Takrat sem se, kot duh, po prstih odkradla do sobe staršev. Mami je spala kot top, očka pa je le odgrnil odejo in me molče stisnil k sebi. Spominjam se, kako je s svojimi velikimi, toplimi dlanmi potipal moje roke in stopala ter me ogrel, kadar sem predolgo stala in zmrzovala pred vrati. Eli tega ni nikoli počela. Kadar ni mogla spati, je prišla k meni v posteljo in zaspala kot hrček. Očitno sem jo pomirjala, uspavala, ali pa je čutila, kako rada jo imam. V ogledalu je bila jaz in jaz sem bila ona. Pa ne le v ogledalu.

Stopila sem do omare. Vrata so bila priprta in so se ob mojem vedoželjno pogumnem potegu odprla na stežaj, kot v reklami. Obstala sem pod tistim velikim, skrivnostnim nebom, tako privlačnim majhnim deklicam, ki bi rade čim prej odrasle in bile podobne mamicam. Ali morda sosedi, teti. Tistim odraslim ženskam, ki že vse vedo. Stala sem in gledala navzgor. Obešalniki so bili nekje visoko pod stropom. Vse obleke sem poznala, a tu, tako lepo zložene, so visele kot v trgovini.

Dr. Tone Smolej

Jubilej akademika profesorja dr. Janka Kosa

Janko Kos se je rodil 9. marca 1931 v Ljubljani v družini znanega akademskega kiparja Tineta Kosa. Še danes živi v vili z reliefom in kiparskim ateljejem, kjer je v otroštvu spoznaval številne slovenske umetnike. Njegov bratranec je bil pesnik Dane Zajc, mali bratranec pa duhovnik Marijan Smolik.



Janko Kos; foto: osebni arhiv

Po klasični gimnaziji, ki jo je opravil z odliko, se je vpisal na študij primerjalne književnosti in literarne teorije. Največ predavanj je imel pri znamenitem profesorju Antonu Ocvirku, ki mu je predaval evropsko književnost od Danteja do simbolizma, pa tudi uvod v stil in metriko. Poleg tega je obiskoval še predavanja Antona Slodnjaka, Antona Sovreta ter Alme Sodnik, pri kateri je poslušal zgodovino filozofije. Med študijem je veliko objavljal, največ v reviji *Beseda*. Pozneje je bil nekaj časa urednik revije *Perspektive*. Po diplomi se je najprej zaposlil v Državni založbi, nato pa kot dramaturg v Lutkovnem gledališču, kjer je sodeloval pri uprizoritvi Maeterlinckove *Sinje ptice*, za katero je sceno naslikal France Mihelič. Leta 1963 je postal profesor na viški gimnaziji: v tem obdobju je objavil številna berila in učbenik *Oris filozofije*. S srednješolsko didaktiko se je ukvarjal tudi pozneje, današnji dijaki profesorja Kosa poznajo po učbeniku *Svet književnosti*. V šestdesetih letih se je uveljavil s proučevanjem Franceta Prešerna. Leta 1965 je z obsežnim kritičnim aparatom izdal pesnikovo zbrano delo ter napisal monografijo o Prešernovem pesniškem razvoju. Leta 1969 pa je pri profesorju Ocvirku doktoriral s tezo o Prešernu in evropski romantiki, v kateri izrisuje pesnikovo literarno obzorje in opisuje vplive nemške, angleške in slovanske romantike na njegov pesniški opus. Pozneje je svojemu najljubšemu pesniku posvetil še knjigi *Neznani Prešeren* (1994) ter *Prešeren in krščanstvo* (2002). Poleg Prešerna je uredil še *Pisma in spise* Matije Čopa, Zbrano delo Valentina Vodnika in osem knjig Cankarjevega zbranega dela (zlasti kratko prozo in romana *Na klancu* in *Hiša Marije Pomočnice*). Vsem trem piscem pa je posvetil tudi monografijo.

V akademskem letu 1970/71 je Kos postal profesor na Oddelku za primerjalno književnost in literarno teorijo in se tako priključil svojemu

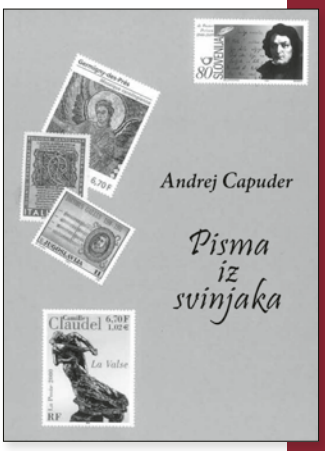
mentorju Ocvirku in Dušanu Pirjevcu. Vsi trije so stebri tako imenovane ljubljanske šole komparativistike. V drugi polovici šestdesetih in v prvi polovici sedemdesetih let je Ocvirk urejal legendarno zbirko Sto romanov, za katero je Kos napisal 21 uvodnih študij. Med drugim je večinoma z duhovnozgodovinsko metodo interpretiral nekatere temeljne francoske (*Kneginja Klevska*, *Kandid*, *Oče Goriot*, *Germinal*, *Tujec*, *Modifikacija*), nemške (*Simplicius Simplicissimus*, *Življenjski nazori mačka Murra*, *Doktor Faustus*) in angleške (*Semenj ničevosti*, *Waverley*, *David Copperfield*, *Slika Doriana Graya*, *Umetnikov mladostni portret*) romane.

Na fakulteti se je Kos uveljavil kot izjemen in sistematičen profesor, ki je vedno predaval na pamet. V sedemdesetih letih je na predavanjih obravnaval literarno zgodovino predromantike, romantike in razsvetljenstva. V poznejšem desetletju je vsem trem literarnim obdobjem posvetil monografsko študijo (*Romantika*, 1980; *Razsvetljenstvo*, 1986; *Predromantika*, 1987). V osemdesetih letih je večkrat predaval primerjalno zgodovino slovenske književnosti. Leta 1987 je objavil svoje monumentalno delo *Primerjalna zgodovina slovenske literature*, v katerem je opisal zgodovino vplivov v slovenskem literarnem razvoju med letoma 1770 in 1970, pri čemer je ohranil zgodovinsko celovitost slovenske književnosti. Sočasna kritika je že tedaj ugotovila, da v svetovnem literarnem zgodovinopisju ni nobenega dela, ki bi na tak način obravnavalo tuje vplive na skorajda celotno besedno umetnost kakega naroda. Vse od sedemdesetih let je profesor Kos predaval tudi uvod v literarno teorijo in teorijo literarnih vrst. Že leta 1983 je izdal *Očrt literarne teorije*, ki uvaja novo sistematiko in velja za prvi celostni pregled tega problemskega področja pri nas. Leta 2001 je prenovljen in dopolnjen *Očrt* izšel pod naslovom *Literarna teorija*. Študije o posameznih pojmih, ki jih obravnava *Očrt*, so izšle tudi v sklopu Literarnega leksikona (*Literatura*, 1978; *Morfologija literarnega dela*, 1981; *Literarne tipologije*, 1989). Med literarnimi vrstami je Kos v isti zbirki obravnaval roman (1983) in liriko (1993). Od leta 1980 je bil tudi urednik zbirke Literarni leksikon, znamenitih rumenih knjižic, ki danes žal ne izhajajo več. Skoraj pol drugo desetletje je bil profesor Kos predstojnik Oddelka za primerjalno književnost in literarno teorijo, tri leta tudi upravnik Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede SAZU. Čeprav se je upokojil leta 1998, je še vedno zelo aktiven. V zadnjih petih letih je izdal svoji avtobiografiji *Umetniki in meščani* ter *Ideologi in oporečniki*, pri Slovenski matici pa sta izšli knjigi *Sociologija slovenske literature* (2016) in *Primerjalna zgodovina svetovne literature* (2020). Letos pa je objavil zbirko svojih kolumen z naslovom *Kultura in politika*, ki je njegova trideseta samostojna knjiga. Za svoje delo je dobil najvišja priznanja. Leta 1999 mu je Univerza v Ljubljani podelila naziv zaslužni profesor. Dve leti pozneje je prejel Zoisovo nagrado za življenjsko delo, leta 2019 pa mu je predsednik republike Borut Pahor podelil zlati red za zasluge. Od leta 1983 je redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

V imenu njegovih številnih nekdanjih študentov in učencev želim akademiku profesorju dr. Janku Kosu ob visokem življenjskem jubileju še mnoga ustvarjalna leta!

Andrej Capuder
Pisma iz svinjaka
Nova obzorja, 2021, 198 strani

Dr. Aleš Maver



Zbirk kolumn, ki jih je v zadnjih letih izšlo kar nekaj, tudi pri Celjski Mohorjevi družbi, se po pravilu razveselim. V deželi, kot je naša, kjer je predvsem politični zgodovinski spomin zelo plitev, so vedno dragocen vodnik po nekem minulem času, ki pa odmeva v sedanjosti.

Pisem iz svinjaka sem se razveselil dvojno. Pod cvetober v knjigi, izdani pri založbi Nova obzorja, zbranih krajših besedil se je namreč podpisal žal že pokojni Andrej Capuder. Mož, v čigar pisanje sem se zaljubil takoj, ko sem z njim v prvem letniku srednje šole prišel v resen stik. Nekdanjega ministra sem dojemal kot morda najbolj samoniklega in svojeglavega intelektualca na Slovenskem. Nemara je bil v vsej razumniški srenji na Slovenskem edini, pri katerem nisi mogel nikoli povsem natančno vedeti, kam bo zasukal svojo misel, čeprav so bile po drugi strani konture njegovega pogleda na svet vseskozi jasne. Tako me je tam ob koncu devetdesetih šokiral, ko se je zgražal nad tem, da postavlja Cerkev pri nas na piedestal Antona Martina Slomška, ki da je bil že v 19. stoletju precej za svojim časom. A zapomnil sem si tudi, da je v televizijskem intervjuju z Ladom Ambrožičem prav tako povedal prenekatero pikro čez slovensko katolištvo. To je voditelju dalo pogum, da ga je pobaral, ali ni Cerkev po demokratizaciji pretiravala z rekatolizacijo. Tedaj pa je Capuder po svetopisemsko vzrojil in Ambrožiču zabrusil, češ, kakšna rekatolizacija neki, šlo je za vzpostavljanje normalnosti.

Prav tak, v osnovni smeri premočrten, v posameznostih pa nepredvidljiv in samonikel, se kaže pokojni Andrej Capuder v *Pismih iz svinjaka*. Po njegovo zafrkljiv je že naslov, a zaradi pomanjkanja prostora moram bralca za razlago napotiti k branju prologa, ki ga je avtor napisal dva meseca pred smrtjo. Večino zbranega gradiva predstavljajo kolumne, ki so med letoma 2003 in 2018 izhajale v tedniku *Demokracija*. Nekaj besedil je bilo napisanih za druge priložnosti, zbirko pa sklepa intervju, ki ga je s Capudrom ob izidu njegove *Povesti o knjigah* leta 2015 opravila Jožica Grgič.

Kot ugotavlja že pisec spremne besede Igor Senčar, kolumne Andreja Capudra presegajo običajne meje tega žanra. V njih se komentiranje dnevnopolitičnih dogodkov nevsiljivo preliva v globljo filozofsko in duhovno refleksijo, v kateri pogosto nastopijo siceršnje »zvezde« Capudrovega pisanja in premišljevanja, denimo Dante, Bergson, Kierkegaard, tudi Nietzsche in Heidegger. Razmišljanje o slovenski in evropski politiki je sočasno praktično vedno postavljeno v širši zgodovinski okvir. Pri tem je verjetno najpogosteje omenjena letnica 1945, skupaj s slovensko narodno tragedijo, ki je z njo povezana. Le malo premišljevalcev sodobne slovenske družbe je posledice te tragedije tako neocvetličeno povezalo z našim političnim tukaj in zdaj, kot to stori Capuder denimo v zapisu po porazu Lojzeta Peterleta na predsedniških volitvah leta 2007. Tedaj slovensko desnico spomni, da pravzaprav ne more pričakovati česa izjemnega, ko pa so bili njeni volivci (in njihovi potomci) v veliki meri pobiti in izgnani prav leta 1945.

Velik del zapisov je posvečen Cerkvi in krščanstvu. Avtor je precej naklonjen zadnjim trem papežem. Zdi se celo, da kot marsikdo iz njegove generacije spada med tiste, ki si od Frančiškovega

pontifikata obetajo, da bo vse »narejeno na novo«. Precej bolj neprizanesljiv je, kot smo vajeni, do Cerkve v svoji domovini. Po eni strani ga je strah, da bi »mitingaški« evharistični kongres v Celju leta 2010 zamenjal evharistijo z evforijo. Po drugi strani velikokrat obžaluje napačne izbire cerkvenih ljudi iz preteklosti.

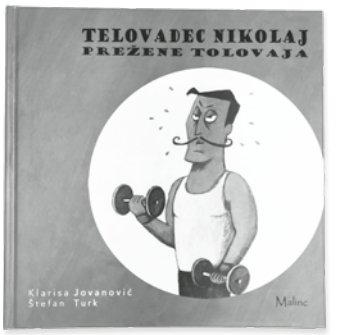
Že iz zgornjih primerov je več kot očitno, da je Capudru tuja sleherna politična korektnost, ki jo že leta 2005 označi za škodljiv ameriški izvozni artikel v Evropi. In prav v njegovi neposrednosti, začinjeni z ironijo, je eden poglavitnih čarov njegovega pisanja. Za zgled naj navedem le izsek iz kolumne *Rdeče in črno*, ki omenja pričujočo revijo: »›Ta vaš črni Zvon!‹ mi je zabrusil Tone Pavček tam v osemdesetih letih, ko je bila Slovenija še vsa rdeča. /.../ In ko smo že pri Pavčku: ali ni na stara leta sam pričel pisati v ›ta črni‹ Zvon in se ugnezdil v nadvse katoliški Mohorjevi družbi, ki njegove pesmi razpečava po cerkvah.«

V neki drugi kolumni je Andrej Capuder Ivana Cankarja predstavil kot enega redkih slovenskih razumnikov, ki ni imel dlake na jeziku. Podobno bi lahko zapisali zanj. In čeprav je njegov glas žal umolknil, se bo po zaslugi *Pisem iz svinjaka* k njemu mogoče še dolgo vračati.

Klarisa Jovanović
Telovadec Nikolaj prežene tolovaja
Založba Malinc, 2020, 39 strani

Kristian Koželj

Vsako obdobje ima svoje junake, po katerih se otroci zgledujejo in oblikujejo, ki poosebljajo najplemenitejše vrednote družbe in po številnih preprekah in zagatah slej ko prej postavijo stvari na svoje mesto ter preprečijo katastrofo.



Telovadec Nikolaj je čisto običajen prebivalec nekega malega mesta, ki si verjetno nikoli ni predstavljal, da ga bo kdaj doletelo breme junaštva. V resnici se zdi, da mu je prej odgovarjalo samotarstvo in posvečanje sebi. Kar ga po svoje prav tako dela junaka današnjega trenutka. Hrust sršečih brk in blagohotnega značaja v tej simpatični, v verze ujeti zgodbi je idealna reklama za vse guruje zdravega življenja, fitnes centre in telovadnice, gotovo pravi fant od fare, če še velja pradavna misel o zdravem duhu v zdravem telesu. Nekega dne, ko nič dolžen nič kriv po svoji navadi dela predklone in prevale, se v njegovem parku pojavi nepridiprav, zmikavt, brezimni tolovaj, ki ne izbira svojih žrtev – pa naj bo to dojenček, stara tetica ali ubogi sosed –, in Nikolaj se znajde sredi vrtinca, ki ga posrka v globine (novodobnega) herojstva.

Sodobna junaška pravljica, ki jo mojstrsko dopolnjujejo ilustracije Štefana Turka, bo gotovo zabavala najmlajše bralce in njihove starše, učitelje, vzgojitelje in knjižničarje v otroških oddelkih. Društvo Bralna značka Slovenije jo priporoča v branje predšolskim otrokom in otrokom 1. triade osnovne šole. Pri interpretaciji se sama po sebi ponuja ideja, da otroci med branjem tudi potelovadijo s šampionom Nikolajem, za kar jim je ilustrator namenil tudi dve polni strani risb različnih telovadnih poz. Taka možnost je še posebej dobrodošla ob zaskrbljenih pozivih, da se naši otroci ne gibajo dovolj. Knjigo zaokrožuje tudi imenitna domislica založnika, ki jo je oblikoval po smernicah za bralce z disleksijo.

Klarisa Jovanović je vsestranska umetnica – prevajalka, pesnica,

glasbenica in tudi ustvarjalka knjig za otroke. Njen jezik je nedvomno izčiščen in izmojstren, slikovit in tudi inventiven. Predvsem pa razume sedanjost. Njena skovanka »svojči« je nedvomno eden bolj posrečenih poskusov za prevod angleškega »selfija«. A ne le na jezikovnem nivoju – zdi se, da je njen pronicljivi uvid v sodobne tone odel tudi telovadca Nikolaja.

Največja vrednost pravljice nemara leži v tistem delu, kjer zgodba Jovanovićeve presega običajni horizont pričakovanja ob branju otroške pravljice in prinaša premislek o junaštvu sodobnega časa. Če so imeli klasični junaki vedno vzgib slediti pravičnosti, ki jih presega, ki nepravičnosti ne le odpravlja, ampak vse vpletene radikalno izboljšuje, so protagonist in akterji naše pravljice predvsem osredotočeni nase. Zdi se, da je Nikolajev motiv za junaštvo predvsem (samo)dokazovanje, z ničemer namreč ne dobimo vtisa, da ga stiske drugih resnično ganejo, nikjer ni prizora, ko ukradene predmete, ki jih je pridobil po soočenju s tolovajem, tudi vrne njihovim lastnikom. Tudi tolovajeve žrtve so večinoma tako zaverovane vase, da so prelahek plen, predvsem pa so vsi tako zelo sami. Dovolil si bom ugibati, da je avtorica to naredila namenoma in s tem genialno nevsiljivo prikazala praznost trenutka, ki ga živimo, vseobsegajočega individualizma, ki v drugem vidi bolj sredstvo kot cilj, ko tudi junaki ne zmorejo biti več zares to, kar naj bi bili. Vsekakor nekaj, o čemer se moramo pogovarjati s svojimi otroki, ker izpeljava tega stanja ni nič kaj pravljična.

Z lepilom na podplatih
Trideset let slovenske države
Celjska Mohorjeva družba,
Zbor za republiko, 2020, 407 strani

Slavko Pezdir



Ob okroglem jubileju samostojne, neodvisne, svobodne, suverene ter večstrankarske parlamentarne demokracije v Sloveniji je Celjska Mohorjeva družba na pobudo Zbora za republiko ter s finančno podporo Ministrstva za kulturo izdala zajeten, vsebinsko bogat in pester zbornik priložnostnih tehtnih razmišljanj, ki so jih prispevali povabljeni neposredni protagonisti ter kritični pričevalci kompleksnega procesa osvobajanja, osamosvajanja ter postopne izgradnje nove demokratične in politično pluralne – Republike Slovenije.

Urednik dr. Ivan Janez Štuhec, ki je poleg spremne besede prispeval tudi članek o Katoliški cerkvi v Sloveniji, je k sodelovanju povabil 23 uglednih osebnosti iz vrst osamosvojiteljev (Janez Janša, dr. Dimitrij Rupel, Tone Krkovič), izvoljenih poslancev ter ministrov (Mojca Škrinjar, dr. Andrej Umek, Janez Podobnik, dr. Ivan Žagar, Romana Tomc, France Cukjati, dr. Helena Jaklitsch), sodnikov (DDr. Klemen Jaklič, Jan Zobec), akademikov (dr. Janko Kos), univerzitetnih profesorjev, znanstvenih in kulturnih delavcev (dr. Stane Granda, dr. Matija Ogrin, dr. Aleš Maver, ddr. Igor Grdina, dr. Matevž Tomšič, dr. Ignacija Fridl Jarc) ter drugih prepoznavnih osebnosti v matični domovini, zamejstvu in izseljenstvu (Matej Kovač, dr. Drago Čepar, Janez Remškar, Erika Jazbar).

Naslov zbornika *Z lepilom na podplatih* jedko-duhovito povzema eno od ključnih sporočil večine prispevkov. Prehod iz totalitarnega socialističnega enoumja SFRJ v plebiscitarno spočeto večstrankarsko parlamentarno demokracijo RS ni bil ostrer, sunkovit, revolucionaren. Pragmatično, spravljivo in prilagodljivo je bil kolikor mogoče nenasilen, zvezen, kontinuiran,

evolucijski. Kar je po eni strani bistveno zmanjšalo nevarno in potencialno pogubno medsebojno izključevanje, sovražno konfliktnost in nasilje. Po drugi strani pa je omogočilo začasno pritajenim ter dolgoročno preračunljivim političnim silam *statusa quo* oziroma politične kontinuitete s prejšnjim družbenim sistemom ter njegovimi praksami vladanja, da so se učinkovito vzdrževale in ohranjale ob vzvodih politične, sodne, gospodarske in medijske oblasti ter neformalnega družbenega vpliva vse do današnjih dni.

Dejanja in nedejanja političnih sil *statusa quo* – v zakonodajni, izvršilni in sodni veji oblasti, na državni in lokalnih ravneh, v državni in paradržavni administraciji, sindikatih, v medijih kapitalsko in sistemsko privilegirane levičarske in liberalne kontinuitete ter v nenavadno na široko razvejenih in razmnoženih nevladnih organizacijah civilne družbe – so v pričujočem zborniku z mnogih zornih kotov in iz dejstveno ilustriranih analitičnih presoj premišljevalcev utemeljeno prepoznana kot »lepilo na podplatih« veljavne ustavne ureditve in kot »lepilo na podplatih« državljanov, davkoplačevalcev ter volivcev v RS.

»Lepilo« kot zaviralni in obremenilni balast nepretrgane kontinuitete s preteklostjo na aktualni podobi ustavno-pravno sicer uveljavljene, a nikoli povsem uresničene odprte, svobodne in vsem enakopravno dostopne večstrankarske politične demokracije. »Lepilo« kot nadležni madež neprostovoljno podedovanih zloglasnih nedemokratičnih družbenih praks na formalno sicer uzakonjeni, a nikdar dosledno izvrševani enakosti posamezne fizične in/ali pravne osebe pred ustavo in zakonom. »Lepilo« kot nehote podedovana sistemska napaka pri vsakdanji praksi (ne)spoštovanja, (ne)uresničevanja in (ne)izvrševanja civilizacijsko in demokratično samoumevnih univerzalnih temeljnih človekovih svoboščin in pravic.

V skladu s svojimi osebnostnimi, znanstvenimi, strokovnimi, političnimi in državljanskimi prepričanji, izkušnjami ter spoznanji nam izbrani avtorji predstavljajo zgodovino idejnih in političnih prizadevanj za samostojnost, njihovo navzočnost v domovini, med Slovenci v zamejstvu in med slovensko ekonomsko ter politično emigracijo po svetu. Ključna so razmišljanja in spoznanja o posebnostih zgodovinskega sistemskega demokratičnega preloma in preobrata na Slovenskem, ki se pomembno razlikuje od podobnih prelomov v državah nekdanje Sovjetske zveze, Varšavskega pakta in celo od drugih »bratskih« držav, nastalih na ozemlju nekdanje Titove FLRJ/SFRJ. Dragocena pa so tudi osebna pričevanja protagonistov osamosvajanja, osvobajanja, politične pluralizacije ter demokratizacije s »terena«, npr. v parlamentu, vladi, vrhovih sodne veje oblasti, iz časov spočetja novih lastnih obrambnih sil RS ipd.

Soustvarjalci zbornika se mestoma v širokopoteznih splošnih zamahih in mestoma ilustrativno v dragocenih podrobnostih dotikajo tako rekoč vseh relevantnih in razvojno usodnih zgodovinskih, etičnih, ideoloških, političnih, verskih, gospodarskih, infrastrukturnih, naravo-varstvenih in trajnostno-razvojnih, demografskih, socialnih, zdravstvenih, znanstvenih, vzgojno-izobraževalnih, kulturnih, medijskih področij in vprašanj. Dokumentirajo in ilustrirajo nam doseženo družbeno stanje nezaželene razvojne »prilepljenosti« ter neprostovoljne vklenjenosti v nespodbudne okoliščine družbenega *statusa quo*. Na omenjenih ugotovitvah in kritičnih prepoznanjih pa ne ponujajo tudi dovolj prepričljivih, otipljivih in uresničljivih političnih ter družbenih »izhodnih strategij«. Za slednje bo najbrž treba ponovno povabiti dejavne in drzne premišljevalce k snovanju naslednjega podobno tehtnega, izzivalnega in predvsem strateško ter razvojno ambiciozno ciljno zastavljenega zbornika.

Aleš Čeh

750 let kasneje

Dan Danteja Alighierija pri Celjski Mohorjevi družbi

Posebna čast je bila obeleževati Dantejevo leto in tako imenovano obletnico začetka njegovega potovanja v onostranstvo na 25. marec 2021 s celodnevno zlepljenko najštevilnejših recitacij, strokovnih premislekov in tudi povsem človeških mnenj o najpomembnejšem epu zahodne književnosti, Božanski komediji.

Če bi se zgornji trditvi uprli z vprašanjem, kaj pa Homer, kaj pa *Iliada* in *Odiseja*, lahko odgovor oblikujemo kar takoj. Če mojster Homer s svojimi sodobniki priča o junaškem potovanju človeka, ki mu naproti stoji predvsem vrsta fizičnih ovir, se Dante v *Komediji* poda na potovanje duše, ki je obče človeško, zato pa dosegljivo vsakomur, v vseh časih.

Naše zemeljsko in še bolj digitalno potovanje po recitacijah in mislih o Danteju in *Božanski komediji* pa je vendarle spominjalo na Odisejevo pustolovščino. Od spusta v pekel, kjer je dogodek ob spremljavi italijanskega nemega filma *L'Inferno* (1911) s svojo recitacijo otvoril Pavle Ravnohrib, ki je delo recitiral že v radijski priredbi, pa vse do vzpona v raj s prepričljivo interpretacijo dr. Igorja Škamperleta. Kakor je radijsko upodobitev z Ravnohribom pred leti koproduciral Radio Trst A, je bil tudi naš dogodek navdahnjen s sodelovanjem več avtorjev na presečišču slovenskega in italijanskega kulturnega prostora, kjer so se predstavili dr. David Bandelj, Karel Bolčina, dr. Jadranka Cergol, Erika Jazbar in Tatjana Rojc. Njihove misli pa je z branjem italijanskega izvirnika okronal Andrej Arko, sicer urednik Capudrovega prevoda *Božanske komedije*.

Pred nadaljevanjem našega vpogleda jasno zapišimo še nekaj: Capudrovo delo je kot prevod življenjski dosežek prevajalca, saj tako kakovosten prevod »našega skromnega naroda« ni niti približno samoumeven, še manj pa je samoumevno dejstvo, da se posodobljen prevod, ki ga je dokončal in pri Celjski Mohorjevi družbi izdal leta 2005, še danes bere tako aktualno in precizno kot na dan, ko je bil spisan. To neposredno dokazujejo tudi čudovite in žive



recitacije dr. Leona Oblaka, Polone Rodič, dr. Toneta Kregarja, Kristiana Koželja in Sonje Mlejnik, ki smo jim bili priča. Številni nastopajoči na spletnem dogodku so se tako povsem utemeljeno poklonili Capudrovemu delu, kar je s posebno osebno noto ovekovečil tudi dr. Anton Šepetavc, ravnatelj I. gimnazije v Celju. Dr. Tomaž Onič pa je s poklonom vsem založbam, ki še izdajajo prevode klasikov, povzel misli vseh nas, ki še vedno vztrajamo pri branju klasikov. Pri izdajanju klasikov namreč ne gre samo za monumentalne dosežke posameznih prevajalcev in založb, pač pa gre za dosežek nacionalnega pomena, od katerega imamo korist vsi Slovenci, zato ga je treba obravnavati pozitivno izven kulturnih in drugih meja, ki nas sicer ločujejo in postavljajo na eno ali drugo stran.

Da pa *Božanska komedija* podira tudi starostne meje, so dokazali dijaki treh slovenskih gimnazij, ki so prispevali svoje recitacije. Dijaki Gimnazije Celje – Center, I. gimnazije v Celju in Gimnazije Franceta Prešerna v Kranju so z mentorji pokazali, da je tudi glasna recitacija poezije vrsta umetnosti, na katero po osnovnošolskem recitiranju Prešerna in Gregorčiča radi pozabimo, pa ne bi smeli, saj krepi našo povezavo z umetnostjo, z lepim. Slednje je dodatno nadgradila tudi posebna glasbena upodobitev recitacije profesorja Gašperja Kvartiča.

Ker pa se z *Božansko komedijo* v življenju srečamo skoraj vsi, so posebej dobrodošli osebni komentarji in anekdote, ki jih povezujemo s tem delom. Mateja Gomboc je tako pričala o zavzetosti neke italijanske skupine pri recitaciji hvalnice v ključnem delu *Komedije*, dr. Miran Špelič, Karel Bolčina ter dr. Miran Sajovic s komentarjem Dantejevega dela v luči krščanstva, dr. Igor Škamperle in dr. Miha Pintarič pa z analizo na prelomu sociološkega, teološkega, umetniškega in zgodovinskega, o čemer je spregovoril tudi dr. Aleš Maver. Poleg vseh pomenov in branj, ki jih *Komedija* omogoča, je gotovo med najpomembnejšimi tisti, ki priča o duhu Dantejevega časa. Vsi smo že slišali za sloviti rek o zgodovini, ki jo pišejo zmagovalci – a v poznem srednjem veku zgodovine niso pisali zmagovalci, pač pa Dante Alighieri.

Ob natančnem nizanju duha in časa, ki ga v delu zajame Dante, bi sam vendarle poudaril še en vidik epa, vidik njegove preroškosti. Če bralec ob Homerju ali drugih velikanih zahodne književnosti, denimo Shakespearu, še želi poseči mednje s svojim komentarjem, krikniti na Hamleta ali Romea s pretencioznim nasvetom ali svarilom, pri Danteju obsedimo v absolutni tišini. Z njim in njegovimi – ponekod absolutnimi – sodbami se ne prepiramo, jim ne oporekamo. Samo sedimo in vsrkavamo njegovo vizijo, njegovo prerokovanje, sodbo njegovega časa in časov preteklosti. Če Shakespeare in Homer pred nami stopata kot praktično mitološki bitji, kot vsakdo in nihče hkrati, Dante obstoji kot Dante – trden, neizprosen, večen.



Posnetek dogodka je na voljo na https://www.mohorjeva.org/beremo-skupaj/.

Ifigenija Simonović

Nekaj kulturnih utrinkov od tu in tam

V Narodni galeriji sem pogledala razstavo Frančiška Smerduja (1908–1964). Njegova deklica, zleknjena ob Ljubljanici, je prijazno pomirjevalna, velikokrat posedim ob njej. Ko ta kipar portretira ženske ali ustvarja reliefe nimf, se mi zdi nežen, rahlo zasanjan, morda romantičen – niti ne secesijski. Nekaj ima skupnega z Miho Malešem, morda sta prijateljevala, sem pomislila. Ob reliefu v spomin padlim pismonošem sem zaznala otožnost, ne viharniškega revolucionarstva, značilnega za kipe s tematiko herojev – ki so tudi po svoje lepi, tega ne zanikam. Pri Smerdujevih portretih moških pa sem dojemala strogo realistično, brezhibno mojstrsko suhost. Znam narediti portret kogar koli! Ni kriv kipar, sem pomislila, krivi so portretiranci. Kakšni ljudje so se v tistem času po vojni dali portretirati – ovekovečiti? Najzanimivejši ljudje so bili porinjeni v stran.

Naročiti portret je bilo takrat verjetno nekaj meščanskega. Biti profesor na Akademiji je bila verjetno nagrada. Koga je Smerdu portretiral po »službeni dolžnosti«? Cankarja in Prešerna, to ni bilo sporno. Prav odsotnost žara v kamnitih očeh mi je vsiljevala misel na neprijaznost tistih časov. Frančišek Smerdu je bil otrok med prvo svetovno vojno, pred drugo je slikal cerkvene freske, medtem ko je leta 1956 sprejel naročilo na Brionih. Saj je za Brione delal tudi Plečnik! Ne morem mu zameriti, da je sprejel to naročilo. Ne morem si zamisliti notranjih trenj umetnikov tistega časa. Kako nenehno živeti pritajeno, skrivati svoje misli? Kako v kratkem desetletju »presedlati« z enega dvora na drugega? Kaj je bilo na izbiro? Zdaj, ko lahko ustvarjamo »po mili volji«, si takih omejitev ne moremo predstavljati. Lahko celo protestiramo, če nam ne dovolijo ustvarjati v prostorih, ki niso naši in ki so nevarni. Svoboda je dandanes velikanska.

Dandanašnji, vsaj zdi se mi, je molk znak omrtvičenosti, praznine, preračunljivosti. Tudi jaz hodim po črti manjšega napora. Mislim, da danes nihče ne molči iz strahu, vsaj pri nas ni treba. Sem naivna? Prej bi rekla, da kričimo, tudi ko nimamo o čem kričati. Pomislim na popevkarje, ki kričijo v mikrofon, besedila pa nobenega. Jasno je tudi, da v razbohotenosti liberalne individualnosti = sebičnosti = egocentričnosti tudi zanimanja za »osebno izraznost« nekoga drugega ni. Ne zanima me, kaj čuti pesnik, ki samodržniško sodi o demokratičnosti nekega kluba, ki propada ravno zato, ker ni nikogar, ki bi po demokratičnem diskurzu (kakor se danes reče izmenjavi mnenj) prevzel odgovornost za končne odločitve. Zdaj je obdobje samozadostnosti, ki pa je podrejena želji po potrditvi zunaj samega sebe. Uspeti v tujih galerijah, tiskati v tujih jezikih, poročiti se med plavanjem s kiti … »Če nisi preveden, te ni!« To je bil te dni naslov nekega simpozija, ki ga je oglaševalo Društvo slovenskih pisateljev. Kje so časi, ko je bilo jasno, da nas ne bo, če ne bomo znali

slovensko! Za vsako ceno si izmisliti nekaj »originalnega«, da bo opaženo, da bo prišlo vsaj v rumeni tisk, če že ne na TV – na piedestal slave. Pošiljati izjave v medije – velevažno! Kako biti dvorni pesnik, če dvora ni?! Saj ni čudno, da so prav pesniki najbolj zajedljivi. Slikarji, kiparji, fotografi – ti so mirni tolmuni, vsaj na površju, zato tudi ne zastarajo tako hitro kakor aktualistično hujskanje. V globino pogleda tisti, ki res hoče vedeti, kdor pa noče, naj gre mirno mimo.

Na srečo so podaljšali razstavo fotografij Henrija Cartierja-Bressona v Galeriji CD v Cankarjevem domu. Obotavljala sem se. Saj sem videla že v Londonu! Če se ne motim, sem o londonski razstavi *Iz oči v oči/Tête à tête* leta 1998 pisala za *Novo revijo* ali *Ampak*. Je res minilo že dvajset let? Tam so razstavili fotografije v velikanskem veličastnem formatu. Takrat je bil umetnik še živ! Če bi se potrudila priti na otvoritev, bi ga lahko videla v živo! Morda fotografirala! Spomnim se, da sem šla na razstavo z Ingrid, s pesnico iz »našega« kroga »Pesniške olimpijade«. V London je prišla v šestdesetih, v uporu zoper »molk«. A sama je molčala še desetletja. Hodila je k psihiatru in počasi začela razkrivati svojo zgodbo. Umrla je kmalu po tem. Rak. Bila je judovsko dete, vzeta v katoliško družino – ki pa ji ni bila hvaležna za posvojitev, imela je hude razloge – povedala mi je zaupno in bom obdržala zase.

Kako živahno sva »opravljali« portretirane osebnosti na razstavi! Ona je nekatere poznala, saj je bila starejša od mene. Prava kronistka beatniškega časa!

Nenehno me skrbi, da se ponavljam! Človek ima omejen volumen v kamrici spomina. Predstavljam si nagačeno malho, iz katere kdaj pa kdaj kaj pade. Prav tisto, kar je najgloblje v spominu, se izmuzne najraje in najpogosteje. Zato pravim, da imam omejen repertoar. Pisanje pa je samotarsko, ni odboja, nihče me ne opozori, da pišem spet o nečem istem.

Konec koncev gre za pisanje kot tako, za ta prelep občutek, ko prav tukaj, na ekranu, kakor če bi se notranja misel zrcalila, nastaja besedilo, ki mu skušam dati rep in glavo. Gre za preprosto ustvarjanje nečesa iz nečesa, česar prej še ni bilo. Ne rečem, da pišem iz niča, temveč da tisto, kar nastaja, medtem ko pišem, že obstaja nekje v neobstoju, pa je treba razgrniti, predati, podati v nekomu drugemu zaznavni obliki. Ker pa je misel neoprijemljiva, jo tudi zase med pisanjem samim oblikujem v nekaj, kar mi pomaga razumeti samo sebe.

Lepih razstav pač ne smem zamujati – in v Ljubljani so galerije zares odlične. Tako kot gledališča! Koncerti! Pa Kinoteka, pa Dvor! Virus je naredil svoje, a umetniki so najodpornejše koprive. Vse bo prej pozeblo! Res pa je, da moramo pozebo preprečiti, če je le mogoče. Narava se obnovi, ker je obnavljanje v njeni naravi, ljudje pa moramo tako rekoč verjeti v vstajenje, vlagati napor v obnovo, ker je v našo naravo vpisano uničevanje, ki bi se brez namernega upora vsakega posameznika razpaslo v vsesplošno apokaliptično grozo. Umetnost, človek, ki je kreativen ali ki vsaj ne ovira kreativnosti drugih – tako se mi zdi – radira človeško zlo.

Zarekla sem se: zlo odganjajo tudi zdravniki, znanstveniki, pa mame in očetje, tudi nekateri politiki, pa pošteni zgodovinarji – oh, nikoli

nobena misel ni dorečena! Vsaka beseda sproži naslednjo! Ta perpetualnost! Človeku se lahko zmeša od pedantnosti!

Če bi zamudila razstavo Henrija Cartier-Bressona, bi mi bilo res žal. Doma, v okvirih, imam njegova portreta (kopijo kopije seveda) kiparja Alberta Giacomettija in Marilyn Monroe, nekaj knjig Simone de Beauvoir, ki jih še nisem razdala nadobudnim feministkam, nekaj plošč Edith Piaf, reprodukcije in knjige Pabla Picassa … To je »moja generacija« – to so ljudje, ki sem jih imela za zgled, ob katerih sem rasla (seveda jim ne sežem do nohta na nožnem mezincu, a navdih sem vendarle vsrkala). Kdaj sem prvič nekaj brala, kdaj sem bila prvič v nekem muzeju, kjer sem videla to ali ono, kjer sem videla prvo skulpturo tega in tega – to so moje temeljne zgodbe, zareze v pokončnosti moje hrbtenice. Seveda ne le tujci, ne le geniji, ki jih je fotografiral Henrija Cartier-Bresson, tudi mnogi Slovenci. Nekaj so jih fotografirali naši odlični fotografi! Spet zgodbe!

Nisem vedela, da je tudi Cheja Guevaro fotografiral prav Cartier-Bresson, a tega portreta ne bi imela doma iz »neestetskih« razlogov. Spomnim se, da sem bila ogorčena, ko je portret Cheja prišel v modo, tudi na spodnje hlačke – češ da mladi ne vejo, da je streljal na zapornike (kapitaliste), medtem ko je sedel na zidu zapora in žvečil cigaro. To mogoče ni res (če se ne motim, je bilo to rečeno v nekem dokumentarcu – samo ta opomba se mi je vtisnila v spomin – on, cigara, zid), a verjamem tej legendarni anekdoti. Včasih nisem verjela pripovedim o množičnih grobiščih po Sloveniji, zdaj pa ne verjamem tistim, ki njihov obstoj zanikajo. Zanimivo, da je Che postal modna ikona, medtem ko drugi »totalitaristi« niso. Mislim si, da prav zato, ker je bil fotogeničen in ker ga je Cartier-Breson tako dobro fotografiral.

Che Guevara je verjetno zažigal kot simbol uporništva – a jaz sem za neprevratniško revolucijo, kar je absurdno, seveda, saj brez prevrata revolucije ni, lahko pa se dogaja postopna evolucija, v to pa verjamem. Sem pač proti vislicam, grmadi, giljotini in pištoli, predvsem pa proti zmerjanju, pa naj bo še bolj »stilsko izpiljeno«. Malo pikrosti ne škodi, a naj se žolčnost nagiba v humoresko, ne v besedno klanje. Če kam spadam, spadam med udobne demokrate srednje Evrope! Tudi nisem športni tip. Ne maram tekmovati. Če kdo želi biti boljši od mene, naj bo, vesela bom, tudi jaz bi bila rada boljša, kot sem, a pač ne zmorem biti. Trudim se na vse pretege, biti boljša od kogar koli ali najboljša od vseh pa me ne zanima.

Priznam tudi, da ne vem, če bi bila tako miroljubna, če bi nasilnež podrl vrata in zgrabil mojo hčer. Kaj pa bi naredila, če bi bila 19 let star fant, ki ga pridejo vpoklicat v vojsko – kdor pač pride prvi! Šla bi. Mogoče bi tako, kot mnogi, ob prvem »dopustu« pobegnila v hosto – seveda vedoč, da bodo lahko prišli pobit celo družino, ker ne bo vedela, kje sem. Mogoče bi sodelovala pri kopanju tunela pod žičnato ograjo taborišča. Mogoče bi skrivala siroto na podstrešju. Mogoče bi igrala čelo, da bi preživela. Mogoče ne bi izdala prijatelja, čeprav bi me zato ubili. Dvomim.

Rojena sem bila po vojni, sorodniki niso pripovedovali o vojnih izkušnjah, knjig o temi vojn se vnaprej bojim, ne zmorem brati, pa vendar sanjam, premišljujem, se skušam vživeti v tistih nekaj zgodb, ki sem jih slišala. Ena od najglobljih podob je iz spomina na gospo Polonco. Bila je

begunka, zdravnica, ki je molčala o svojem poklicu in bila hišna pomočnica v Londonu. Na koncu je bila v domu za starejše. Pozabila je angleščino. Po slovensko je prosila za vodo. Niso ji dali. Ta podoba me je pravzaprav pripeljala nazaj domov. Strah me je bilo umirati v tujini. Ni mi šlo za prgišče prsti, šlo mi je za domačo tolažbo.

Ko je umiral moj mož, sem bila ob njem, pela sem mu nesmiselne pesmi, a verjela sem, da me je slišal. Njegovemu očetu je bilo veliko do tega, da je pokopan doma. Meni grob ne pomeni veliko, to, da sem jaz edina slišala njegovo zadnjo besedo, to pa mi vliva nekakšen ponos, ker sem zmogla. Bila sem ob pravem trenutku na pravem mestu – vsaj enkrat v življenju.

S prijateljem Miho Pintaričem sem se bežno pogovarjala o branju klasične literature, ker sem v marčevski *Družini* brala odličen intervju z njim o Danteju, o pomenu tega pesnika za italijansko in svetovno književnost. Izpovedala sem se mu, da še nisem brala *Božanske komedije*, potem pa sem tudi priznala, da nisem prebrala niti *Eneide* niti *Odiseje* niti *Iliade*. Lotila se bom, obljubim – če me le ne pobere prehitro.

Že to jutro sem nameravala odposlati ta prispevek, saj se rok izteka, a sem se odločila najprej iti še na Žale. Želela sem namreč biti tam, ko naj bi bila vsajena vrba v spomin žrtvam koronavirusa. 14. marec 2021. Pred enim letom je umrl prvi človek pri nas. Ne vem, ali je bil ženska ali moški. Imena ne vem. In umrlo jih še nekaj tisoč. Ne vem, kdo so bili ti ljudje, vsak je imel zgodbo življenja. Svojce. Načrte. Želje. Izgubila sem štiri drage mi v Angliji, nikogar od bližnjih v Sloveniji. Nenehno se zavedam, da lahko že jutri tudi jaz obremenim zdravnike. Ljudje vedno bolj sproščeno hodijo po mestu brez mask, a odstotek dnevno (ugotovljenih) okuženih niha okrog 20 odstotkov, ne pade pod 15 odstotkov.

Prišla sta predsednik republike in predsednik vlade, zelo prav. Prišlo je več predstavnikov različnih verskih skupnosti, tudi zelo prav. Prišlo je kar nekaj ministrov. Zdelo se mi je prav.

Vzdušje je bilo novembrsko. Pravi mraz. Deževalo je, padala je toča, sodra, dežniki so se lomili do konca spominske slovesnosti. Najprej himna, trije člani pihalnega orkestra. Potem dva govora, topla, opogumljajoča, zahvalna, nič pretiranega. Potem čelo, tista najnežnejša melodija, ob kateri bi pravzaprav rada živela in umirala, violinist pa je pospravil svoje božansko orodje, ne bi bilo dobro, če bi se premočilo kakor čevlji vseh prisotnih. Pa dež je bolj in bolj močno tolkel po dežnikih in šotoru, glasno kot klopotec na reki Muri. Saj ne bi mogli slišati. Proti koncu sem se tresla od mraza.

Kaj je pol ure vremenskega trpljenja v življenju zdravega človeka? Nič v primeri s smrtonosno sekundo v življenju bolnika. Škoda, ker dežuje. No, nismo izbrali virusa, tudi vremena ne.

Precej banalen notranji monolog. Menda lačni sanjajo o mizah, ki se šibijo od izobilja, premraženi pa o razgretem pesku v senci pod palmo.

Ko sem odhajala, mokra do kože, tresoča se od mraza, sem se spotaknila in padla scela, na trebuh, roke stegnjene naprej. Dva sta mi pomagala na noge. Torej so na svetu ljudje, ki priskočijo na pomoč. Ko sem doma z obliži polepila potolčena kolena, sem se smehljala. Živa sem. Živim med sočutnimi ljudmi.